

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Кафедра кримінального права та кримінології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Кримінологія»

Для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти зі спеціальності
081 «Право» та
262 «Правоохоронна
діяльність»

УКЛАДАЧІ:

Березняк В.С. – завідувач кафедри кримінального права та кримінології,
Д.Ю.Н., С.Н.С..

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент **Олексій ТИТАРЕНКО**.
2. Суддя Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, доктор філософії у галузі права **Ірина ШАПОВАЛОВА**.

Конспект лекцій обговорений
та схвалений на засіданні
кафедри кримінального права
та кримінології ННППФПНП
«29» серпня 2023 № 2

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ

(2 години)

План

1. Поняття, предмет, завдання та функції кримінології.
2. Система кримінології. Загальна та Особлива частини.
3. Методологія та методи кримінології.
4. Місце кримінології серед інших наук.
5. Взаємозв'язок кримінології з практикою.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. 1996. №30. Ст.141. (зі змінами та доповненнями).
2. **Запобігання корупції: підручник / [Б.М. Головкін, В.Ф. Оболенцев, М.В. Романов та ін.]; за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2019. 296 с.**
3. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати комплекс теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття «кримінології», предмета кримінології та профілактики кримінальних правопорушень, завдань та функцій кримінологічної науки, методів кримінології та їх характеристики, визначення місця кримінології серед інших наук, характеристики системи кримінології, розгляду історичних витоків та сучасного стану кримінологічної науки в Україні.

ВСТУП

Ефективне запобігання злочинності, як свідчить теорія і давня практика багатьох країн, можливе і необхідне в двох тісно пов'язаних між собою напрямках. По-перше, це застосування передбаченого кримінальним законом покарання до осіб, які вже вчинили кримінальні правопорушення; по-друге – попередження державою і суспільством ще не вчинених, але вірогідних суспільно небезпечних проявів.

Відповідно до цих двох практичних напрямів у протидії злочинності в теорії права склалися дві наукові галузі, покликані розробляти проблеми її подолання. Перша заснована переважно на юридико-догматичному методі вивчення кримінальних правопорушень. Вона, являючи собою сукупність (систему) правових ідей, принципів і поглядів, розробляється теорією кримінального права. Друга впливає з юридико-соціологічного вчення, в основі якого містяться конкретно-соціологічні методи вивчення таких явищ, як злочинність, особа злочинця, попередження кримінальних правопорушень. Ця

система уявлень і концепцій охоплюється кримінологічною наукою.

Кримінологія як галузь наукових знань виникла у XIX столітті на базі кримінального права. Її поява була пов'язана із загостренням соціальних суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, яка пояснювала злочинність, почала набувати все більшого значення. Проблема злочинності і нині є однією з найактуальніших і довкола неї точиться чимало спорів.

1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Кримінологія – це загальнотеоретична наука про злочинність, її причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також про заходи протидії злочинності.

Кримінологія – конкретна наука, заснована на узагальнених даних соціологічних досліджень. Оволодіння теоретичними основами кримінології повинно бути нерозривно пов'язано із використанням практичного матеріалу. Одним із основних напрямків удосконалення якості підготовки висококваліфікованих юристів є необхідність приділяти багато уваги навчанню курсантів нашого навчального закладу вирішувати професійні завдання в типових ситуаціях, вивчати та аналізувати кримінальні та оперативні справи, матеріали оперативно-службової діяльності ОВС, а також вміти робити відповідні висновки по результатах проведених досліджень та узагальнень. Професійна діяльність юриста передбачає, перш за все, необхідність роботи з матеріалами слідчої та судової практики, даними соціологічних досліджень та правової статистики, передбачає вміння самостійно розробляти чіткі профілактичні рекомендації по попередженню злочинності.

Етимологічно поняття «кримінологія» означає вчення про кримінальне правопорушення від латинського слова «сгime» (кримінальне правопорушення) та грецького «logos» (вчення). Згодом це поняття набуло широкого значення і розуміється зараз як «наука про злочинність». У зарубіжній літературі, поряд з терміном «кримінологія», зустрічаються й інші – «кримінальна соціологія», «кримінальна біологія», «кримінальна етимологія», «соціологія злочинності», «кримінальна антропологія» тощо. У вітчизняній науці вживається лише термін «кримінологія».

Таким чином, вітчизняну кримінологію можна охарактеризувати як комплексну науку про злочинність, її детермінанти, стан, структуру і динаміку, особу злочинця і жертву кримінального правопорушення, а також про засоби протидії злочинності та іншим, тісно пов'язаним з нею, антисоціальним явищам (які мають назву фонових – безробіття, проституція, безпритульність, захворювання на СНІД, ТБС, венеричні захворювання).

Розглянувши питання про елементи, які утворюють предмет кримінології, перейдемо до вивчення завдань, які стоять перед наукою кримінологією на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Завданнями сучасної кримінології є:

1) комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності.

2) аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності;

3) встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати кримінальні правопорушення, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів;

4) розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

З цих завдань випливають наступні функції кримінології:

1) описова – кримінологія виявляє і фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані із злочинністю, відображає їх властивості і ознаки, дає їх науковий опис;

2) пояснювальна – розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, кримінологія дає їм наукове пояснення;

3) прогностична – вивчаючи закономірності розвитку кримінологічно значимих процесів та явищ, передбачає їх майбутній стан;

4) практично-перетворювальна – кримінологічні знання лише тоді мають цінність, коли вони слугують для суб'єктів попередження злочинності керівництвом до дій.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інших категорій правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності.

2. Предмет кримінології складається з п'яти елементів: злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, детермінанти злочинності, попередження злочинності; історія та теорії кримінології.

3. Завданнями кримінології є: комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати кримінальні правопорушення, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

4. Функціями кримінології є: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЇ.

Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань.

Наукова достовірність досліджень та їх результатів значною мірою залежить від методологічної бази.

Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології:

1. На першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності.

2. Другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

У зв'язку з цим про методологію кримінологічної науки можна говорити як про одну з галузевих (спеціальних) методологій.

У науковому кримінологічному обігу нарівні з терміном “методологія” використовується й такий термін як “метод”.

Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт.

Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи:

1. Соціологічний (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експеримент, метод експертних оцінок тощо). Вони дають змогу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати емпіричний матеріал, що характеризує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремих її видів, предметніше з'ясувати чинники злочинності та розробити заходи боротьби з нею.

2. Статистичний метод, дозволяє дослідити масив кримінальних правопорушень і за допомогою отриманих показників встановити закономірності і взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

3. Історико-порівняльний допомагає вивчити тенденції розвитку злочинності, зміни її стану і структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи протидії їй.

4. Психологічні (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації кримінальних правопорушень тощо.

5. Системний аналіз дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні зв'язки між складовими елементами, з одного боку, а з

другого – між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї.

6. Математичний метод – за допомогою цього методу піддаються математичному аналізу статистичні закономірності.

Схема 6

Кожний метод передбачає певну процедуру. Вибір якої залежить від програми, цілей і завдань дослідження. Як правило, кримінологічні пошуки проводяться за поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і приймів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань. Виділяють два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

2. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

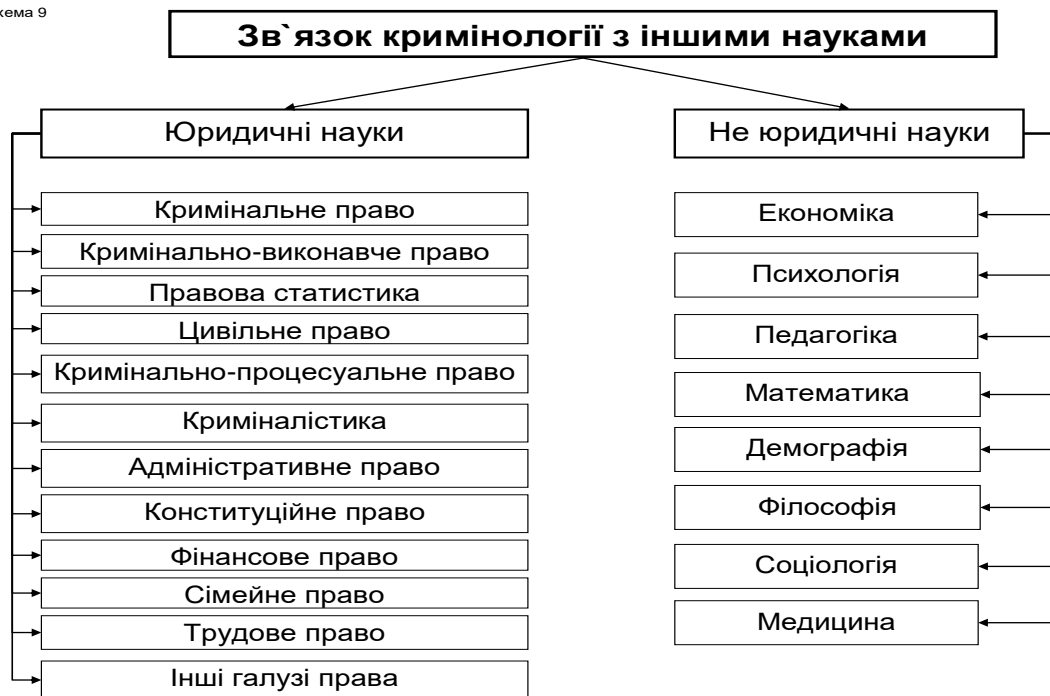
3. МІСЦЕ КРИМІНОЛОГІЇ СЕРЕД ІНШИХ НАУК.

Для розкриття суті кримінології важливо визначити не лише її предмет, методологію і методику, але й місце в системі наук. Кримінологія відрізняється

від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо. Безперечне одне – кримінологія належить до класу суспільних наук.

Тісно пов'язані між собою кримінологія та практично всі юридичні науки, в особливості ті, які належать до так називаємого кримінального циклу.

Схема 9

Багато в чому схожі предмети та задачі кримінології з одного боку, та науки кримінального права з іншого. Такі кримінально-правові поняття як злочинність та її види, злочинці та їх категорії та інші, є початковими даними для кримінології, вони багато в чому визначають коло проблем, вивчаємих цією наукою. Багато норм кримінального права безпосередньо використовуються для юридичного обґрунтування конкретних заходів кримінологічної профілактики.

Кримінологія пов'язана з наукою кримінального процесу. Як ви знаєте, кримінально-процесуальний закон включає обставини, детермінуючі скоєння кримінальних правопорушень у предмет доказування по кримінальній справі; формує відповідний юридичний обов'язок ОВС; прокуратури та суду; встановлює форми процесуального реагування на виявлені кримінологенні фактори. Кримінально-процесуальні дії є одним з ефективних засобів отримання інформації про конкретні кримінальні правопорушення, їх детермінанти, про особистість злочинця. Тому не випадково у кримінологічних дослідженнях знаходить широке використання вивчення матеріалів кримінальних справ.

Є у кримінології спільне і з криміналістикою, яка розробляє техніку, тактику та методику розслідування кримінальних правопорушень, використовуючи при цьому вчення кримінології про злочинність та її

попередження. Положення кримінології враховуються у розробці криміналістичних теорій про слідчі версії, планування слідства і т.ін. Криміналістичні засоби попередження злочинності входять у загальний комплекс заходів попереджувального впливу на злочинність, її причин та умов.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології і науки кримінально-виконавчого права, яка широко використовує висновки кримінології в процесі виправлення засуджених, попередження вчинення ними нових кримінальних правопорушень тощо. В свою чергу, кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань боротьби із злочинністю.

Кримінологія тісно пов'язана з теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукові заходи, для того, щоб вони були ефективними, повинні опиратись на повні, достовірні та точні знання про закономірності сучасної злочинності, її характерні тенденції, конкретні форми злочинних явищ, особливості та механізм індивідуальної протиправної поведінки та інше. Існують також оперативно-розшукові заходи, цілком підпорядковані інтересам попередження злочинності.

Зв'язок кримінології з адміністративним правом обумовлений, по-перше, значенням адміністративно-правових засобів боротьби з правопорушниками (заходи адміністративного стягнення, попередження і т. ін.), по друге, значенням адміністративно-правових норм у регулюванні діяльності суб'єктів кримінологічної профілактики.

Пов'язана кримінологія і з іншими юридичними науками: цивільним, трудовим, земельним, та іншими галузями права. Цей зв'язок обумовлений головним чином тим, що багато норм відповідних галузей законодавства використовуються для правового забезпечення заходів кримінологічної профілактики, включаються у її правові підстави.

Кримінологія тісно пов'язана з іншими науками, які не відносяться до юридичних наук.

Зв'язок кримінології з економічною наукою визнається перш за все тим, що частина явищ та процесів, детермінуючих злочинність знаходиться у сфері економіки. Має свої економічні характеристики і сама злочинність, її наслідки. Накінець, виділяються економічні заходи у комплексі засобів впливу на злочинність, її причини та умови.

Кримінологія має також тісний зв'язок із статистикою, особливо з кримінальною, яка є основним джерелом інформації про злочинність, заходи та результати боротьби з нею, а також про особистість злочинця. Поряд з цим кримінологія широко використовує дані та прийоми демографічної, економічної і соціально-культурної галузей статистики.

Кримінологія безпосередньо пов'язана з психологією, різними її галузями: загальною, соціальною, юридичною. Дані психологічної науки мають особливе значення для досліджень суб'єктивних причин і умов злочинності, особистості правопорушника, мотивації та механізму індивідуальної злочинності поведінки.

Пов'язана кримінологія і з педагогікою. З використанням положень та

висновків педагогічної науки вивчаються детермінанти злочинності, пов'язані з недоліками виховання та навчання у сім'ї, школі та інших сферах соціального буття. Використовуючи досягнення педагогічної теорії і практики, кримінологія розроблює виховні заходи впливу на правопорушників та осіб, які можуть встати на злочинний шлях.

Зв'язок кримінології з філософією виявляється у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дозволяють вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука як соціологія збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їх розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови й способи їх життя і т.п.). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології при проведенні досліджень (опитування, тестування, спостереження). У свою чергу, кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її більш всеохоплюючою.

В останні роки тіснішає зв'язок кримінології з математикою і кібернетикою. Праці Г.А.Аванесова, Ю.Д.Блувштейна, С.Е.Віцина, А.Ф.Зелінського, В.В.Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками. Математичні методи суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, при визначенні рівня латентності злочинності, її прогнозуванні).

Отже, можна зробити остаточний висновок проте, що кримінологія є соціолого-правовою наукою, яка вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини і обставини, що її обумовлюють, особу злочинця та систему заходів попередження, протидії та нейтралізації.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Кримінологія належить до класу суспільних наук. Вона відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

4. СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ

Кримінологія, як і всяка наука, має свою систему, котра перебуває у прямій залежності від її предмета і відображає його структуру. Особливістю наукових знань є їх логічно упорядкований і послідовний виклад.

Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження і рівні узагальнення науково-практичної інформації.

За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію кримінальних правопорушень; в) про особу злочинця та жертву кримінальних

правопорушень; г) про засоби протидії злочинності.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, теоретичні проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та плагування заходів протидії злочинності, попередження злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи боротьби з ними. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Весь масив злочинності в Особливій частині поділяється на кілька структурних різновидів за двома критеріями: по-перше, за особливістю антисоціальної спрямованості злочинного посягання та характером криміногенної мотивації злочинної поведінки винної особи (агресивна злочинність, корислива та корисливо-насильницька злочинність, економічна злочинність, екологічна злочинність, організована злочинність; по-друге, за особистістю контингенту злочинців (злочинність неповнолітніх та молоді, рецидивна злочинність, професійна злочинність, пенітенціарна злочинність, жіноча злочинність, військова злочинність, злочинність мігрантів).

Значення Особливої частини полягає в тому, що вона збирає і накопичує значний емпіричний матеріал про окремі прояви злочинності, виявляє різноманітні ознаки і властивості певних злочинців, уточнює причинно-наслідкові комплекси, які породжують, обумовлюють окремі види (групи) кримінальних правопорушень, конкретизує заходи боротьби з ними. З цього випливає висновок: завдання Особливої частини полягають у тому, щоб, з одного боку, забезпечувати загально кримінологічні теорії фактичними даними, а з другого – надавати правоохоронним органам конкретні рекомендації, які спрямовані на удосконалення їх діяльності з протидії злочинності.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп кримінальних правопорушень, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що в предмет цієї частини кримінології входить:

- розчленування всієї маси злочинності на специфічні види і групи кримінальних правопорушень та опис їх кримінологічного поняття;
- з'ясування аналітичних кількісно-якісних характеристик цих видів і груп кримінальних правопорушень;
- виявлення факторів і причин, які обумовлюють їх вчинення;
- розробка рекомендацій та пропозицій з їх попередження.

Кримінологічна характеристика конкретного виду злочинності охоплює

рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку кримінальних правопорушень, описування особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви і цілі їх злочинної поведінки. Кримінологічна характеристика в такому її розумінні містить у собі достатню інформацію про певний вид (групу) кримінальних правопорушень. Що ж до їх причин та умов, то вони лежать в іншій площині.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження, яка складається з чотирьох основних частин (вчень про злочинність, про детермінацію злочинності, про особу злочинця та жертву кримінальних правопорушень, про засоби протидії злочинності) та рівні узагальнення науково-практичної інформації, яка складається з двох частин (Загальна та Особлива частини).

2. Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають також проблеми особи злочинця, детермінант злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та протидії злочинності.

3. Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп кримінальних правопорушень, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інші категорії правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності.

2. Предмет кримінології складають чотири елемента: злочинність як соціально-правове явище; особа злочинця; причини та умови (детермінанти) злочинності; попередження злочинності.

3. Завданням кримінології є комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності, аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її стану, рівня, характеру та структури; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати кримінальні правопорушення, їх вивчення з

метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів; вивчення передового досвіду зарубіжних держав; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню кримінального законодавства та інші.

4. Функції кримінології: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

5. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань. Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

6. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів, серед яких виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

7. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

8. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), внутрішньо узгоджені між собою. За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію кримінальних правопорушень; в) про особу злочинців та жертву кримінальних правопорушень; г) про засоби протидії злочинності. За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає поняття кримінології, її предмет, завдання, функції, систему, методологію та методи, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимологію, кримінологічне прогнозування та планування заходів протидії злочинності, попередження злочинності тощо. Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як

комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Кримінологія – вчення про злочинність.
2. Предмет кримінології: злочинність, причини та умови злочинності, особа злочинця, попередження злочинності.
3. Система кримінології як науки і як навчальної дисципліни.
4. Місце кримінології в системі наук та її зв'язок з юридичними та іншими науками: кримінальним правом, кримінальним процесом, економічною теорією, філософією, соціологією, психологією, статистикою та ін.
5. Завдання та функції науки кримінології.
6. Методи і методологія кримінологічних досліджень.

ТЕМА № 3. ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

(2 години)

План

1. Поняття злочинності та основні наукові підходи щодо її розуміння і визначення.
2. Кримінологічні показники злочинності та основні способи їх вимірювання.
3. Ознаки структури злочинності.
4. Латентна злочинність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
2. Фоменко А.Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції України: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 320 с.
3. Тимошенко В.І., Шакур В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ : Видавництво «Юрінком Інтер», 2021. 240 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати у курсантів систему знань щодо поняття злочинності, характеристиці ознак злочинності, визначенні видів злочинності та їх характеристики, визначенні кількісних та якісних показників злочинності, визначенні поняття латентності злочинності та аналізі видів латентності.

ВСТУП

Злочинність є однією з найгостріших проблем сучасного українського суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-

третє місце після проблем економічного характеру.

Багато мислителів приділили увагу цій проблемі. Перші думки з цього приводу можна знайти вже у Аристотеля і Платона, які висловлювались щодо злочинності, розглядаючи філософські проблеми суспільного устрою, етики людської поведінки. З початком формування суспільства сучасного типу увага до проблеми злочинності значно зростає.

Сучасний погляд на це явище почав формуватися у ХІХ ст. із запровадженням регулярних статистичних спостережень злочинності. Перші кримінальні статистичні звіти були складені у Франції у 1826 р. і з того часу почали друкуватися.

1. ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ЇЇ РОЗУМІННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ.

У радянській кримінології після її відродження визначенню злочинності не приділялося достатньої уваги. Так, у першому підручнику з кримінології цьому питанню був присвячений невеличкий параграф. У ньому вказувалось, що “злочинність містить у собі всю сукупність конкретних кримінальних правопорушень, вчинених у певний період часу в даному суспільстві, але не є простою сумою цих кримінальних правопорушень”. Далі розглядалися стан, структура та динаміка злочинності. Особливо підкреслювалось, що злочинність є явищем соціальним.

Найбільш серйозною працею в 60-х роках ХХ ст. про кримінальні правопорушення і злочинність була монографія Н.Ф. Кузнецової “Преступление и преступность”. Злочинність, - на її думку, – це відносно масове, історично мінливе, соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності кримінальних правопорушень, які вчиняються у певній державі у певний період часу. Основні положення цієї роботи дістали загальне визнання і відтворювалися у багатьох підручниках з кримінології.

Ряд авторів (Гілінський Я.І. та ін.) аналізували злочинність у більш широкому контексті, як вид поведінки, що відхиляється від встановлених суспільством соціальних норм. У деяких роботах злочинність пропонувалося розглядати як своєрідну систему (Аванесов В.А., Віцин С.Е., Долгова А.І.).

Для досліджень злочинності радянського періоду були характерні певні методологічні недоліки, які стримували розвиток наукових поглядів на цю проблему. Це, по-перше, ідеологічна забарвленість питання про злочинність, яка і досі не зникла повною мірою і продовжує обмежувати науковий пошук, знижує ступінь об’єктивності дослідження. По-друге, мало місце домінування юридичного підходу до розгляду злочинності при недостатньому застосуванні історичного, соціологічного, економічного та соціально-психологічного методів аналізу. По-третє, для значної кількості робіт характерним є загальнотеоретичний, умоглядний погляд на злочинність, явно недостатнє використання даних статистичного аналізу, результатів кримінологічних досліджень реального стану злочинності та окремих видів кримінальних

правопорушень.

Сучасний кримінолог О.М. Джужа визначає злочинність як соціально обумовлене, історично мінливе, відносно масове, соціальне і правове явище, яке проявляє себе в сукупності суспільно небезпечних, кримінально-караних діянь і осіб, які їх скоїли, на окремій території (держава, регіон, населений пункт) за певний період часу.

Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

Злочинність є продуктом взаємодії певних типів середовища та особи, у зв'язку із чим можна виділити 2 її підструктури:

стійку злочинність, у походженні якої провідну роль відіграють особистісні характеристики (які це види кримінальних правопорушень – побутова злочинність (побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганства, зґвалтування);

ситуативну злочинність, яка визначається більш сильним впливом середовища, ніж особистісних характеристик та складною ситуацією злочинної поведінки (які це види кримінальних правопорушень – економічна злочинність, наркозлочинність, професійна злочинність (вбивства на замовлення), терористична злочинність).

Якщо говорити про злочинність, необхідно сказати і про організовану злочинність – це складна система організованих злочинних об'єднань, що ведуть широкомасштабну злочинну діяльність, створюють для такої діяльності найбільш сприятливі умови, використовуючи при цьому як власні структури з управлінськими та іншими функціями по обслуговуванню цих формувань, їх діяльності та зовнішньої взаємодії, так і державні структури (органи влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи) та інститути громадянського суспільства (політичні партії та об'єднання, політичні та громадські рухи, громадські та релігійні організації).

Вивчення злочинності. При кримінологічному вивченні злочинності виявляються:

1) ступінь її загальної поширеності та суспільної небезпечності в конкретних умовах місця і часу, з метою оцінки її стану і тенденцій розвитку, визначення напрямків протидії злочинності;

2) соціальні характеристики злочинності, що вказують на особливості її виникнення та функціонування (мотивація, соціальна спрямованість, соціально-групова, соціально-галузева, соціально-територіальна поширеність), з метою розробки конкретних попереджувальних заходів;

3) власні внутрішні характеристики злочинності (стійкість, активність, організованість) з метою удосконалення правоохоронної діяльності та заходів попередження рецидиву кримінальних правопорушень, та нейтралізація або протидія посиленню організованих начал в злочинності.

В процесі вивчення злочинності кримінологи отримують фактичні дані про саму злочинність, що відображаються в системі показників (загальна кількість кримінальних правопорушень, кількість виявлених злочинців та ін.). Нові відомості, отримані в ході кримінологічних досліджень, співвідносять і порівнюють з колишніми, отриманими раніше знаннями, уявленнями, гіпотезами, і таким чином відбувається оцінка злочинності.

При вивченні злочинності важливо забезпечити цілеспрямованість аналітичної діяльності, вірно визначити її завдання, сформулювати вихідні гіпотези, задати певний програмний характер і зберігати готовність до отримання нових, інколи несподіваних, не програмованих даних.

Приклади: 1) розкриття умисного вбивства молодої жінки може призвести до виявлення ознак серії умисних вбивств, пов'язаних з певною мотивацією – помста жінкам за те, що одна із жінок відмовила злочинцю у спілкуванні, вийти заміж, вступити у близькі стосунки; 2) кримінальні правопорушення, вчинювані Анатолієм Чикатило; Сергієм Ткачем.

У вітчизняній кримінології існує декілька наукових підходів до розуміння і визначення злочинності.

1. Сумарно-статистичний: злочинність – відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має кримінально-правовий характер і складається із сукупності кримінальних правопорушень, які вчинюються у відповідній державі за певний період часу (Н.Ф. Кузнецова, І.М. Даньшин та ін.).

2. Деструктивний: злочинність – масовий прояв деструктивної поведінки людей, яка виражається у системі кримінальних правопорушень, вчинених на даній території протягом певного часу (А.Ф. Зелінський).

3. Девіантологічний, або релятивно-конвенціональний. Під злочинністю тут розуміється відносно розповсюджене (масове) статистично стає соціальне явище, різновид девіантності (відхилення), яка визначається законодавцем у кримінальному законі. При цьому припускається, що в дійсності немає об'єкта, який був би «злочинністю» за своїми внутрішніми якостями. Кримінальні правопорушення і злочинність – поняття відносні, договірні, тобто штучні соціальні конструкти (Я. Й. Гілінський).

4. Особистісно-активнісний. Злочинність – це соціальний феномен суспільного життя у вигляді несхвальної і небезпечної для суспільства кримінальної активності частини його членів. Численні фактори, які обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень і злочинності як соціального феномену, у різні часи і різні періоди життя суспільства неоднакові не тільки за змістом, але й за інтенсивністю, стійкістю та глибиною впливу. Цими показниками визначаються такі риси злочинності як мінливість, відносна масовість, інтенсивність, міра суспільної небезпеки (А.П. Закалюк).

5. Інституціоналістський (суспільно установлений функціонально пов'язаний з суспільством). Злочинність розглядається як один із різновидів соціальної практики, як сукупність кримінальних практик. Вона – не особливий вид людської поведінки, що знаходиться поза соціальною діяльністю, а є самою цією діяльністю, але поза правового поля (В.М. Дрьомин).

Є і інші підходи до поняття та визначення злочинності. Усі вони свідчать про спроби вчених розкрити предметну сутність злочинності, знайти відповіді на актуальні питання сучасності, науково адекватно відобразити цей фрагмент реальності. Доцільно із наведених визначень злочинності виявити найбільші характерні її ознаки.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

2. Злочинність є продуктом взаємодії певних типів середовища та особи, у зв'язку із чим можна виділити 2 її підструктури: стійку злочинність та ситуативну злочинність.

3. У вітчизняній кримінології існує декілька наукових підходів до розуміння і визначення злочинності: сумарно-статистичний, деструктивний, девіантологічний, або релятивно-конвенціональний, особистісно-активністний, інституціоналістський.

2. ОЗНАКИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність, як і будь-яке явище суспільного життя, має певні ознаки:

1. Злочинність є правовим явищем, і найбільш небезпечним видом соціального відхилення. Це її основна ознака.

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити вчинення антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, кримінальні правопорушення. Таким чином, кримінальне правопорушення є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства. Порушення правових заборон, передбачених саме в кримінальному законодавстві дозволяє віднести певне діяння до кримінального правопорушення і включити його в загальний масив показників злочинності. Відповідно, порушення правових норм, що не віднесені до кримінально-правових, не відноситься до кримінального правопорушення та злочинності, і складає лише певний вид правопорушення.

2. Злочинність – це соціальне явище.

Злочинність являє собою передусім вчинення частиною членів суспільства діянь, які спричиняють шкоду суспільству. При чому ці діяння є найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки. Обґрунтованим є характеризувати злочинність як соціальне явище, властиве будь-якому суспільству. Це випливає з походження злочинності, її чинників, сутності та наслідків. Наголошення на цьому не здається нам зайвим, оскільки в кримінології існував та й зараз існує досить потужний біологічний напрям, у рамках якого неодноразово висловлювалась ідея про біологічне походження злочинності.

Раніше вітчизняні кримінологи говорили про те, що злочинність притаманна лише класовому суспільству. Однак, як показав світовий досвід та досвід українського суспільства, і у безкласовому суспільстві вчинювалися кримінальні правопорушення, від побутових до організованих та професійних. З часу створення безкласового суспільства у 1917 р. в суспільстві вчинялися кримінальні правопорушення різними категоріями громадян: від декласованих, підданих експропріації (з більш високим освітнім рівнем), колишніх революціонерів, військовослужбовців, чиновників, до суто кримінальних злочинців (крадіїв, грабіжників, розбійників, хуліганів, вбивць, каторжників).

3. Злочинність за своєю суттю – явище шкідливе, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам. Шкода, від вчинення кримінальних правопорушень може бути, як ви знаєте, матеріальна та фізична. А в цілому, можна виділяти і моральну шкоду, оскільки будь-яке кримінальне правопорушення негативно впливає на свідомість людини: один буде перебувати у стані страху, стресу, депресії, а інший вирішити – якщо іншим можна, то чому мені не можна, і вирішить вчинити аналогічне кримінальне правопорушення. Крім того, злочинець, який потрапив в місця позбавлення волі піддається негативному впливу з боку оточення – таких же засуджених, і у нього може сформуватися бажання помститися жертві чи її родичам за призначене покарання.

4. Злочинність – історично зумовлене й історично мінливе явище. Вона виникла на певному етапі розвитку людського суспільства.

Протягом усього розвитку суспільства коло кримінальних правопорушень істотно змінювалося. Якщо у первісному суспільстві злочинності не було, то з появою перших державних утворень з'являються кримінальні правопорушення і злочинність. В Руській Правді в якості кримінальних правопорушень виділялися «татьба» (крадіжка), розбій, вбивство, перелюбство, зґвалтування, вбивство. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів кримінальних правопорушень, ряд діянь були декриміналізовані, а то й взагалі перестали зустрічатися, виникли нові різновиди злочинних посягань. Мінливість властива багатьом соціальним явищам, але в даному випадку вказівка на цю ознаку не є зайвою. Справа в тому, що злочинність є дуже чутливою щодо змін у житті суспільства і чітко відтворює їх.

5. Злочинність є відносно масовим явищем. Це означає, що абсолютна більшість актів поведінки в суспільстві є соціально-позитивними або соціально-нейтральними. Соціальні відхилення позитивного характеру (героїчні вчинки, випадки самопожертви, спасіння на пожежах, потопаючих), і соціальні відхилення негативного характеру, в тому числі кримінальні правопорушення, становлять дуже невеликий відсоток актів людської поведінки. Тим не менше, вони поширені в сучасному українському суспільстві та істотно впливають на його життя. Визначити і обґрунтувати якісь кількісні параметри злочинності, які є “нормальними” для суспільства, наука в даний час не може. Рівень злочинності є дуже різним залежно від низки економічних, соціальних, політико-правових, культурно-історичних та соціально-психологічних факторів, що діють в кожній країні.

6. Злочинність має кримінально-правовий характер – оскільки лише порушення кримінального закону складає статистичні показники злочинності.

7. Злочинність гальмує соціальний розвиток суспільства – кошти, які могли б бути витрачені на розвиток освіти, медицини, виплату стипендії чи пенсій, та в цілому на соціальну сферу – витрачаються на утримання правоохоронних структур, утримання ув'язнених в СІЗО та засуджених в тюрмах та колоніях.

8. Злочинність призводить до дезорганізації соціальних структур – кримінальні правопорушення. Вчинені на підприємствах, в установах, організаціях порушують їх роботу, перешкоджають розвитку виробництва; викрадення новітніх наукових розробок, промислових зразків – вимагає посилення системи охорони та безпеки, а в цілому – не на розвиток виробництва, а на його захист.

9. Злочинність порушує суспільний спокій, викликає почуття страху у людей – більшість населення адекватно реагує на вчинювані кримінальні правопорушення. Але вчинення кримінального правопорушення відносно родича, сусіда, колеги – викликає почуття страху, що я можу стати наступною жертвою. А це призводить до підвищення емоційної напруги у суспільстві, намаганням громадян захистити себе та своїх рідних будь-якими способами (придбанням зброї – законно чи незаконно, обладнанням сигналізації, будівництвом високих парканів).

10. Злочинність породжує недовіру до держави та її правоохоронних органів – громадяни, спостерігаючи нестабільність в економіці, політиці, реальному житті пересічного громадянина перестали довіряти правоохоронцям. Високий рівень корупційності, за політизованість правоохоронців та державних чиновників призводить до формування недовіри у населення, небажання допомагати у виявленні та розкритті кримінальних правопорушень та пошуку злочинців. Це суттєво зменшує можливості правоохоронних органів у розкритті кримінальних правопорушень та використання можливостей негласного апарату.

Треба розрізняти злочинність у масштабі всієї держави або територіального підрозділу (область, місто, район, дільниця). Її необхідно

обмежувати й у часі, прив'язувати до певного відрізка, періоду часу (рік, п'ятиріччя, 10, 15, 25 років і далі).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Злочинність характеризується певною сукупністю ознак і є: найбільш небезпечним видом відхилення у соціальній поведінці особи; є соціально-правовим явищем, має певні негативні наслідки для жертви та злочинця, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, що має часову та територіальну поширеність.

3. КРИМІНОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОСНОВНІ СПОСОБИ ЇХ ВИМІРЮВАННЯ.

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності правоохоронних органів використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність кримінальних правопорушень та інші.

Всі показники злочинності тісно пов'язані між собою. Зміна хоч одного з них в цілому, або в окремій частині веде до зміни характеристик злочинності взагалі.

Показники злочинності поділяються на кількісні та якісні.

Кількісні показники злочинності.

1. Стан злочинності – це число скоєних кримінальних правопорушень і осіб, що їх скоїли, на певній території за визначений період часу.

За територіальною ознакою стан злочинності в державі, наприклад, може бути поданий, як сукупність обласних показників, в області - через суму районних і так далі. По тимчасовій ознаці стан може визначатися за місяць, квартал, півріччя, рік і так далі.

Оцінюючи стан злочинності в тому чи іншому часовому інтервалі і у порівняльних поняттях “вище” і “нижче”, “більше” і “менше”, ми розглядаємо її як явище, яке послідовно змінюється на протязі певного часу, тобто в якості процесу.

Розглядання злочинності в якості процесу передбачає обов'язкове встановлення, стоїть чи ні за кожною кількісною зміною злочинності якісна зміна. Основою для визначення стану злочинності є кримінальна статистика.

При оцінці стану злочинності за кримінальною статистикою необхідно мати на увазі:

- що в загальній кількості вчинених кримінальних правопорушень повинні бути враховані дані про кількість осіб, засуджених судами до різних видів покарань (як пов'язаних із позбавленням волі, так і не пов'язані з позбавленням волі – штрафи, громадські або виправні роботи);

- про кількість всіх осіб, переданих на виправлення до спеціальних

установ пенітенціарної системи;

- кримінальні справи, припинені провадженням внаслідок недоказаності участі обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень;
- дані про нерозкриті кримінальні правопорушення;
- кількість кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, і які залишилися поза обліком і реєстрацією.

2. Рівень (коефіцієнт) злочинності - визначається із кількості кримінальних правопорушень, вчинених на тій чи іншій території з урахуванням числа мешканців за певний період часу на задане число мешканців, наприклад, на 1, 10 чи 100 тисяч. Розраховуються коефіцієнти кримінальних правопорушень та злочинців.

Коефіцієнт кримінальних правопорушень розраховується по формулі:

$K = (K_z \times \text{задане число мешканців}) : Ч_n$, де –

“К”- коефіцієнт злочинності;

“Кз” – кількість кримінальних правопорушень;

“Чн” – чисельність населення

Коефіцієнти дозволяють порівняти інтенсивність злочинності у різних адміністративно-територіальних одиницях з різною кількістю населення, а також у різні періоди в одному й тому ж районі, області з урахуванням кількості населення.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності розраховується за формулою:

$K_{iz} = (K_z : Ч_n) \times ЗОЧН$, де –

“Кіз” – коефіцієнт інтенсивності злочинності;

“Кз” – кількість кримінальних правопорушень;

“Чн” – чисельність населення;

“ЗОЧН” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

Коефіцієнт злочинної активності населення (коефіцієнт злочинців) розраховується за формулою:

$K_{zan} = (K_{zl} : Ч_n) \times ЗОЧН$, де –

“Кзан” – коефіцієнт злочинної активності населення;

“Кзл” – кількість злочинців;

“Чн” – чисельність населення;

“ЗОЧН” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

У разі визначення кількості кримінальних правопорушень сумуються наступні дані:

- про кримінальні правопорушення, провадження по справах яких закінчилося складанням обвинувального висновку;
- про кримінальні правопорушення осіб, звільнених від кримінальної відповідальності за різними підставами;
- про нерозкриті кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, що розслідуються, відносно яких отримані повідомлення у встановленому законом порядку.

3. Динаміка злочинності - це зміни показників злочинності (стану, рівня, структури) за певний період часу. Показники злочинності повинні аналізуватись у русі, тобто динаміці. На динаміку злочинності як соціально-правове явище, впливають дві групи факторів:

- 1) це причини і умови злочинності, демографічна структура населення та інші соціальні процеси і явища, які впливають на злочинність;
- 2) зміни кримінального законодавства, розширюючи або звужуючи сферу злочинного.

Вивчення злочинності в динаміці має такі види:

поточний, коли співставляються і порівнюються показники про злочинність за рік з даними за попередні роки;

систематичний, при якому злочинність аналізується послідовно по роках, і при цьому виділяються певні періоди часу (5, 10, 20 років і більше) або аналіз злочинності проводиться по етапах розвитку суспільства (зміна політичної влади, економічні реформи, зміна законодавства, декриміналізація);

аналіз сезонних коливань злочинності (якщо у ньому є необхідність).

При вивченні злочинності в динаміці розраховуються темпи її приросту. Приріст злочинності – це загальний термін, що застосовується як у випадку збільшення показників злочинності (позитивний приріст), так і у випадку зниження показників злочинності (негативний приріст).

Аналіз динаміки злочинності в науково-практичному відношенні і для діяльності правоохоронних органів має наступні цілі:

1) надати уявлення про зміну показників за попередній (минулий) період, виявити тенденції та закономірності цих змін – як змінювалися показники умисних вбивств на протязі року та попередніх років;

2) на цій основі здійснити прогноз про майбутній можливий характер злочинності в близькому майбутньому, що являється підставою необхідного оптимального кримінологічного планування заходів протидії їй. Найбільш ефективними і виправданими є прогнози на 1-3 роки;

3) вирішити питання про необхідну зміну кількості та якості персоналу правоохоронних органів, що обслуговують територію або про створення нових підрозділів чи виділення окремих ліній роботи (у 1980-роках в підрозділах карного розшуку був умовний розподіл оперуповноважених за лініями роботи: корисливі кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання), кримінальні правопорушення проти особи (вбивства, тілесні пошкодження, зґвалтування, мужолозтво), незаконний обіг наркотиків (виготовлення та збут), квартирні крадіжки, угони автотранспорту та крадіжки із автомобілів.

Якісні показники злочинності.

1. Структура злочинності розкриває її внутрішній зміст, співвідношення груп або окремих видів кримінальних правопорушень в загальній їх кількості за певний період часу на визначеній території, викреслених по різних групуючих ознаках: кримінально-правових, кримінологічних, соціально-демографічних та інших.

Основні показники структури злочинності:

1. Співвідношення кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості.
2. Співвідношення умисних та необережних кримінальних правопорушень.
3. Співвідношення кримінальних правопорушень, класифікація яких дана в Особливій частині Кримінального кодексу України.
4. 8-10 найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень (умисні вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, незаконний збут наркотиків, незаконний обіг зброї).
5. Частка злочинності неповнолітніх та молоді.
6. Частка рецидивної та професійної злочинності.
7. Частка групової та організованої злочинності.
8. Співвідношення жіночої та чоловічої злочинності.

Приватним випадком структури злочинності є її географія злочинності – це розподіл злочинності за видами розселення людей по різних регіонах. Наприклад: на Півдні чи Сході України рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів вищий, ніж в Західних регіонах; в промислових регіонах та містах рівень економічних кримінальних правопорушень вищий, ніж в сільськогосподарських. В містах розташування великих промислових підприємств більші показники викрадень майна із цих підприємств та збуту викраденого.

Територіальні різниці злочинності тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку, з національними традиціями населення конкретних регіонів, їх звичаями, станом культурно-виховної роботи, організацією побуту і дозвілля та іншими факторами. Слід відмітити, що в обласних центрах вчиняється майже половина усіх кримінальних правопорушень по області, а в містах – до 70% на відміну від сільських районів.

2. Характер злочинності визначається кількістю найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, і характеристикою особистості тих, хто вчинив ці кримінальні правопорушення. З точки зору цього показника серед злочинності виділяють кримінальний професіоналізм, організованість, ситуаційний характер та інші характеристики.

Кримінальний професіоналізм – це антигромадська діяльність особливого типу, яка характеризується наступними рисами: наявністю у злочинців відповідних спеціальних знань та навичок, необхідних для заняття злочинною діяльністю; відповідною кримінальною спеціалізацією цих осіб, що проявляється у вчиненні однотипних кримінальних правопорушень; систематичним характером злочинної діяльності цих осіб; тим, що злочинна діяльність є основним джерелом прибутку. Час від часу професійна злочинність змінюється, пристосовується до нових умов, але антигромадська сутність її є сталою, а суспільна небезпечність зростає (кіллери по усуненню політичних конкурентів, конкурентів по бізнесу; висока технічна оснащеність, якісна зброя).

Організована злочинність характеризується наступними рисами: плануванням злочинної діяльності; відносно стійким кримінальним зв'язком

між членами групи та розподілом злочинних ролей (організатор, керівники груп, групи биків, виконавці тощо); кооперацією між членами різних злочинних груп; наявністю специфічних правил, норм поведінки, у тому числі взаємовідносини між членами групи; розробкою заходів захисту від виявлення їх злочинної діяльності та покарання за вчинені кримінальні правопорушення; вербування до злочинної діяльності представників влади та правоохоронних органів тощо.

У зв'язку з тим можливо зробити висновок, що характер злочинності виявляється через структуру злочинності.

Кількісно-якісні показники злочинності були б не повними без віктимологічного аналізу. Багато кримінальних правопорушень обумовлені негативною поведінкою самих потерпілих. Але цей показник вимагає спеціального розгляду в окремій темі.

3. В числі показників, які характеризують злочинність, слід вказати на її наслідки – майнову, моральну, фізичну та іншу шкоду, яка завдається кримінальними правопорушеннями суспільним відносинам.

Майнова (матеріальна) шкода визначається в грошовому обчисленні, а шкода від агресивних посягань визначається в кількості випадків смерті; каліцтва; кількості робочих днів, пропущених у зв'язку з втратою працездатності потерпілими; в розмірах витрат на лікування та виплату по лікарняних листках тощо.

Питання щодо ціни злочинності вимагає розглядати не тільки пряму шкоду від протиправних посягань, але і побічну шкоду від злочинності, яка обчислюється за витратами суспільства, держави на протидію злочинності в цілому: утримання правоохоронних органів, навчання правоохоронців, забезпечення правоохоронців новітніми технічними засобами, кошти на утримування в місцях позбавлення волі затриманих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених, кошти на лікування потерпілих та відшкодування їм витрат від шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями, витрати на роботу судів та адвокатів.

Отже, ціна злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямої і непрямой шкоди, яка заподіюється злочинністю суспільству.

Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинності та інше.

4. ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ.

Кримінальна статистика лише приблизно відображає стан злочинності, оскільки значна частина її не реєструється. Це так звана латентна, тобто прихована злочинність.

Латентна злочинність – це частина фактичної злочинності, що не отримала відображення в кримінальній статистиці та не потрапила в поле діяльності державних правоохоронних органів. Це сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів.

Латентність поділяється на види: і буває природною, штучною та пограничною.

1. Під природною латентністю – розуміється сукупність тих випадків, коли кримінальне правопорушення було вчинено, але воно залишилося невідомим правоохоронним органам (кишенькові крадіжки, зґвалтування, хуліганство у побуті, насильство в сім'ї).

2. Штучна латентність – має місце тоді, коли факт кримінального правопорушення відомий, але з різних причин він не поставлений на облік правоохоронними органами (потерпілий повідомив про вчинену крадіжку курки чи свині з домоволодіння, але внаслідок її невеликого розміру і небажання правоохоронних органів погіршувати показники кримінальних правопорушень, він не реєструється; небажання правоохоронців розслідувати окремі категорії складно доказуваних справ – зґвалтувань, примушування до вступу у статевий зв'язок, або фактичне приховування більш тяжких кримінальних правопорушень і кваліфікація їх за менш тяжкими статтями – умисне вбивство перекваліфікується на тяжкі тілесні ушкодження, що потягли смерть потерпілого, тілесні ушкодження – на побої, викрадення транспортного засобу – на угон).

3. Гранична латентність – це коли кримінальне правопорушення відбулося, але потерпілий не усвідомлює цього (кишенькова крадіжка).

У зарубіжній кримінології вирізняють такі види латентної злочинності:

1) кримінальні правопорушення, які залишаються нікому невідомими;
2) антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими (частина підліткової злочинності);

3) невиявлені кримінальні правопорушення, вчинені рецидивістами чи професійними злочинцями.

Проміжкову категорію становлять так звані напівприховані кримінальні правопорушення або «сіра злочинність», тобто діяння, зареєстровані правоохоронними органами, але не розкриті або такі, що розкриті, однак підозрювані звільняються від відповідальності за недостатністю доказів вини.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає. Тому стан латентної злочинності можна розрахувати за формулою:

$$Л.з. = Нз. + Нр.з. + Зв.,$$

де Нз. – незареєстровані кримінальні правопорушення; Нр.з. – нерозкриті кримінальні правопорушення; Зв. – кримінальні правопорушення, по яких не винесені обвинувальні вироки (але вони розкриті).

Існує також загальна формула обчислення латентної злочинності:

$$З. л. = З ф. - З вр.,$$

де З ф. – злочинність фактична; З вр. – злочинність врахована, а також обчислення її рівня:

$$P = \frac{З.вр.}{З.ф.}.$$

Для встановлення рівня латентної злочинності використовують загальні і спеціальні методи кримінології (Тема 1).

До загальних відносяться: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка спеціалістів; вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів тощо.

Спеціальними методами можна назвати оперативно-розшукові заходи, аналіз динамічних рядів кримінальних правопорушень; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття і запровадження санкцій; екстраполяцію; системно-структурний аналіз тощо.

Можна виокремити види кримінальних правопорушень, які найчастіше залишаються невиявленими, і навпаки.

Низький рівень латентності мають очевидні кримінальні правопорушення, внаслідок чого інформація про них швидко розповсюджується (вбивства, розбої, грабежі).

Середній рівень латентності мають кримінальні правопорушення, вчинення яких не настільки очевидне (крадіжки, хуліганство, зґвалтування). Потерпілі не звертаються у правоохоронні органи за захистом порушених прав, але і не приховують факт кримінального правопорушення (незначний збиток, невіра у можливість знайти злочинця чи доказати його вину тощо).

Високий рівень латентності мають кримінальні правопорушення, вчинення яких у більшості випадків відоме лише злочинцю і потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні кримінального правопорушення з різних мотивів (шахрайство, давання та одержання хабара, вимагання, ухилення від сплати податків). Такі кримінальні правопорушення, з огляду на їх неочевидність і практично “нульову” активність потерпілого, залишаються невідомими.

Латентна злочинність залишається поза соціальним контролем і тому є особливо небезпечною, адже має такі негативні наслідки:

а) викривляє уявлення про фактичні розміри злочинності, її кількісні та якісні показники;

б) питання попередження латентної злочинності не враховуються і не

плануються правоохоронними структурами;

в) якщо при розкритих кримінальних правопорушеннях заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у прихованих – цього не робиться;

г) відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність і сприяє зростанню злочинності, особливо рецидивної;

д) латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади, що сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях;

е) зменшує ступінь достовірності прогнозів злочинності та визначення найбільш ефективних напрямків попередження злочинності в цілому і латентної її частки;

є) заважає реалізації кримінально-правового принципу невідворотності відповідальності та покарання;

ж) підриває авторитет правоохоронних органів та держави в цілому;

з) знижує активність громадян у попередженні кримінальних правопорушень.

Як частина загальної злочинності, латентна злочинність містить у собі всі її ознаки, обумовлені тими ж соціальними чинниками та спричиняє матеріальну і моральну шкоду суспільству. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких вчиняються кримінальні правопорушення (недоліки у звітності і контролі, що перешкоджають розкриттю кримінальних правопорушень; відсутність письмових і речових доказів). До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; небажання потерпілого повідомляти про кримінальне правопорушення; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

Отже, латентну злочинність необхідно виявляти для того, щоб:

а) володіти інформацією про реальний стан злочинності на певній території;

б) визначити справжню структуру злочинності;

в) мати чіткіше уявлення про тенденції її розвитку;

г) встановити реальний розмір шкоди, заподіяної державі та громадянам;

д) у повному обсязі виявляти чинники злочинності та розробляти методи їх усунення чи нейтралізації;

е) точніше визначати заходи протидії злочинності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

2. Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та граничну.

3. Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

4. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності.

Об'єктивні відносяться до обставин, за яких скоюються кримінальні правопорушення.

До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка скоїла кримінальне правопорушення; небажання потерпілого повідомляти про кримінальне правопорушення; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

2. Злочинність характеризується наступними ознаками: найбільш небезпечний видом соціального відхилення; соціально-правове, негативне, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, має часову та територіальну поширеність.

3. Злочинність класифікується за різними підставами: за кількістю вчинених кримінальних правопорушень, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

4. Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинності та інше.

5. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та пограничну.

Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Загальна характеристика сучасної злочинності в Україні, тенденції її розвитку.

2. Прояви злочинності: злочинний вчинок і злочинна діяльність.

3. Види злочинності.

4. Ціна злочинності.

ТЕМА № 4. ДЕТЕРМІНАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ФОНОВІ ЯВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ.**(2 години)****План**

1. Поняття кримінологічної детермінації.
2. Класифікація детермінантів злочинності.
3. Фонові явища та їх вплив на злочинність.
4. Детермінація злочинності та злочинних проявів: структура, взаємозв'язок, відмінність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація ООН про злочинність і суспільну безпеку від 23.07.1996.
2. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р.
3. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
4. Тимошенко В.І., Шакур В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ : Видавництво «Юрінком Інтер», 2021. 240 с.
5. Березняк В., Хашев В. Ювенальна превенція: курс лекцій. Київ: Алерта, 2021. 134 с.
6. Запобігання релігійному екстремізму в Україні: практ. посіб. Д.В. Дорохін, О.В. Ведмідський, В.Ф. Примаченко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2021. 178 с.
7. Пенітенціарна кримінологія: підручник / І.Г. Богатирьов, А.В. Боровик, О.М. Джу́жа та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навчальний посібник / [В.С. Березняк, О.С. Юнін, В.В. Шаблистий та ін.]; за ред. д.ю.н., доцента, Заслуженого юриста України А.Є. Фоменка]. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2022. 236 с.
9. Кримінологія: історія та колаборантно-воєнні злочини в сучасній історії: навчальний посібник / [[Лісовська Ю.П.](#), [Лісовський П.М.](#), [Кислий А.М.](#), [Бортник В.А.](#)]. Київ: Ліра-К, 2023. 350 с.
10. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М.О., 2023. 68 с.
11. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол.авторів: Савенко В.П, Корогод С.В., Чорна А.Г., Толошна Н.В., Шаблистий В.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати систему знань про детермінанти злочинності, з'ясувати

поняття кримінологічної детермінації; визначенні поняття „причини злочинності” та їх класифікації, поняття „умови злочинності” та їх класифікації, характеристики загальних чинників злочинності в Україні, усвідомити специфіку детермінаційного комплексу різних видів злочинності.

ВСТУП

Проблема детермінант злочинності займає одне з центральних міст у кримінології. Вона існує протягом тисячоліть, тобто значно раніше виникнення самої науки кримінології.

В минулому, та й зараз, названі проблеми не знайшли свого остаточного вирішення. Вони, як і раніше, залишаються дискусійними. Існує багато висловлювань, теорій і концепцій про те, що ж визначає й обумовлює існування і відтворення злочинності. Подібне становище є наслідком різних методологічних підходів і посилок, з яких виходять автори та прихильники цих теорій та концепцій. Тому, проблеми детермінації злочинності становлять найбільш складний розділ кримінологічних знань.

Коли розглядається поняття детермінант злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині “виконати свою справу”. Терміни “причина” й “умова” законодавець не застосовує, але визначає, що при призначенні покарання враховуються ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особа винного та обставини, що пом’якшують та обтяжують покарання (ст. 65 КК України). Вони використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття як “детермінанти”, яке охоплює обидва вказані терміни. В цьому немає нічого дивного, адже причини і умови – складові елементами процесу детермінації, який, крім них, включає ще наслідок. Більш того, відштовхуючись від філософської суті цих понять, треба зауважити, що в кримінології між ними важко провести чітке розмежування. Так, відсутність потрібного досвіду і кваліфікованих фахівців, які б змогли організувати на високому рівні процес роздержавлення майна в Україні, були умовами злочинних проявів у ході приватизації. Але вони могли бути одночасно і причинами цих проявів, штовхнувши певних осіб на кримінальні правопорушення.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

При розв’язанні поставленої проблеми слід виходити з тієї безперечної обставини, що злочинність об’єктивно пов’язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності (одні більшою мірою, інші - меншою) детермінують її.

Детермінувати (від лат. *determinare* – визначити) означає обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати. Детермінізм включає усі зв’язки, які виражають залежність об’єктів, явищ, її існування та змінювання від будь-яких

інших обставин. Існують різні види соціальної, в тому числі і криміногенної, детермінації.

Кримінологічна детермінація злочинної діяльності як один із видів соціальної детермінації, є різновидом універсального зв'язку криміногенних явищ.

Криміногенна детермінація виражається у двох основних видах – спричиненні (генетичний зв'язок - причина - наслідок) та обумовленні (зв'язок сприяння, створення сприятливих умов для формування та реалізації причин) злочинності.

До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів тощо.

Причини та умови злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та даної держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок.

Причинами називають такі явища (або сукупність взаємозв'язаних явищ), які породжують, викликають інші явища – можливі їх наслідки. Причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, тобто вона притаманна самим явищам дійсності.

Специфіка причинного зв'язку – це зв'язок коли одне явище породжує інше явище. Причини злочинності мають множинний характер, тому повинна бути комплексність при підході до причинності.

Умови – це обставини, які: а) сприяють; б) перешкоджають реалізації причини та слідства; в) або створюють певний фон (колорит реалізації, який може бути природним, національним тощо).

Фактори – також поділяються на: а) криміногенні; б) антикриміногенні; в) фонові. Як комплекс причин, існує і комплекс умов.

Злочинність ми аналізуємо в плані існування двох кримінологічних принципів: а) системний підхід; б) принцип розвитку (не обов'язково це процеси еволюційні, вони можуть бути інволюційними).

Причини злочинності:

- соціально-психологічні обставини, що безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та кримінальні правопорушення як свій закономірний наслідок;

- основа та сутність наслідку;

- вихідний і визначальний елемент взаємозв'язку негативних соціальних явищ.

Умови злочинності:

- явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню;

- певним способом впливають на розвиток причинного зв'язку;

- сприяють або не перешкоджають породженню злочинності.

З огляду на це, під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та

відтворення у суспільстві.

Умови – є другим після причин видом детермінант, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Кримінологія зараховує до умов злочинності ті об'єктивні обставини, що супроводжують її причини та взаємодіють з ними і тим самим сприяють виникненню і поширенню злочинних проявів у суспільстві.

Здебільшого це недоліки у функціонуванні господарського та державного механізму, охороні правопорядку, державного чи приватного майна, обліку матеріальних цінностей тощо. Це можуть бути і упущення в діяльності державної адміністрації, правоохоронних та контролюючих органів, судів, прогалини у законодавстві. Вони об'єктивно сприяють існуванню злочинності, хоча прямо її не породжують.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою. Подібна кореляційна залежність щодо предмета кримінології має місце, наприклад, між рівнем і структурою злочинності, з одного боку, і деякими соціально-демографічними процесами – з іншого, між рівнем злочинності і порою року.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи. Так, злочинність пов'язана з елементами системи, що аналізується. Вона стикається і опосередковується іншими видами правопорушень – дисциплінарними, адміністративними, цивільно-правовими деліктами.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим. Коли ми говоримо про злочинність, то подібний зв'язок вбачається між окремими її частинами, яка характеризується їх антисоціальною спрямованістю (наприклад, між первинною і рецидивною, між злочинністю неповнолітніх і злочинності взагалі та інше).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

2. Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

3. До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

4. Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

5. Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної

системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

6. Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ ЗЛОЧИННОСТІ

Для того, щоб розібратись в різноманітності причин і умов злочинності, повніше виявляти їх в практичній роботі та цілеспрямовано здійснювати необхідні заходи щодо їх усунення і нейтралізації, необхідна належна їх диференціація і класифікація.

Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

Класифікація причин та умов злочинності:

За механізмом дії:

- негативні соціальні явища і процеси, що детермінують всю злочинність в цілому (економічна та політична криза, падіння рівня моральності, освіченості населення; безробіття; проституція; наркоманія, алкоголізм; бездоглядність дітей;

2) За соціальною природою:

- об'єктивні криміногенні детермінанти – існують незалежно від волі та свідомості людей (історично-обумовлений рівень розвитку виробничих сил; стихійні лиха та явища природи), що не можуть бути усунені негайно;

- піддаються лише нейтралізації, блокуванню, звуженню, або перешкоджанню їх розвитку та криміногенному впливу (відставання свідомості населення від буття; індивідуальної свідомості від суспільної; суперечності соціального розвитку);

- суб'єктивні криміногенні детермінанти – цілком залежать від волі та свідомості людей;

- результат недоліків діяльності людини у різних сферах (господарській, культурно-виховній, правозастосовчій, правоохоронній, політичній, освітній, управлінській тощо);

Але тут слід враховувати умовність поділення явищ на об'єктивні і суб'єктивні, тому що у „чистому” вигляді абсолютно об'єктивних або суб'єктивних явищ у суспільстві не існує. Більшість з них носять об'єктивно-суб'єктивний характер з переважністю об'єктивного або суб'єктивного. Так, в явищах чи процесах, які не залежать від діяльності людей, переважають елементи об'єктивного, а в тих, що залежать від поведінки людей – суб'єктивного характеру, наприклад, недоліки в організаційно-управлінській діяльності.

3) За рівнем дії:

- причини та умови злочинності в цілому (макрорівень);

- причини та умови різних груп кримінальних правопорушень (мікрорівень);

- причини та умови окремих видів кримінальних правопорушень

(мікрорівень);

4) За змістом:

- економічні;	- політичні;
- ідеологічні;	- правові;
- організаційно-управлінські;	- технічні;
- соціально-психологічні;	- індивідуально-психологічні;
- культурно-виховні;	

Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на:

1) чинники злочинності в цілому;

2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних кримінальних правопорушень.

Інший вид рівневого підходу передбачає виявлення причин і умов злочинності (в цілому або окремих структурних її підрозділів)

на рівні усього суспільства (макрорівень),

окремих його соціальних груп і сфер соціального життя,

і на рівні окремого індивіда (мікрорівень).

Ці рівні взаємопов'язані, але зміст причин і умов злочинності на кожному з них не однаковий.

На загальносоціальному рівні виявляються найбільш загальні причини і умови, з якими пов'язано саме існування злочинності за даних історичних умов.

На рівні соціальних груп фіксуються причини і умови, які характерні для цих груп і колективів.

На індивідуальному рівні мова йде про причини й умови конкретного кримінального правопорушення скоєного конкретною особою, тут багато індивідуального, суб'єктивного, ситуаційного, іноді випадкового (особливості особистості й життєвий досвід, зв'язки, знайомства тощо).

Разом з тим, загальносоціальні причини й умови злочинності трансформуються в індивідуальні, а найбільш типові індивідуальні причини і умови „складаються” в загальносоціальні.

Рівневий підхід до аналізу причин і умов злочинності відповідає діалектичному закону співвідношення загального, окремого і одиничного.

Вивчення причин і умов на загальносоціальному і груповому рівнях має науково-пізнавальне значення та слугує практиці для розробки і організації системи соціальної профілактики злочинності в рамках всієї держави, окремих її регіонів, соціальних груп і колективів. Виявлення причин і умов конкретного кримінального правопорушення (індивідуальний рівень) підпорядковується безпосередньо практичним завданням – правильному вирішенню кожної конкретної справи, індивідуалізації відповідальності правопорушника та усуненню обставин, які сприяють вчиненню ним даного кримінального правопорушення.

За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

В якості економічних умов злочинності можуть виступати такі, як; не

відповідність між рівнем розвитку суспільного виробництва і постійно зростаючими потребами членів суспільства; розбіжності між формами праці, умовами життя, різними прошарками населення, безробіття, товарний дефіцит, інфляція та ін.

Разом з тим, слід мати на увазі, що, як правило, дія економічних факторів носить опосередкований характер. Ці фактори не детермінують безпосередньо злочинні діяння, вони впливають або преломлюються крізь структуру особистості злочинця.

Недоліки в ідеологічній сфері (в ідейно-виховній роботі, функціонуванні засобів масової інформації та ін.) також впливають на існування злочинності.

Слід підкреслити, що всі детермінанти злочинності проявляють себе у подібній якості через психологію, свідомість людей, формуючи, підтримуючи або посилюючи антисоціальні погляди, прагнення. Тому злочинність завжди пов'язана із соціально-психологічними детермінантами, які є необхідними і у відомому розумінні головними. Суттєвою особливістю соціально-психологічних детермінант є те, що вони з одного боку являються похідними від соціальних умов, а з іншого – мають відому самостійність і стійкість. Індивідуальна свідомість, свідомість окремих груп населення обумовлюється тими ідеями, поглядами, звичками, які склалися як багатовіковий досвід людей, який передається із покоління в покоління. Це, безумовно, не можна не враховувати у причинному комплексі детермінант злочинності. Індивідуалістична, приватновласницька психологія ще продовжує зберігати свій шкідливий вплив і, як правило, лежить в основі мотивації антигромадської поведінки.

Недоліки і прорахування в організаційно-управлінській сфері можуть викликати причини й умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Мова йде про недоліки у підборі кадрів, поганій організації обліку й контролю, проявах бюрократизму і протекціонізму, недоліки у правоохоронній діяльності і т.ін.

За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні. Правильний підхід до аналізу соціального і біологічного у причинах злочинності дозволяє виявити взаємозв'язки біологічного, психологічного і соціального у процесі вивчення злочинності, її причин, особистості злочинця і розробці засобів попередження злочинності.

Будь-яка людина, в тому числі і злочинець, виступає в реальному житті як цілісна істота, яка проявляє себе у єдності біологічних, психологічних і соціальних характеристик.

Аналізуючи співвідношення соціального і біологічного у вивченні злочинності, її причин, вчені звертають увагу на те, що врахування біологічних детермінант може визначити характер організації і проведення профілактичної роботи. Це дає можливість враховувати різну схильність людей в тій чи іншій ситуації і на цій підставі диференційовано організовувати індивідуально-профілактичну діяльність.

Причини та умови злочинності розрізняються також по часовій і

просторовій розповсюдженості. Потрібно розрізняти причини та умови, які діють відносно постійно і тимчасово (наприклад, у зв'язку з будь-якими одноразовими обставинами або пригодами) на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

Вказані обставини суттєві для організації протидії злочинності, розробки та здійснення відповідних профілактичних заходів, в тому числі і органами внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

2. За механізму дії негативні соціальні явища і процеси, які детермінують злочинність поділяються на причини і умови, а останні, в свою чергу, поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення кримінальних правопорушень.

3. Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на: 1) чинники злочинності в цілому; 2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних кримінальних правопорушень.

4. За соціальною природою криміногенні детермінанти поділяються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні.

5. За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

6. За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні.

7. По часовій і просторовій розповсюдженості причини та умови розрізняють на постійні і тимчасові на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

3. ФОНОВІ ЯВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ.

Філософія вчить, що в світі немає жодного явища яке з'явилося із небуття, само по собі. Явища соціальної дійсності виникають по-різному, у тому числі шляхом часткової трансформації з інших споріднених явищ. Очевидно одне - у кожного явища існує своя першооснова, від якої бере початок нове утворення. Злочинність у цьому плані не є виключенням. Маємо визнати, що паралельно із злочинністю, у системі суспільних відносин існують й інші негативні явища. Вони взаємодіють

із злочинністю, перебувають у різного роду зв'язках та відносинах. У кримінології такі явища називаються фоновими. За змістом - це асоціальні явища. Вони виражаються у формі соціальних відхилень від встановлених норм і цінностей, несуть загрозу дестабілізації суспільних відносин. Фонові для злочинності явища здійснюють системний негативний вплив на всі сфери суспільного життя, відносини між людьми, стан моральності й правопорядку у державі в цілому.

Традиційно до фонових явищ відносять пияцтво, наркотизм, соціальний паразитизм, проституцію, бродяжництво і безпритульність. Останнім часом цей перелік розширився за рахунок насильства в сім'ї, суїцидальної поведінки, бідності, правового нігілізму, проявів аморальності, психічних розладів та інших відхилень від загальновизнаних норм поведінки.

Фонові явища мають як спільні так і відмінні із злочинністю риси. Спільним для них є належність до одного класу об'єктів дійсності, а саме соціальних відхилень (девіацій), що вказує на загальну причинність, однотипні закономірності функціонування. Злочинність та фонові явища пов'язані зв'язками станів, обумовлення, кореляції, перебувають у статистичних залежностях. Відмінності між ними криються у характері ризиків та загроз, що від них виходять, ступені тяжкості наслідків, неоднаковому ставленні держави і людей до цих явищ.

Фонові для злочинності явищами - це альтернативні легальним норми, інститути та форми діяльності, що дестабілізують систему суспільних відносин та санкціонують порушення правових приписів і кримінально-правових заборон. Фонові явища послаблюють дію офіційних регуляторів суспільних відносин, обмежують сферу їх впливу, при цьому підсилюють інтенсивність і розширюють межі згубного впливу неправових норм та інститутів, сприяють масовому порушенню вимог моралі і правових приписів. Таким чином, фонові явища розширюють поле ненормативності, підготовлюють суспільну

свідомість до переходу від суспільно шкідливих до суспільно небезпечних форм поведінки. Зазначені явища не породжують злочинність як свій наслідок, а виконують роль її детермінант, виступають сприятливим середовищем для поширення останньої.

Фонові явища можна поділити на загальні та спеціальні. Перші унормовують відхилення від загальновизнаних норм моралі та етикету, підривають культурні і духовні засади суспільства, полегшують становлення на шлях кримінальних та інших правопорушень. Йдеться про нелегальну трудову міграцію, стихійну урбанізацію, тиражування ЗМІ сумнівних цінностей, дитячу бездоглядність та безпритульність, бродяжництво і жебрацтво осіб без певного місця проживання, трудову незайнятість працездатних осіб, низьку культуру. Спеціальні фонові явища виступають соціальною базою для поширення взаємопов'язаних видів злочинності та груп кримінальних правопорушень. Наприклад, наркотизм або немедичне вживання психоактивних речовин сприяє втягненню наркоспоживачів у вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів. На ґрунті наркотизму вчиняється також значна кількість тяжких насильницьких і корисливих насильницьких кримінальних правопорушень. Сексуальна розпущеність, нетрадиційні види статевих стосунків та проституція частково переходять у вчинення статевих кримінальних правопорушень. Тіньова економіка, безгосподарність і корупція стимулюють вчинення кримінальних правопорушень проти власності, у сферах господарської та службової діяльності. Насильство у сім'ї – найтісніше пов'язане із вчиненням кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи членів сім'ї. Дискримінація особи або групи осіб за ознаками раси, національності, релігійних переконань зумовлюють порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, а також вчинення

групи насильницьких кримінальних правопорушень з мотивів расової, релігійної чи національної нетерпимості. Порушення правил дорожнього руху може призвести до вчинення автотранспортних кримінальних правопорушень.

Насамкінець слід зазначити, що фонові явища лише підвищують вірогідність вчинення пов'язаних із ними кримінальних правопорушень. Лише утворення критичної маси порушень моральних і правових норм високовірогідно супроводжуватиметься збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень. Так, наприклад на 300 випадків порушень правил дорожнього руху припадає 1 автотранспортне кримінальне правопорушення і т.д.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Паралельно із злочинністю, у системі суспільних відносин існують й інші негативні явища, які взаємодіють із злочинністю, перебувають у різного роду зв'язках та відносинах, такі явища називаються фоновими. За змістом - це асоціальні явища. Вони виражаються у формі соціальних відхилень від встановлених норм і цінностей, несуть загрозу дестабілізації суспільних відносин.

2. Традиційно до фонових явищ відносять пияцтво, наркотизм, соціальний паразитизм, проституцію, бродяжництво і безпритульність, насильство в сім'ї, суїцидальна поведінка, бідність та інших відхилення від загальновизнаних норм поведінки.

3. Фонові явища можна поділити на загальні та спеціальні.

4. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ: СТРУКТУРА, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, ВІДМІННІСТЬ.

Завдання цього розділу –розгляд з позицій загальної теорії суспільної детермінації та причинності процесів детермінації злочинності і окремого злочинного прояву, їх елементів, загальних закономірностей цих процесів та їх відмінностей. При цьому пам'ятаємо, що злочинність нами визначена як людська діяльнісна активність, що проявляється у діяннях, які закон визнає кримінальними правопорушеннями.

Слід нагадати, що в кримінології, особливо радянській, питання про детермінацію злочинності, її причини майже завжди розглядалося

відокремлено від причин і умов вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Мотивами такого підходу у більшій мірі було те, що злочинність і злочинні прояви – явища різного рівня та порядку. Злочинність – явище соціальне, тому у нього можуть бути лише соціальні причини. Кримінальне правопорушення – явище іншого рівня – індивідуального, у вчиненні якого значну, якщо не провідну, роль відіграють особистісні елементи, а також індивідуальні біопсихологічні властивості, особисті умови буття, середовища, конкретної життєвої ситуації. В основі таких тверджень, очевидно, лежали ідеологічні прагнення жодним чином не похитнути уявлення про злочинність як виключно соціальне явище, на рівні якого немає місця елементам індивідуального рівня, зокрема неприйнятному, не типового для соціальної системи індивідуального буття, а також намагання «прикрасити» соціальний лад, який нібито не продукує і не містить елементів суспільного буття, що можуть породжувати злочинність.

Таке «відірване» уявлення про детермінанти злочинності й окремих кримінальних правопорушень, їхнє протиставлення піддавалося критиці окремими авторами як необґрунтоване ще у радянські часи. Зазначалося, що конкретні детермінанти кримінального правопорушення виступають порівняно нероздільним елементом системи причин і умов злочинності, а конкретні кримінальні правопорушення – елементами злочинності». Незважаючи на декларовану зміну ідеологічних орієнтирів та нібито відкидання догм соціалістичної міфології у суспільстві нових суверенних країн, зокрема в Україні, в кримінологічній літературі, навчальних програмах з кримінології та у новітніх підручниках з кримінології питання детермінації злочинності розглядаються відокремлено від причин і умов конкретного кримінального правопорушення.

Безперечно, злочинність та її діяльнісні прояви – елементи систем

різного рівня: перша – це система високого узагальнення та певної соціальної абстракції, друга – прояв елементів індивідуального рівня. Так само і детермінанти цих комплексів елементів (суспільного і індивідуального) знаходяться на різних рівнях узагальнення. Під час узагальнення останніх на соціально-суспільному рівні, певна річ, деякі індивідуальні детермінанти не виявляються у незмінному вигляді, окремі їх особливості зовсім не проявляються, але належні їм якісні ролі в системі детермінації та механізми співвідношення у детерміністичному процесі не змінюються. Взаємозв'язок між ними характеризується філософською закономірністю співвідношення між загальним і окремим. Між ними знаходиться й особливе, що відтворює детермінацію окремих видів злочинності.

Коли розглядається структура детермінації конкретного кримінального правопорушення, то ні в кого не виникає питання щодо ролі у ній особи, елементів її психології та загалом свідомості, які виявляються у мотивах кримінального правопорушення і є безпосередньою, внутрішньою причиною його вчинення. Які саме елементи індивідуально-психологічного комплексу особи відіграють тут вирішальну роль – питання дискусійне, ми розглянемо його у главі про особу злочинця. Дія цієї причини визначається змістом індивідуальної свідомості, зокрема індивідуальної психології. На формування останньої, а також на її реалізацію у конкретному діяльнісному прояві впливають умови, у яких складалися особистість та світогляд особи, а також умови середовища, індивідуального та групового буття і конкретної життєвої ситуації, в яких елементи свідомості позначаються на виникненні та реалізації мотиву кримінального правопорушення. Ці питання докладніше висвітлюються у главі про механізм злочинного прояву. Згідно з теорією детермінації умови формування особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та умови реалізації її особистісних та інших індивідуальних властивостей належать до умов, які сприяють

вчиненню кримінального правопорушення, прояву дії його причини.

Разом з тим, і це дуже важливо, умови формування особи, а також умови реалізації її мотивів, маючи індивідуально конкретний зміст стосовно певної особи і певного кримінального правопорушення, не є виключно індивідуальними. За своїм типовим змістом елементи індивідуальної психології та свідомості є одиничним окремим проявом певних елементів суспільної психології та свідомості. Остання, з одного боку, є узагальненим відбитком існуючих елементів індивідуальної свідомості певної частини членів суспільства, з другого – елементи суспільної свідомості та психології є відображенням інших суспільних відносин, явищ, процесів економічного, соціального, соціально-психологічного, політичного, правового та іншого змісту. Між суспільною, груповою та індивідуальною свідомістю, її елементами, у тому числі негативними, що спричиняють злочинні прояви, також існує закономірне співвідношення як між загальним, особливим та одиничним. Тому, за словами визначного російського кримінолога Г.А. Аванесова, «у причинах та умовах конкретних кримінальних правопорушень потрібно виявляти те, що є загальним для усіх кримінальних правопорушень... Стосовно ж причин та умов окремих видів кримінальних правопорушень потрібно сказати, що вони є елементами причин злочинності у цілому, співвідносяться з ними як особливе із загальним, через що у своєму визначенні містять ознаки цілого – злочинності». Як на одиничному рівні певні елементи індивідуальної психології і свідомості є безпосередніми причинами вчинення окремого кримінального правопорушення, так і на узагальненому рівні злочинності як певної абстракції, що має конкретні прояви лише на індивідуальному та груповому рівнях, її безпосередньою причиною слід визнати таку узагальнену абстракцію, як суспільна свідомість та її психологічна частина, а точніше – негативні щодо суспільства, його інтересів, у тому числі правопорядку, елементи цієї

суспільної психології та свідомості. Що стосується зазначених вище соціальних відносин, явищ, процесів економічного, соціального, соціально-психологічного, політичного, правового та іншого змісту, які здійснюють визначальний вплив на формування та реалізацію негативних, антисуспільних елементів суспільної свідомості та психології, то вони згідно з теорією детермінації є причинами останніх. Але щодо злочинності вони є умовами, що сприяють їй, однак не її причинами, як це зазначалося багатьма кримінологами у радянські часи і навіть у наш час – мабуть, за традицією, стверджують деякі з них. Точне дотримання теорії детермінації та причинності не дає підстав визнати обґрунтованими подібні твердження. Жодне економічне, соціальне, політичне, правове, соціально-психологічне явище, як би воно негативно не впливало на суспільну та індивідуальну свідомість, само безпосередньо не породжує злочинні прояви та злочинність в цілому. Для набуття генетичної, продукуючої дії його вплив має пройти через свідомість, психологію, зокрема на індивідуальному рівні, і лише за інших сприяючих обставин (умов) може втілитися у вчинення кримінального правопорушення. Визначний російський кримінолог Ю.М. Антонян, який на емпіричному рівні провів десятки досліджень спричинення кримінальних правопорушень, впевнено і обґрунтовано стверджує, що «будь-які причини: зовнішні чи внутрішні... визначаються мисленням людини... жоден фактор... не буде діяти, не переломившись у психології та психіці людини».

У зв'язку з наведеним є потреба розглянути так званий «конфліктний» підхід до пояснення обумовлення кримінальних правопорушень. Відомо, що соціальний конфлікт як прояв діалектичного закону боротьби протилежностей належить до одного з механізмів прояву та розв'язання суспільних протиріч. Можна стверджувати, що проявом соціального конфлікту є «кримінальний конфлікт», який знайшов вияв у вчиненні діяння, що передбачено

кримінальним законом як кримінальне правопорушення. Виникає питання: в якому зв'язку зі кримінальним правопорушенням знаходиться соціальний конфлікт, чи є останній причиною вчинення кримінальних дій? При цьому термін «причина» вживається у тому безпосередньо продукуючому та взагалі активно дійовому значенні, яке йому надає теорія причинності. Окремі автори, що пишуть на кримінологічні теми, запропонували позицію, яка дає змогу припускати, що конфлікт є не лише підставою вчинення кримінального правопорушення (проти цього не варто заперечувати), а і його причиною. В обґрунтування цієї позиції вони наділяють окремих особистостей «конфліктною спрямованістю», часткою життя яких є суспільно небезпечна діяльність, що досягає кримінально-правової оцінки. Для уточнення саме генетичного зв'язку між конфліктом і кримінальним правопорушенням наводиться твердження, що «можливо, конфлікт є батьком усіх явищ».

Розглянемо наведені аргументи по черзі. Соціальна типологія спрямованості особистості на першому рівні типологізації, де підставою диференціації є соціальна сутність, виділяє тип суспільно-неприйнятної спрямованості. На наступному рівні, де остання диференціюється за її сутнісними різновидами, виокремлюються типи асоціальної, антисоціальної, суспільно небезпечної спрямованості. Суспільна неприйнятність, суспільна небезпечність спрямованості особистості названих типів суперечить суспільно прийнятній спрямованості. Формою прояву названої суперечності може бути соціальний конфлікт як між особою і суспільством, так і між особами різних типів спрямованості особистості. Таким чином, конфліктність є не типовою ознакою сутності спрямованості особистості, а наслідком суперечливості між суспільно прийнятною і суспільно неприйнятною спрямованістю різних осіб у суспільстві. До речі, диференціація за діянням, його ознаками, у тому числі за наявністю конфлікту як підстави або приводу до вчинення

кримінального правопорушення, належить до наступного (третього) рівня соціальної типології особистості, де підставою типологізації є прояв сутності в окремих явищах, одним з яких є злочинне діяння. Типологізацію особистості злочинця та її спрямованості більш докладно описано у наступній главі.

Таким чином, соціальний, у тому числі кримінальний, конфлікт є не причиною, а підставою вчинення кримінального правопорушення. «Конфліктний» підхід не розкриває сутності суперечностей: конфлікт – лише зовнішня їх оболонка. За закономірностями та термінологією теорії детермінації цей конфлікт є не причиною, а умовою, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення. Причиною останнього є той самий індивідуально-психологічний комплекс особи, одне з провідних місць в якому належить суспільно неприйнятній та суспільне небезпечній спрямованості особистості, що суперечить суспільно-прийнятній свідомості та психології. На ґрунті цієї суперечності виникає соціальний конфлікт, який за певних криміногенних умов може стати підставою або приводом до вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж ставити питання щодо «батьківства» конфлікту стосовно кримінального правопорушення, то слід з'ясувати: а хто чи що є «батьком» конфлікту? Відповідь приведе нас знову до суспільно неприйнятної спрямованості особистості. Конфліктність може бути характерологічною рисою, особливо за наявності психічних відхилень, у тому числі в межах осудності. Але знову-таки ця та інші характерологічні риси не є причиною вчинення кримінального правопорушення, а лише умовою, яка йому сприяє. У разі набуття характерологічною рисою функції причини діяння, останнє, як відомо, втрачає можливість кваліфікуватися як кримінальне правопорушення, як таке, що вчинено поза свідомістю особи.

Принагідне є потреба критично розглянути ще одне твердження названих авторів щодо запобігання та розв'язання соціальних

конфліктів «з урахуванням головного феномену демократичного суспільства – свободи волі (вибору) щодо тієї чи іншої, позитивної чи негативної форми поведінки». Свобода вибору не є феноменом демократичного суспільства. Необмежена свобода вибору – це теоретична конструкція, яка продовжує відому теорію «свободи волі», що отримала ґрунтовні заперечення у вітчизняній кримінології ще у радянські часи і у наш час та не надала аргументів, щоб знову до неї повертатися. У демократичному суспільстві норми життєдіяльності, у тому числі правові, встановлюються в інтересах суспільства і осіб, які його складають. «Вільний» вибір негативної поведінки за цих умов є неповагою до демократичних інтересів та цінностей, нехтуванням ними, виявленням недемократичності, свавілля, що критично оцінюється у суспільстві та засуджується ним згідно з встановленими правовими і процесуальними нормами. Нові аргументи іншого роду щодо неспроможності через «свободу волі (вибору)» пояснювати позитивну та негативну поведінку надають новітні дослідження у галузі нейрофізіології. У пошуку відповіді на питання: чому саме у певному напрямі та певного змісту складається мислення людини, сучасні нейрофізіологи спостерігають підкорення цих процесів «вбудованому у нас механізму оргастичності», що включає названі вище елементи індивідуальної психофізіологічної особливості (вроджені інстинкти, рефлексії, загальнолюдські набори мотивацій, емоцій, матриць попереднього досвіду і культури тощо), завдяки яким мозок людини від народження «вже налаштований сприймати навколишнє «як потрібно». Свідомість, свідоме Я, що виникають за потребою спілкування особи у межах соціуму, – це лише «допоміжний феномен, що супроводжує роботу мозку».

Слід зазначити, що було чимало спроб звести причину злочинного прояву до одного визначального детермінанту, на зразок соціального конфлікту. Цікаву думку у цьому відношенні висловив Ю.М. Антонян,

який на підставі багатьох прикладних досліджень, у тому числі із застосуванням спеціальних психологічних методик, зробив висновок, що «причиною схильності людей до кримінального правопорушення є їх постійна стурбованість своїм становищем», в основі якої лежить «синдром тривожності», що у найширшому значенні має розумітися як «гостре незадоволення собою, своїм існуванням, ставленням до себе, зрештою, своїм становищем у цьому світі». Спостереження справді цікаве, до того ж ґрунтується на переконливих дослідницьких матеріалах. Але спробуємо визначити, чи є «тривожність» новим самостійним елементом у системі психологічного обумовлення поведінки людини, наразі злочинного прояву? Виявляється, що тривожність тісно пов'язана з потребою, є різновидом ставлення до неї, зокрема до нереалізованої потреби. Цей психологічний стан виникає, коли потреба для людини є актуальною, а можливість її задоволення проблематичною або навіть нездійсненною, що і викликає, як пише сам автор, «негативні переживання та потребу змінити умови свого існування». Але потреба – це лише ланка на шляху формування орієнтацій, спрямованості, криміногенної мотивації особи, що за відповідних умов може реалізуватися у мотиві та намірі вчинити кримінальне правопорушення. Причиною останнього стане згаданий індивідуально-психологічний комплекс, одним із джерел (не причиною) виникнення якого була у ретроспективі згадана потреба, невдоволеність і тривожність з приводу її нереалізації за звичайних умов.

До цих тверджень слід додати ще кілька міркувань.

Перше. Яке місце за розглянутої конструкції відводиться на рівні злочинності загалом тим біопсихологічним властивостям, ознакам, які не належать прямо до особистісних ознак і є індивідуальними особливостями, що беруть участь у формуванні мотиву кримінального правопорушення і його реалізації? Чи слід бачити їх місце на загальному рівні злочинності? Досі кримінологи, як правило, не знаходили їм там

місця, бо причини злочинності трактувалися виключно як соціальні. Вважаю, що цю позицію слід переглянути. Прояв позначених елементів справді відбувається лише на індивідуальному рівні. Але їх наявність на цьому рівні, насамперед межових аномалій психіки, емоційно-вольових відмінностей певного психофізіологічного типу осіб, деяких їх характерологічних ознак, патопсихологічних особливостей, оскільки вони мають більш масовий характер, має враховуватися і на загальному рівні детермінації злочинності. Не лише через констатацію їх присутності у системі детермінації злочинності як сприятливих умов. А ще більш важливо – у їх визначенні, обліку та врахуванні у системі суспільної профілактики злочинності через планування, організацію та здійснення відповідних лікувально-профілактичних, корекційних та інших заходів.

Друге. Коли мова йде про елементи свідомості як про причину злочинності, слід мати на увазі неоднорідність, різні рівні відображення у ній елементів об'єктивної реальності. Вищий рівень свідомості – це наукові, систематизовані уявлення та інші її інтегровані елементи. Нижчий рівень – буденна, побутова, емпірично-життєва, повсякденна свідомість, яка безпосередньо здійснює свій вплив на мотивацію у виробничій, побутовій, середовищно-груповій сфері. У ній нерідко суперечливо поєднуються розум, розсудливість та віртуальні уявлення (забобони), дійсні знання і висновки та сумнівні умовиводи. Буденна свідомість функціонує не лише як практичні судження, погляди, а й як традиції, звички, чутки, настрої, моди, пережитки. Саме тут зазвичай формуються ті елементи буденної свідомості, які мають асоціальний, тобто байдужий до інтересів суспільства, або антисуспільний характер, що суперечать цим інтересам. Тому вони й стають причинами мотивації дій, заборонених кримінальним законом, тобто кримінальних правопорушень, а у їх узагальненій сукупності – причинами злочинності.

Прихильники обґрунтованого пояснення безпосередніх причин кримінальних правопорушень та злочинності через названі соціально-психологічні утворення свідомості інколи йдуть далі і згідно з вченням про форми суспільної свідомості (економічну, політичну, правову, моральну, релігійну, естетичну свідомість) намагаються виділити у цих формах відповідні антисуспільні та криміногенні підсистеми і елементи, які нібито спричиняють вчинення кримінальних правопорушень відповідно – в економіці, у політичній сфері, спрямованих проти моралі, особи тощо, і мають бути включені до системи причин злочинності. Вважаю, що це штучне виділення. Очевидно, справді можливо, у разі виявлення та класифікації антисуспільних елементів свідомості як причин злочинності, в інтересах наукового дослідження і узагальнення останніх розподілити їх відповідно до змісту за формами суспільної свідомості. Але у реальному житті, особливо на рівні індивідуальної свідомості, її антисуспільні елементи, які є причиною вчинення кримінальних правопорушень, тісно переплітаються. Тут економічні мотиви поєднуються з сімейно-побутовими, соціально-психологічними, а байдуже, негативне аморальне ставлення до особи, зокрема до жінки, сполучається з певними характерологічними ознаками агресивності, звичкою до насильницького способу задоволення своїх потреб, примх, з послабленням волевих засобів і пересторог через вживання алкоголю, наркотиків тощо. Навряд чи можна чітко і переконливо розподілити ці «збудники» до кримінальних правопорушень за формами суспільної свідомості.

Третє. Відомо, що суспільство, його складові, зокрема суспільна свідомість, у тому числі її негативні елементи, які продукують злочинність, знаходяться у постійному розвитку, зазнають постійних змін. Це стосується й процесів соціальної детермінації та причинності злочинності. Через це під час їх розгляду та визначення потрібно дотримуватися принципу історизму, тобто встановлювати конкретний

стан та зміст негативних елементів суспільної свідомості, які спричиняють злочинність та її діяльнісні прояви, їх зміни на певний час, у певних історичних умовах, порівнюючи із станом цих явищ у минулому, коли значною мірою вони й були обумовлені. При цьому важливо вивчати і чинники, що призвели до скорочення злочинності, оскільки у такий спосіб також можуть бути визначені детермінанти, від яких залежить її рівень та динаміка.

Четверте. З філософії відомо, що кожному явищу і процесу притаманні внутрішні протилежності, які мають форми єдності та взаємодії, включаючи протидію та боротьбу між ними. Протилежності – це сторони діалектичної суперечності. Розв'язання діалектичної суперечності є рушійною силою будь-якого розвитку, насамперед розвитку суспільства, його відносин, складових елементів, у тому числі суспільної свідомості. Кожному суспільству і його елементам властиві суперечності, старі й нові змістовні характеристики, негативні та позитивні сторони. Коли йдеться про негативні антисуспільні елементи суспільної свідомості, потрібно усвідомлювати, що вони знаходяться у постійній взаємодії з позитивними елементами, їхнє співвідношення у кожному історичний момент є мінливим, від чого залежить мінливість негативної характеристики елементів суспільної свідомості та виконання ними ролі причин злочинності. До того ж така суперечливість і мінливість властиві тим економічним, соціальним, політичним, іншим чинникам, які обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості. Тому, коли досліджуються і визначаються причини на рівні злочинності в цілому, дуже важко врахувати та вирахувати точний стан та вплив усіх компонентів її детермінації. Реально дослідник вимушений обмежуватися відомою методологічною детермінаційною схемою, де визначені функціональні ролі кожного з детермінантів, не враховуючи зміну значення їх показників. Більші можливості, очевидно, відкриваються на шляху застосування іншого

методу: спочатку узагальнення інформації щодо детермінантів злочинних проявів за певний час у межах видової сукупності останніх; потім узагальнення інформації про детермінанти різних видів кримінальних правопорушень для отримання уявлення про детермінанти злочинності в цілому. Тобто і тут відкривається шлях від одиничного до особливого (видового) і через нього – до загального. Зрозуміло, що під час переходу від одиничного до видового (особливого) і загального інформація про детермінанти кримінальних правопорушень має узагальнюватися не лише кількісно, а й якісно, набуваючи якості певної абстракції, у якій кількісні зміни набувають нової більш загальної ознаки. Таким чином, теоретичне уявлення про детермінанти злочинності перетворюється у методологічну модель, структура якої, у тому числі її елементи, уточнюються кількісними показниками узагальненої емпіричної інформації.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. До причин злочинності слід відносити соціально-психологічні детермінанти, зокрема негативні елементи суспільної свідомості у її різних формах, насамперед на рівні буденної психології як частини буденної свідомості;
2. Підсистема умов злочинності, що належить до формування негативних антисуспільних елементів свідомості, насамперед свідомості особи, включає відповідні негативні впливи сім'ї, найближчого оточення, недоліки шкільного, трудового, побутового виховання, соціальні нерівності та несправедливості, байдужість до них владних установ, негативний морально-психологічний вплив засобів масової інформації та ін.
3. Підсистема умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, включає передусім ближчі наслідки зазначених негативних умов формування як неспроможності, нездатності особи, особливо молодшої людини, правильно регулювати та контролювати поведінку, стримувати негативні, протиправні, злочинні прояви; до цієї підсистеми потрібно віднести організаційно-управлінські недоліки, некомпетентність, прорахунки, байдужість до суспільних справ та прогалини профілактичної роботи, а також віктомологічні чинники, пов'язані з поведінкою потерпілих;
4. У системі детермінації злочинності мають бути також враховані її залежність від подій, процесів, явищ, які мають з нею не причинно-

обумовлюючий зв'язок, а кореляційну синхронність, спільне системно-структурне становище, зв'язок станів, функцій тощо;

5. До загальної системи детермінації злочинності як окремі підсистеми мають бути включені системи детермінації окремих видів кримінальних правопорушень та детермінанти індивідуальних злочинних проявів за механізмами діалектичного співвідношення загального, особливого та одиничного;

6. Теоретичне уявлення щодо системи детермінації злочинності як методологічної моделі має отримувати конкретний зміст у координатах певного часу і території через наповнення кількісними показниками узагальненої емпіричної інформації стосовно детермінації окремих кримінальних правопорушень та їх видів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

3. До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Теорії причинності в кримінології. Фактори, які впливають на злочинність.

2. Основні детермінанти злочинності у сучасному українському суспільстві.

3. Глобальні фактори злочинності.

4. Причини та умови злочинності.

ТЕМА 5. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

(4 години)

План

1. Поняття особи злочинця. Структура особи злочинця.
2. Класифікація і типологія злочинців.
3. Поняття і предмет кримінологічної віктимології.
4. Поняття жертви кримінального правопорушення. Класифікація жертв.
5. Віктимність і віктимна поведінка та їх роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Сформувати понятійний апарат щодо понять «особи злочинця», «криміногенна особа», «пост криміногенна особа» та ін., відмежування поняття особи злочинця від суб'єкта кримінального правопорушення, визначення рівнів вивчення особи злочинця, характеристика основних кримінологічних ознак особи злочинця, проведення аналізу співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця, визначенні поняття «класифікація злочинців» та класифікувати злочинців та понятті «типологія злочинців» і типів злочинців; з'ясування понятійного апарату щодо поняття «жертва кримінального правопорушення», відмежування поняття жертви кримінального правопорушення від потерпілого, постраждалого від кримінального правопорушення, визначення рівнів вивчення особи жертви, характеристика основних кримінологічних ознак жертви кримінального правопорушення, визначенні поняття «класифікація жертви кримінального правопорушення» та класифікувати жертв кримінальних правопорушень і ситуацій вчинення кримінального правопорушення, особливостей механізму взаємодії жертви кримінального правопорушення та особи злочинця.

ВСТУП

Однією із основних складових предмета науки кримінології є вчення про особу злочинця. Без нього не можливо до кінця з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею.

З одного боку, детермінанти злочинності пов'язані з об'єктивними

соціальними явищами, які негативно впливають на моральне формування людей і проявляються в індивідуалістичних, антисуспільних поглядах, звичках, позиціях, що лежать в основі злочинної поведінки, а з іншого – з обставинами, які сприяють реалізації прояву подібних поглядів, звичок і позицій у конкретному кримінальному правопорушенні. Здавалось би, зазначені явища та обставини незалежні від людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є зовнішніми стосовно неї, але свого криміногенного значення вони набувають, формуючи особу злочинця і таким чином трансформуючись у внутрішні детермінанти кримінального правопорушення.

В однакових умовах різні люди ведуть себе по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір. Тому дуже важливим напрямом науки кримінології є вивчення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Значна увага в кримінології приділяється проблемам віктимології та суїциду. У кримінологічних дослідженнях минулого головна увага приділялась поведінці злочинця, а потерпілий від кримінального правопорушення в основному фігурував як учасник кримінального процесу. Разом з тим, взаємозв'язок злочинця і потерпілого має важливе кримінологічне значення. Серед осіб, що стикаються з кримінальними правопорушеннями, є насамперед їх жертви. Тож ігнорувати їх роль у механізмі злочинної поведінки було б помилково.

Вчені давно помітили певну залежність характеру суспільне небезпечного діяння винної особи від поведінки потерпілого. Уважне вивчення цього явища надало можливість виробити найбільш ефективні заходи попередження злочинності.

У зв'язку з поширенням віктимологічних досліджень була створена Міжнародна віктимологічна наукова спілка в Мюнстері (ФРН), яка починаючи з 1973 року провела вже ряд міжнародних симпозіумів.

Початок вивчення проблем віктимології в колишньому СРСР відносять на кінець 60-х рр. У 1972 році вийшла робота “Віктимологія і віктимність”, автором якої є засновник цієї науки в СРСР Лев Вульфівич Франк. Значний вклад в розвиток даної науки зробили Ривман Д.В., Рибальська В.Я., Полубінський В.Н., Мінська В.С. та інші видатні вчені.

1. ПОНЯТТЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ. СТРУКТУРА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

Поняття “людина” включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті “особа” фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким

вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість.

Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином, застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Особа наділена неповторними ознаками і якостями, які відображають індивідуальний життєвий досвід людини, її буття, обумовлені конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин і зв'язків, тим мікросередовищем, у якому вона живе. Людину як особу формує вся сукупність економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які становлять зміст громадського та індивідуального буття, їх відображення у суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене має важливе значення для правильного розуміння особи злочинця, є основою для розкриття “механізму” формування подібних осіб, вказує на можливі джерела негативних моральних якостей та антигромадських поглядів.

Людина не народжується особою, а стає нею у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Більшість кримінологів вважає, що немає людей, приречених на вчинення кримінальних правопорушень, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації.

Оскільки поняття “особа злочинця” має соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття “особа” і юридичне поняття “злочинець”, то вчинення кримінального правопорушення виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі усіх її ознак і проявів як особи. Тільки тому сукупність та співвідношення соціально-

позитивних і соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Особі злочинця також притаманна певна система морально-психологічних переконань, властивостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв'язку з її соціальними властивостями, а тому мають розглядатися у їх єдності.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Більшість кримінологів розглядають особу злочинця як особу людини, котра вчинила кримінальне правопорушення. Іншої точки зору дотримувався А.Ф. Зелінський, який вважав, що про особу злочинця можна говорити лише по відношенню до людини, винної в злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій, передбачених кримінальним законом, спрямованих на реалізацію загального для них мотиву. В інших випадках можна говорити лише про осіб, що вчинили кримінальні правопорушення. Тому А.Ф. Зелінський дав таке визначення поняттю “особа злочинця” – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою типово властивим людям, винним у злочинній діяльності певного типу.

Одним з найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права і кримінології є відмінність понять “суб’єкт кримінального правопорушення” і “особа злочинця”, що, на перший погляд, схожі, але по своїй суті і змісту різні. Разом з тим ототожнення цих понять неминуче приводить до методологічної помилки, що підстерігає кожного дослідника при їх вивченні. Тому істотним і необхідним моментом з позиції теорії є розмежування чи відмінність цих понять друг від друга.

“Суб’єкт кримінального правопорушення” як кримінально-правове поняття за своїм змістом більш конкретно стосовно поняття “особа злочинця”, тому що обмежено законодавчими ознаками (фізична особа, осудність і вік), що мають кримінально-правове значення для особи, що вчинило злочинне діяння. Таким чином, “особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт кримінального правопорушення”, охоплює, крім ознак суб’єкта кримінального правопорушення, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, які обов’язково враховуються судом при призначенні покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними. Для повної кримінологічної характеристики особи злочинця, необхідно володіти інформацією щодо кримінально-правової характеристики, яка містить у собі сукупність зведень про спрямованість злочинної поведінки, мотивах і цілях кримінального правопорушення, минулих судимостях, рецидиву, виконанні одночасно декількох кримінальних

правопорушень тощо.

Вивчення особи злочинця повинно будуватися на твердій правовій підставі, тобто повинні вивчатися особистості тих, хто по закону вважається суб'єктом кримінального правопорушення. Тому, дана категорія має часові рамки: з моменту скоєння кримінального правопорушення, винесення обвинувального вироку судом і до відбуття кримінального покарання та погашення (зняття) судимості. Після відбуття покарання та погашення (зняття) судимості людина вже не є злочинцем, і тому не може розглядатися як особа злочинця. Але кримінологів більше цікавить генезис особи злочинця, тобто процес її становлення і розвитку, який розкриває детермінанти її формування. Такий інтерес зникає, коли дана особа перестає бути антисоціально орієнтованою. Таким чином, антисуспільні властивості, які характеризують особу злочинця, існують до кримінального правопорушення і обумовлюють його вчинення, проте визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після та у зв'язку з вчиненням нею кримінального правопорушення.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

На першому рівні - розглядається загальне поняття особи злочинця, її основні ознаки і риси.

На другому рівні - окремі категорії і типи злочинців розглядаються відповідно окремим видам кримінальних правопорушень.

На третьому рівні - вивчення одиничного, тобто особу конкретного злочинця, його індивідуальних рис, що має першочергове значення для індивідуальної профілактики.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та боротьби з нею. Так, кримінологічні дані про особу злочинця допомагають правильно вирішити питання про її звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання примусовими заходами виховного характеру, передачу справи до товариського суду чи передачу винного на поруки. Відомості про особу злочинця відіграють важливу роль при провадженні попереднього слідства, виявленні причин і умов вчинення кримінального правопорушення та застосуванні заходів щодо їх усунення.

У вивченні особи злочинця кримінологією важливе місце відводиться структурі особи злочинця, яка являє собою сукупність її соціально-значних якостей, які склалися в процесі різноманітних взаємодій з іншими людьми. Кримінологічний аналіз особи передбачає і максимальне врахування психологічних особливостей та біологічно обумовлених якостей, які в свою чергу, детермінують поведінку людини, в тому числі і злочинну. Це зовсім не означає психологолізацію чи біологолізацію причин вчинення кримінальних правопорушень, але потрібно враховувати і те, що вони здійснюють значний вплив на злочинну поведінку. Отже, особі злочинця притаманна система ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи:

- соціально-демографічні;
- кримінально-правові;
- соціально-рольові;
- морально-психологічні характеристики.

Соціально-демографічні ознаки - це стать, вік, місце народження і проживання, громадянство, соціальний стан і рід занять, освіта, сімейний стан, належність до міського або сільського населення, матеріальне забезпечення, житлові умови та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців.

Зіставляючи, наприклад, частку чоловічого і жіночого населення, втягнутого в орбіту злочинності, дослідники доходять висновку, що співвідношення між жіночою і чоловічою злочинністю становить у середньому 1:8. Співвідношення різних вікових груп у масі злочинності показує, що найбільша кримінальна активність належить особам віком 25-29 років, потім йдуть 18-24-річні. Взагалі поширеність злочинності серед осіб, які мають сім'ю, нижча, ніж серед холостяків і розлучених. У більшості випадків, які показують спостереження, сім'я стимулює позитивну поведінку. Аналіз злочинності за останні роки свідчить про підвищення кількості злочинців за рахунок осіб без певних занять, безробітних і мігрантів.

З наведених прикладів видно, що соціально-демографічні ознаки дають істотну інформацію про особу злочинців, котра може бути використана як у наукових, так і в прикладних цілях, зокрема при розробці та реалізації заходів профілактики.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця - це дані не лише про склад вчиненого кримінального правопорушення, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, про одиничний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність злочинної діяльності, наявність судимостей та інше. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі, наприклад, аморальній, порушникові трудової дисципліни чи законослухняній людині.

Соціальні ролі і статус - це реальні соціальні функції індивіда, які обумовлені його станом в системі суспільних відносин, належність до соціальних груп, взаємовідносини і взаємодії з іншими людьми, установами, організаціями в різних сферах суспільного життя.

Кожна людина виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей:

- у виробничій сфері: кваліфікований робітник, учень, керівник, передовик та інше;
- у сфері сімейних відносин: холостяк або голова сім'ї, одна дитина в сім'ї, непрацездатні батьки, зять або невістка та інше.

Сукупність соціальних ролей характеризує індивіда як особу. Кожна соціальна роль пов'язана з статусом людини, з деякими її правилами і обов'язками. Суспільство в цілому, і безпосереднє оточення, встановлюють для людини приписи певної поведінки. Не виконання ролевих приписів, нездатність їх виконувати можуть викликати конфлікт, в тому числі і такий, який приводить до вчинення кримінального правопорушення.

Поширеними ознаками осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є низька престижність їхніх соціальних ролей, відчуженість від навчальних чи трудових колективів і разом з тим орієнтування на неформальні групи з антисуспільними формами поведінки, завищені претензії, для задоволення яких доводиться ігнорувати правові норми.

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають морально-психологічні особливості.

Моральні якості і психологічні особливості у своїй сукупності відповідають на питання: чому індивід вчинив кримінальне правопорушення?

До моральних якостей можна віднести: ставлення до різних соціальних і моральних цінностей (праця, сім'я, діти, громадяне, власна персона та інше), рівень, характер і соціальна значимість потреб та способів їх задоволення.

До інтелектуальних якостей слід віднести рівень розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта поглядів та інше.

Емоційні якості - це темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, сила і темп реакції на різноманітні зовнішні подразники, ситуації тощо.

Вольові якості - це вміння свідомо регулювати свою діяльність, здатність приймати рішення, досягати поставленої мети тощо.

Розглянуті нами ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Особі злочинця характерні: антигромадська спрямованість поглядів, інтересів, потреб, звичок, які і виступають причиною вчинення конкретного кримінального правопорушення. Тому кримінологію особливо цікавлять як моральні якості, цінності орієнтації, так і психологічні особливості особи.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

2. Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

3. Слід відрізнити поняття „особи злочинця” від поняття „суб'єкт кримінального правопорушення”. „Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж „суб'єкт кримінального правопорушення”, охоплює, крім ознак суб'єкта кримінального правопорушення, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов'язково враховуються судом при винесенні

вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

4. Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

5. Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії їй.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні характеристики.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ І ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ

Класифікація – це розподіл сукупності на групи за певними ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа у комплексі її характеристик, а контингенти злочинців. При цьому виявляється поширеність серед них тих чи інших ознак.

Класифікацію особи злочинця можна проводити за будь-якою кримінально-правовою ознакою, кожна з яких може бути підставою класифікації, осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Отже, умовно усіх злочинців можна поділити на види за: окремими *соціально-демографічними* ознаками:

статтю та віком:

- – чоловіки,
- – жінки;
- – неповнолітні – 14-17 років,
- – молодь – 18-29 років,
- – особи старшого віку;

соціальним статусом:

- – робітники та селяни,
- – підприємці,
- – учні,
- – пенсіонери,
- – держслужбовці тощо;

ознаками місця проживання та тривалості проживання:

- – мешканці міст,
- – мешканці сільської місцевості,
- – постійний мешканець,
- – переселенець,
- – мігрант;

ознаками громадянства:

- – громадяни України,
- – іноземці,
- – особи без громадянства;

станом особи в момент вчинення кримінального правопорушення:

- – у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння,
- – у безпорадному стані,
- – у нормальному стані;

ознаками та формами участі у злочинній діяльності:

- – повторність,
- – сукупність,
- – рецидив кримінальних правопорушень,
- – вчинення кримінального правопорушення в складі організованої

групи,

- – вчинення кримінального правопорушення в складі злочинної організації; *характером вчиненого кримінального правопорушення:*

- – вбивці,
- – шахраї,
- – крадії,
- – хабарники,
- – хулігани тощо.

Існують також класифікації, які мають суто практичне значення. Так працівники установ виконання покарань поділяють злочинців на *три основні категорії*: 1) кримінально активних, які стійко орієнтовані на вчинення кримінальних правопорушень; 2) схильних до злочинної діяльності але таких, що не мають постійної установки на вчинення кримінальних правопорушень; 3) осіб, які випадково втягнені у вчинення кримінальних правопорушень. Урахування цих особливостей дозволяє більш ефективно проводити роботу по виправленню осіб, що вчинили кримінальні правопорушення.

Типологія – розподіл злочинців на категорії за ознаками, які причинно пов'язані зі злочинною поведінкою. В основі типології обов'язково лежать сутнісні ознаки явищ, що досліджуються.

В кримінологічній літературі існують декілька варіантів типологізації злочинців:

за характером антисуспільної спрямованості особи:

- з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших благ (життя, здоров'я, честі, гідності тощо);
- з корисливо-егоїстичною мотивацією, пов'язаною з ігноруванням принципу соціальної справедливості і чесної праці (ті, що вчиняють крадіжки, інше викрадення майна ненасильницьким способом, шахраї, хабарники, контрабандисти, фальшивомонетники, торгівці наркотиками);
- з індивідуалістично-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків (це особи, які вчинили кримінальні правопорушення проти громадського порядку, порядку управління, військові та службові кримінальні правопорушення);
- з легковажно-байдужим ставленням до дотримання правил техніки безпеки, що проявляється у вчиненні необережних кримінальних правопорушень;

за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості:

- *випадкові* злочинці (винні у кримінальних правопорушеннях, які не відносяться до тяжких і порушили кримінальний закон вперше, під впливом несприятливих зовнішніх обставин всупереч своїм ціннісним орієнтаціям);
- *ситуативні* (є схожими з випадковими, але вчинили кримінальні правопорушення, які відносяться до категорії тяжких (наприклад, вбивство з ревнощів);
- *нестійкі* злочинці (вчинили умисні кримінальні правопорушення вперше, але раніше допускали різного роду асоціальну поведінку (алкоголіки, побутові хулігани, дрібні крадіжки тощо);
- *злісні* злочинці (ведуть злочинну діяльність доволі тривалий час на "професійному рівні". До них відносять професійні злочинці, рецидивісти. Для них злочинна поведінка є звичною);
- *особливо-злісні* злочинці (ведуть тривалий час злочинну діяльність. Ними є лідери злочинних організацій, а також "злодії в законі").

Використання одночасно цих двох класифікацій дозволяє виділити 25 типів злочинців: насильницькі ситуативні, корисливі злісні, корисливо-насильницькі особливо злісні тощо;

за соціальною спрямованістю особистості злочинця:

- *професійний* тип є самим небезпечним типом. Спрямованість особистості деформована і характеризується негативною спрямованістю. Для такої особистості притаманний правовий нігілізм, низька загальна та моральна культура. Для цього типу характерним є бажання вчиняти повторні кримінальні правопорушення, створення відповідних криміногенних ситуацій. До таких злочинців відносяться професійні злочинці та рецидивісти, які займаються тривалий час злочинною діяльністю.

- *звичний* тип характеризується значною деформацією в структурі соціальної спрямованості, позитивний компонент виражений в них слабо, соціально-психологічні якості особистості є нестійкими та суперечливими. Таких осіб характеризує низький рівень правосвідомості, відсутність чітких меж між моральним та аморальним. Від професійного типу цей тип відрізняється тим, що для вчинення кримінальних правопорушень переважно використовуються злочинцем різноманітні життєві ситуації; особа є не активною у створенні криміногенних ситуацій. До цього типу відносяться особи, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення, в тому числі і рецидивісти, але в діях яких має місце загальний рецидив кримінальних правопорушень;

- *нестійкий* тип має значні стійкі деформації в структурі спрямованості особистості. В ньому компоненти негативної та позитивної спрямованості є майже рівними, але тенденції в них суперечливі і це може призвести як до посилення, так і до послаблення криміногенності особистості. Між кримінальним правопорушенням та особистістю завжди є "привід", особистісна інтерпретація якого або призводить, або не призводить до вчинення кримінального правопорушення. Така особа до вчинення кримінального

правопорушення може мати досвід правопорушень та нерідко вчиняє значну кількість аморальних вчинків. У кримінальних правопорушеннях, що вчиняють такі особи, важливе місце займає конкретна життєва ситуація та дії інших осіб, наприклад, потерпілих;

- *недбалий* тип має в основному позитивну соціальну спрямованість. В ньому негативна спрямованість виражена мінімально. Його поведінка характеризується легковажним ставленням до правових та інших соціальних норм;

- *випадковий* тип характеризується позитивною соціальною спрямованістю. Він немає певних особистісних деформацій. Йому притаманний високий рівень правосвідомості. Кримінальні правопорушення такими особами вчиняються виключно під впливом конкретної життєвої ситуації, в якій особа не змогла досягти бажаного результату, не спричинивши суспільно небезпечних наслідків. Такими особами вчиняються умисні кримінальні правопорушення в стані сильного душевного хвилювання або з перевищенням меж необхідної оборони.

Така типологія злочинців є універсальною і може бути застосована до різних злочинців: корисливих, насильницьких, рецидивних тощо;

за характером взаємодії соціальної ситуації і особи:

- *послідовно-криміногенний* тип формується в мікросередовища де норми моралі і права систематично порушуються; кримінальне правопорушення випливає зі звичного стилю поведінки й обумовлюється стійкими антисуспільними поглядами, установками й орієнтаціями суб'єкта. Як правило, ситуація, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення, активно створюється самими особами, їх кримінальна поведінка здебільшого не залежить від зовнішніх обставин.

- *ситуативно-криміногенний* тип характеризується порушенням моральних норм і вчиненням правопорушень. Таки тип формується і діє в суперечливому мікросередовищі, і переважно вчинення кримінального правопорушення значною мірою обумовлено несприятливою ситуацією. До кримінального правопорушення таку особу призводять її мікросередовище і весь попередній антисуспільний спосіб життя;

- *ситуативний* тип включає осіб, аморальні елементи у поведінці яких та в їх мікросередовищі якщо і є, то виражені слабо. Представниками цього типу кримінальне правопорушення вчиняється під вирішальним впливом ситуації, що виникла не з їх вини. Водночас така особа (на відміну від випадкового злочинця) може виправдовувати в даних ситуаціях свою і чужу злочинну поведінку або не знати правомірних способів вирішення конфліктів. Так, серед цього типу розкрадачів в основному є люди, які беруть те, що "погано лежить".

Жодна з наведених кримінологічних класифікацій і типологій осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, не може претендувати на повноту. Але вони мають як теоретичне, так і практичне значення. Вони дозволяють виявити основні характеристики осіб, що вчинили кримінальні правопорушення та урахувати їх при проведенні заходів індивідуального запобігання, наданні

соціальної підтримки таким особам з метою їх виправлення.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Класифікація – це розподіл сукупності на групи за певними ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа у комплексі її характеристик, а контингенти злочинців.

2. Отже, умовно усіх злочинців можна поділити на види за окремими соціально-демографічними ознаками, ознаками місця проживання та тривалості проживання, ознаками громадянства, станом особи в момент вчинення кримінального правопорушення, ознаками та формами участі у злочинній діяльності, характером вчиненого кримінального правопорушення.

3. Типологія – розподіл злочинців на категорії за ознаками, які причинне пов'язані зі злочинною поведінкою. Типологія злочинців є універсальною і може бути застосована до різних злочинців: корисливих, насильницьких, рецидивних тощо

3. ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ

Становлення віктимології як вчення про жертву кримінального правопорушення відбулося відносно недавно, у другій половині ХХ століття. Пов'язується це із появою після другої світової війни у Західних країнах та Сполучених Штатах Америки підвищеного суспільного інтересу до проблеми жертв кримінальних правопорушень. На той час, перед науковою спільнотою назріло риторичне питання: чому окремі особи і соціальні групи стають жертвами кримінальних правопорушень частіше від решти людей, що опиняються в аналогічних ситуаціях? Пошуком відповіді на це питання першочергово зайнялися такі видатні зарубіжні вчені як Г. Гентінг, Б. Мендельсон, Ф. Вертхам, М. Вольфганг, Р. Гасер та ін.

Одним із перших почав досліджувати жертв кримінальних правопорушень німецький науковець Ганс фон Гентінг (1941р). Він звернув увагу на те, що жертва виступає активним суб'єктом формування злочинної мотивації, приймає участь, а іноді й ініціює вчинення кримінального правопорушення проти себе. Г. Гентінг вказував на існування зв'язку між злочинцем і жертвою та можливість обміну їх ролями (інтеракцією) у процесі вчинення кримінального правопорушення. У своїй праці «Злочинець і його жертва» (1948р.) вчений досліджував різноманітні типові ситуації і відносини, пов'язані із особою та поведінкою жертви, різні типи жертв, що привертають увагу злочинців, можливості їх до чинення опору.

До заслуг іншого видатного науковця Бенджаміна Мендельсона слід віднести введення до наукового обігу самого терміну «віктимологія» від латинського слова «уісііта» (жертва) (1947р.), заяву про необхідність утворення нової галузі знань про жертву кримінального правопорушення, розробку поняття «жертва» та їх класифікацію, а також твердження про існування у жертв кримінальних правопорушень порівняно більшої схильності опинитися у

цій ролі, що має враховуватися при призначенні покарання злочинцям. Пізніше, у роботі «Загальна віктимологія» (1975 р.), Б. Мендельсон висував ідею про створення так званої клінічної або практичної віктимології, що має вивчати не тільки жертв кримінальних правопорушень, але й жертв природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів і війн. Багато уваги ним приділялося з'ясуванню питання наскільки жертва сама сприяла власній віктимізації.

Саме цих двох вчених із світовим ім'ям небезпідставно вважають засновниками віктимології. Їхні наукові ідеї і погляди розроблялися та втілювалися у працях багатьох інших видатних вчених. Серед останніх слід назвати представників радянської школи віктимології, перш за все, Л.В. Франка, Д. В. Рівмана, В. І. Полубінського, В. Я. Рибальську, а також українських науковців В. О. Тулякова, О. М. Джужу, В. В. Голіну, О.М. Литвинова Є. М. Моїсєєва, О. Є. Михайлова, О. М. Юрченко та ін.

Із великого масиву наукових напрацювань можна вивести низку концептуальних положень віктимології:

- центральною категорією віктимології є «жертва кримінального правопорушення», у кожного кримінального правопорушення є своя жертва;
- вірогідність стати жертвою кримінального правопорушення залежить від особливого феномена - віктимності, яка буває індивідуальною та груповою (масовою);
- величина віктимності може змінюватися. Процес її збільшення називається віктимізацією, зменшення - девіктимізацією;
- на зростання рівня віктимізації впливають віктимогенні фактори (детермінанти);
- віктимізація пов'язана із латентною злочинністю;
- між злочинцем і жертвою існує умовний зв'язок, під час злочинної взаємодії вони можуть помінятися ролями;
- важливу роль у механізмі злочинної поведінки відіграє поведінка жертви у конкретній життєвій ситуації;
- віктимна поведінка жертви по-різному впливає на мотивацію та рішення вчинити кримінальне правопорушення проти конкретної особи;
- віктимна поведінка у механізмі злочинної поведінки виконує роль умови, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення;
- зниження ризику стати жертвою кримінального правопорушення досягається заходами віктимологічної профілактики;
- шкода, заподіяна жертвам кримінального правопорушення, має бути компенсованою, а порушені права відновленими.

Накопичені знання про жертву кримінального правопорушення доволі різнопланові. Потерпілого (жертву) кримінального правопорушення вивчають усі науки кримінально-правового циклу, причому кожна з них робить це виходячи із предметних інтересів відповідної галузі знань.

Так, кримінальне право вивчає потерпілого як ознаку складу кримінального правопорушення, що характеризує об'єкт кримінально-правової охорони, враховує стан і поведінку потерпілого при кваліфікації кримінального

правопорушення, призначенні покарання злочинцю, звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінально-процесуальна наука звертається до проблеми потерпілого як сторони кримінального провадження, у зв'язку з чим формулює законодавче поняття потерпілого, обґрунтовує зміст його правового статусу, розробляє порядок захисту його прав і законних інтересів у досудовому розслідуванні та під час судового розгляду.

У криміналістиці особа потерпілого (жертви) вивчається за двома напрямками: 1) для побудови та використання криміналістичних характеристик різних категорій (видів) кримінальних правопорушень; 2) для розроблення та реалізації тактики проведення окремих слідчих і судових дій (В.Ю. Шепітько, 2013).

Кримінально-виконавче право працює над удосконаленням законодавства щодо захисту інтересів потерпілих під час виконання кримінальних покарань, зокрема встановлення обов'язку злочинця по відшкодуванню заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, нормативного закріплення участі потерпілого у виконанні покарання, забезпечення особистої безпеки засудженим у місцях позбавлення волі від загрози посягання на їх права з боку інших засуджених (І. С. Яковець).

Серед вказаних наук кримінально-правового циклу, що досліджують жертву кримінального правопорушення, кримінологія посідає центральне місце, оскільки віктимологія початково сформувалася у самостійний науково-прикладний напрям саме в межах кримінологічної теорії. Кримінологія розробляє загальне вчення про жертву кримінального правопорушення, формує його категоріально-понятійний апарат, пізнає природу групової (масової) та індивідуальної віктимності, досліджує процес віктимізації та фактори, що на нього впливають, визначає роль віктимної поведінки у генезі злочинного посягання та механізми вчинення кримінального правопорушення. До сфери кримінологічних інтересів також належить віктимологічна характеристика жертв від різних видів кримінальних правопорушень, типологія жертв, наукове забезпечення державної політики у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень, стратегічні напрями та заходи віктимологічного запобігання, пошук шляхів і способів реабілітації жертв кримінальних правопорушень та захисту їх від повторного заподіяння шкоди злочинними посяганнями.

Отже, кримінологічна віктимологія представляє собою систему знань про жертв кримінальних правопорушень, закономірності та чинники їх поведінки, типові ситуації, що призводять до злочинних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання.

Із наведеного визначення убачається специфічний предмет кримінологічної віктимології. Насамперед він включає особу і поведінку жертви злочинних посягань, їх роль у генезі кримінальних правопорушень. В особі жертви кримінального правопорушення найбільший інтерес представляє вивчення природи та форм прояву ключової її властивості - віктимності\

з'ясування ролі останньої у формуванні та реалізації злочинного задуму. Поведінка жертви вивчається з метою встановлення, наскільки вона привернула увагу злочинця і зумовила заподіяння шкоди від кримінального правопорушення. До кола питань, що охоплюються предметом віктимології належить характер та закономірності відносин між злочинцем та жертвою до вчинення кримінального правопорушення. У багатьох випадках від дозлочинних відносин залежать мотиви і цілі злочинного посягання, створення конкретної життєвої ситуації, посткримінальна поведінка жертви (звернення до правоохоронних органів чи ні, примирення із злочинцем тощо). На особливу увагу заслуговують віктимогенні чинники, що детермінують деформації свідомості і поведінки людей, більше від інших схильних наражатися на небезпеку стати жертвою кримінального правопорушення. Значний інтерес представляє віктимологічна характеристика жертв різних видів кримінальних правопорушень, за допомогою якої встановлюються зв'язки між фізіологічними, демографічними, рольовими ознаками, поведінкою цих осіб в умовах конкретної життєвої ситуації та мотивацією і характером злочинного посягання, його наслідками. Зрештою, найбільше прикладне значення має розробка доктрини і комплексу заходів віктимологічного запобігання, спрямованого на обмеження дії та нейтралізацію віктимогенних детермінант, зниження ризику стати жертвою кримінальних правопорушень, компенсацію заподіяної шкоди, а також реабілітацію жертв за їх захист від повторних протиправних посягань.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічна віктимологія представляє собою систему знань про жертв кримінальних правопорушень, закономірності та чинники їх поведінки, типові ситуації, що призводять до злочинних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання. Предмет кримінологічної віктимології, насамперед, включає особу і поведінку жертви злочинних посягань, їх роль у генезі кримінального правопорушення.

4. ПОНЯТТЯ ЖЕРТВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. КЛАСИФІКАЦІЯ ЖЕРТВ.

Центральною фігурою у віктимології є жертва кримінального правопорушення. Під останньою традиційно розуміють людину чи спільність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким безпосередньо або опосередковано заподіяна злочином шкода (Франк Л. В., 1977). Віктимологічне поняття жертви кримінального правопорушення дещо відрізняється від поняття потерпілого у кримінальному провадженні. У процесуальному порядку потерпілим може бути визнано фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичну особу, якій завдано майнової шкоди. Для віктимології основний дослідницький інтерес представляють люди як жертви кримінальних правопорушень. На відміну від юридичних осіб, фізичні особи наділені специфічними віковими, статусними, рольовими, емоційно-вольовими ознаками та поведінковими характеристиками,

що привертають увагу злочинця і мотивують вибір саме їх на роль жертви злочинного посягання. При визначенні жертви кримінального правопорушення, віктимологія виходить із принципу врахування як безпосередньо заподіяної шкоди, так і опосередкованої. У зв'язку з цим, до числа жертв кримінальних правопорушень поряд із фактичними постраждалими особами відносять і так званих «рикошетних» жертв. До останніх відносять людей або навіть соціальні спільноти (групи), які перебували із жертвою у різного роду зв'язках (родинних, трудових, духовних, соціальних). Зазначені суб'єкти страждають від опосередковано (сім'я, трудовий колектив, етнічна група, релігійна конфесія, професійне об'єднання, громадська організації тощо). Наприклад, крадіжка майна та грошових заощаджень у голови сім'ї залишає без засобів для існування усіх, хто перебував на його утриманні (дружини, дітей, батьків, родичів), які разом з ним зазнають збитків і моральних страждань. Явище вбивств журналістів при виконанні службових обов'язків - це не лише горе для їхніх батьків та рідних, але й певна загроза для усієї професійної спільноти журналістів. Масова практика застосування насильства із мотивів нетерпимості та ненависті до представників іншої раси, національності, політичних переконань, окрім цих людей, ставить у небезпеку цілі етнічні групи, релігійні конфесії, політичні об'єднання, до яких вони належать.

Жертв кримінальних правопорушень класифікують за різними підставами. За характером поведінки їх поділяють на агресивних жертв (ініціюють конфлікти, вдаються до образ, насильства), ризикованих (вирізняються авантюризмом, лихою вдачею), необачливих (недбало ставляться до власної безпеки), некритичних (нездатні адекватно оцінити ризики, спрогнозувати наслідки своєї поведінки), випадкових (стають жертвою через збіг обставин), ситуативних (своїми діями сприяють виникненню та розвиток ситуації посягання), пасивних (ведуть себе нейтрально). Зустрічаються й інші класифікації. Наприклад, пропонується вирізняти активних, ініціативних, нейтральних жертв (Рівман Д. В., 2002), жертв із установочною, раціональною, ретритиською, імпульсивною та утилітарно-ситуативною активністю, що відхиляється від норм особистої безпеки (В. О. Туляков, 2000), універсальних, вибіркових, професійних, дефектних жертв (Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В., 2006) і так далі.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Під жертвою кримінального правопорушення традиційно розуміють людину чи спільність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким безпосередньо або опосередковано заподіяна кримінальним правопорушенням шкода.

При визначенні жертви кримінального правопорушення, віктимологія виходить із принципу врахування як безпосередньо заподіяної шкоди, так і опосередкованої.

2. Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Жертв кримінальних правопорушень класифікують за різними підставами.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

2. Слід відрізняти поняття „особи злочинця” від поняття „суб’єкт кримінального правопорушення”. „Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж „суб’єкт кримінального правопорушення”, охоплює, крім ознак суб’єкта кримінального правопорушення, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов’язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

3. Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії їй.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі і статус; морально-психологічні характеристики.

4. Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

5. В основу кримінологічної типології можна покласти суб’єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов’язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов’язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов’язків, які виявляються в різних необережних кримінальних правопорушеннях.

6. Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного кримінального правопорушення, обставини його вчинення і, взагалі, роль в цій ситуації, поведінка, що передувала кримінальному правопорушенню. У зв’язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні

злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

7. Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

8. Центральною фігурою у віктимології є жертва кримінального правопорушення. Віктимологічне поняття жертви кримінального правопорушення дещо відрізняється від поняття потерпілого у кримінальному провадженні. У процесуальному порядку потерпілим може бути визнано фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичну особу, якій завдано майнової шкоди. Для віктимології основний дослідницький інтерес представляють люди як жертви кримінальних правопорушень.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Поняття «людина», «індивід», «особа», «особистість».
2. Поняття особи злочинця, розмежування із поняттям «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення».
3. Соціальне і біологічне в особі злочинця, їх співвідношення. Типологія злочинців.
4. Наукове та практичне значення вивчення особи злочинця та її типології.
5. Віктимізація в Україні: стан, детермінанти, запобігання.
6. Віктимологічне запобігання.

ТЕМА 6. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ. КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПО ЗАПОБІГАННЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.

(2 години)

План

1. Поняття запобігання злочинності та класифікація попереджувальних заходів.
2. Об'єкти запобігання злочинності.
3. Суб'єкти запобігання злочинності.
4. Запобігання кримінальним правопорушенням органами поліції.
5. Координація діяльності по запобіганню кримінальним правопорушенням правоохоронними органами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 2.07.2015 р.
2. Інструкція щодо порядку взаємодії структурних підрозділів,

відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386.

3. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджено наказом МВС України від 07.07.2017 № 575.

4. Наказ генеральної прокуратури України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16.01.2013 № 1/1 гн.

5. Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією», затверджене спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/256.

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658.

7. Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України, затверджене наказом МВС України від 25.05.2012 № 452.

8. Спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального Управління Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 10.06.2011 № 317/235.

9. Спільний наказ МВС, СБУ, ДПА, Держприкордонслужби, Держмитслужби «Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах» від 23.03.2009 №124/936/139/199/2501.

10. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.

11. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навчальний посібник / [В.С. Березняк, О.С. Юнін, В.В. Шаблистий та ін.]; за ред. д.ю.н., доцента, Заслуженого юриста України А.Є. Фоменка]. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2022. 236 с.

12. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л. І. Аркуша, Н. О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М. О., 2023. 68 с.

12. Особливості запобігання кримінальним правопорушенням у період пандемії: методичні рекомендації/МВС України, Дніпропетровський державний ун-т внутр. справ; О.С. Юнін, С.І. Шевченко, В.В. Шаблистий; В.С. Березняк, Р.А. Каторкін, Г.В. Ревіна. Дніпро : ДДУВС, 2022. 109 с.

13. Запобігання злочинності через планування території, безпеки житлового середовища (за результатами соціологічного опитування) : практ. порадник / О.С. Юнін, С.І. Шевченко, В.С. Березняк, та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 97 с.

14. Запобігання рейдерству працівниками Національної поліції України: метод. рекомендації / кол. авт.: Юнін О.С, Шевченко С.І., Березняк В.С. та ін. Дніпро: ДДУВС, 2023. 52 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння слухачами понять запобігання та профілактики кримінальних правопорушень, правової основи даної діяльності та визначення ролі поліції у запобіганні кримінальних правопорушень в Україні. Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння курсантами понять координації та взаємодії правоохоронних органів та Національної поліції.

ВСТУП

Одним із проявів суспільного життя є злочинність, яка впродовж окремих відрізків часу змінюється і видозмінюється як за своєю кримінальною сутністю, так і у соціально-політичному розумінні. Щоб надійно протистояти цьому явищу, передбачити можливі його прояви, необхідно чітко розподіляти функції діяльності різних правоохоронних органів та координувати їх діяльність у протидії злочинності за окремими напрямками, котрі для них є спільними або спорідненими та в цілому.

Кримінологічна координація у протидії злочинності – це не самоціль, а лише вихідний етап для вироблення єдиної кримінологічної політики і здійснення планування та узгодження процесу боротьби зі злочинністю, здійснюваного різними суб'єктами за різними напрямками.

Необхідність запобігання злочинності такий же необхідний елемент протидії цьому явищу, як і виявлення та розкриття кримінальних

правопорушень. Але ця діяльність здійснюється ще до вчинення суспільно небезпечного діяння. При цьому важливо передбачити можливу поведінку і чітко спланувати свою упереджувальну діяльність. Тут не можна говорити про якісь здогадки, а все має ґрунтуватись на виявлених наукою закономірностях протікання такого соціально-правового явища як злочинність.

Проблема запобігання злочинності своїм корінням входить в глибину століть і на сучасному етапі розростається по різних державах, хвилюючи як державні органи, покликані боротися з цим негативним явищем, так і рядових членів суспільства.

Сучасний етап становлення Української державності виплескує зовні самі різні задачі, які оперативно мають вирішуватись органами держави. Процес руйнування відживаючого минулого вимагає рішучих і термінових кроків для забезпечення майбутнього. Це стосується і запобігання злочинності. Зміна ідеології, структури і задач державних органів, а також характеру суспільних відносин, безумовно змінює підходи до такого невід'ємного напрямку боротьби зі злочинністю, як її запобігання.

I. ПОНЯТТЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Запобігання злочинності - це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

Як інтегративна система організованої протидії злочинності, запобігання злочинності включає в себе різноманітні запобіжні заходи різних галузей знань. Для належного впорядкування запобіжних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів запобіжної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Класифікація - це розподіл явищ, понять, заходів за класами залежно від загальних ознак або класифікатора. Існують різні класифікації запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та ін. За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом - заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом - заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами - заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами - відповідно до видів кримінальних правопорушень, на протидію яким вони спрямовані.

Отже, запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують

злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки. В кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень застосовуються без достатніх підстав різні терміни: “запобігання”, “припинення”, “профілактика”, “рання профілактика”, “спеціальне запобігання”, “спеціально-кримінологічне запобігання” тощо. Але, на нашу думку, найбільш ємким поняттям, що охоплює та інтегрує всі види діяльності і заходи щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а також визначає напрям боротьби зі злочинністю, є “запобігання злочинності”.

Предметом теорії запобігання кримінальним правопорушенням є: поняття діяльності по запобіганню злочинності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи діяльності по запобіганню злочинності; тактика і методика здійснення заходів заходи запобігання злочинності; особливості запобігання окремих видів кримінальних правопорушень.

Із визначення предмета діяльності запобігання злочинності витікає, що в нього входить низка різноманітних елементів. Але всі вони тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система. Запобігання злочинності включає в себе різноманітні заходи запобігання злочинності, які ґрунтуються на певних принципах: законність - це вимога дотримуватися закону всіма без винятку суб'єктами діяльності по запобіганню злочинності; гуманність - означає захист гідності та інтересів людини шляхом очищення її духовного світу і поведінки від антисупільних установок і орієнтацій, усунення причин і умов криміногенної деформації особи; наукова обґрунтованість - тобто суворе дотримання форм і методів діяльності заходи запобігання злочинності, розроблених кримінологією, при їх виборі і використанні. Принцип науковості поширюється як на стратегію діяльності по запобіганню злочинності у межах держави, так і на тактику в умовах конкретного регіону, об'єкта, особи; демократизм - це широка участь у діяльності по запобіганню злочинності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян; диференціація - виявлення різних та споріднених явищ, факторів і процесів, що породжують злочинність, а також впливають на правопорушника, врахування індивідуальних особливостей злочинця; своєчасність - випереджаюче проведення профілактичних заходів, які б не дали можливості скоїти кримінальне правопорушення; плановість - проведення профілактичних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно; комплексність - використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні, економічні, політичні, духовні та інші умови, що впливають на неї.

Для належного впорядкування заходів запобігання злочинності, чіткого визначення рівня і напрямів діяльності суб'єктів запобігання злочинності, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації заходів по запобіганню злочинності з урахуванням

тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше. За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом - заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом - заходи соціально-економічного, політичного, ідеологічного, технічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами - заходи, що здійснюються органами влади та правоохоронними органами, організаціями, громадськими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами - відповідно до видів кримінальних правопорушень, на протидію яким вони спрямовані.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності - це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій. Попереджувальний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулює законослухняну поведінку людини. Загальносоціальне запобігання - це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинності. Вона спрямована перш за все на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загальносоціальне запобігання злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Отже, загальносоціальне запобігання злочинності - найважливіший аспект соціальної політики. Це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність. Загальносоціальне запобігання створює соціально-економічні та культурні підвалини для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного і індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності - це сукупність заходів по протидії злочинності, змістом яких є різноманітна робота

державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; запобігання кримінальним правопорушенням; припинення кримінальних правопорушень.

Кримінологічна профілактика - це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види.

Залежно від того, на які явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, можна виділити види профілактики, зокрема профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту. Профілактикою випередження охоплюється діяльність тих суб'єктів запобігання злочинності, яка спрямована на завчасне запобігання виникнення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті. Профілактика випередження заздалегідь інформує про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати ті чи інші злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин та умов майбутніх кримінальних правопорушень. Профілактика обмеження передбачає здійснення таких попереджувальних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців. Відомо, що багато негативних явищ у сучасному не можуть бути усунені тими заходами, які є у розпорядженні суспільства. Це реальний факт і його необхідно враховувати у попереджувальній діяльності. Єдиний можливий засіб профілактичного впливу на такі явища - обмеження їх криміногенної дії, наприклад, заходи щодо обмеження обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, профілактика поширення пияцтва, алкоголізму і наркоманії; заходи щодо обмеження незаконного обігу вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, ядерних речовин та ін.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка придушує або ліквідує негативні явища та процеси і попереджує нову активізацію їх дій. Негативні явища та процеси, пов'язані зі злочинністю, розрізняються залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, які обумовлені порушеннями функцій державних, господарських органів, організацій, службових осіб і громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Очевидно, що і заходи профілактики усунення на різних соціальних рівнях будуть несхожі. Компетентні органи повинні максимально конкретизувати суб'єктам профілактики поле їх діяльності, пам'ятаючи про реальні можливості усунення тих чи інших негативних явищ у даний час та строки їх усунення. Невдачі у проведенні профілактики кримінальних правопорушень можуть свідчити як про неадекватність

використаних засобів, так і про відсутність належних умов у суспільстві. Як свідчить світовий досвід, усунення деяких явищ перетворюється на війну (США - «сухий закон»; Колумбія - війна з наркобізнесом; Афганістан - боротьба з тероризмом), що потребує великих коштів, тривалого часу, жертв.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють вчиненню кримінальним правопорушенням, та (опосередковано) антисуспільних поглядів. Профілактика захисту має за мету створити достатній захист і безпеку матеріальних об'єктів та особи, а також зовнішні перешкоди посяганням на суспільні цінності (застосування найбільш досконалих споруд, пристосувань, введення особливого порядку придбання та реалізації цінностей, речей, запровадження системи захисту особи, житла і власності громадян та ін.). Самостійним напрямом кримінологічної профілактики є віктимологічна профілактика.

Запобігання кримінальним правопорушенням - специфічний напрям спеціально-кримінологічного попередження, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення кримінальних правопорушень і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Запобігання злочинності має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання кримінального правопорушення. Отже, запобігання злочинності треба розглядати як сукупність видів діяльності, які виконуються державою з метою усунення вірогідності вчинення задуманих кримінальних правопорушень шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

Заходи протидії злочинної мотивації доцільно розділити на 2 групи: заходи переорієнтації антисуспільної установки і активні контрзаходи. Заходи переорієнтації антисуспільної настановки включають створення і підтримання на належному рівні: а) спеціальних економічних і соціально-психологічних програм, які розраховані на те, щоб людина у суспільстві отримувала б більш-менш повне задоволення своїх потреб і відмовлялась від злочинних намірів; б) організаційно-правових заходів, які підвищують у людей почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб; в) кримінологічної поінформованості населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами.

Активні контрзаходи - це засновані на оперативній інформації заходи переконання, різних форм примусу, застереження потенційних потерпілих про можливість злочинного посягання і допомоги потенційним злочинцям з метою відвернення кримінального правопорушення або рецидиву кримінального правопорушення, наприклад, розширення мережі приймальників-розподільників, створення будинків нічного перебування громадян, які не мають житла; будинків-інтернатів для осіб похилого віку та інвалідів, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили зв'язки із сім'ями і не мають

постійного місця проживання.

Припинення злочинних проявів визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість попереджувальної роботи на стадіях готування і замаху на кримінальне правопорушення залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру кримінального правопорушення тощо.

У зв'язку з цим розрізняють заходи опанування, обережності та активного втручання. Заходи опанування здійснюються з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження злочинної діяльності. Заходи обережності застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої злочинної діяльності (посилення патрулювання певними органами, зміна режиму роботи, розроблення системи термінового зв'язку населення з поліцією в містах і селищах міського типу, на автомагістралях; створення спецпідрозділу з боротьби з нелегальною міграцією тощо). Заходи активного втручання припускають негайну реакцію правоохоронних органів у випадках, коли прогання потягне за собою безпосереднє посягання (наприклад, затримання злочинця під час готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення, створення умов для перетворення розпочатої злочинної діяльності на невдале готування або замах тощо). Наприклад, у ст. 25 Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки зазначено: «Систематично проводити оперативно-розшукові профілактичні заходи на ринках, в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях (вокзалах) з метою захисту суб'єктів малого і середнього бізнесу від вимагання, запобігання та викриття фактів корупції і хабарництва».

Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням - різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити кримінальне правопорушення. Індивідуальне запобігання кримінальному правопорушенню - це попереджувальна діяльність державних і недержавних органів, організацій, їх представників по недопущенню вчинення кримінального правопорушення з боку конкретної особи, від якої з великою імовірністю слід очікувати вчинення кримінального правопорушення. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину попереджувальної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного кримінального правопорушення - головне завдання індивідуального запобігання.

Отже, об'єктом індивідуального запобігання кримінальному правопорушенню є: поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення кримінального правопорушення; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціальне значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів;

несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення кримінального правопорушення.

Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційне кримінальне правопорушення. Антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це врегульованість індивідуального запобігання нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення кримінального правопорушення.

Напрямами індивідуального запобігання кримінальних правопорушень є переконання, надання соціальної допомоги, примус. Заходи переконання - процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних установок. На практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні і колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій на правові теми, встановлення над нею індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності та ін. Криміногенна поведінка особи нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову неналагодженість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим. Заходи соціальної допомоги - працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо.

Примус тягне для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко використовуються такі заходи примусу на криміногенну поведінку, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування у приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва і жебрацтва та ін.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Запобігання злочинності - це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Предметом теорії запобігання злочинності є: поняття діяльності по

запобіганню злочинності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи діяльності по запобіганню злочинності; тактика і методика здійснення заходів по запобіганню злочинності; особливості запобігання окремих видів кримінальних правопорушень.

3. Запобігання злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

4. Для належного впорядкування заходів по запобіганню злочинності, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації заходів по запобіганню злочинності з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

2. ОБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Як відомо, злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами попереджувального впливу. Теорія і практика боротьби зі злочинністю показують, що об'єкт запобіжного впливу – це все те, на що діє система запобігання злочинності, і включає: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей, по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного кримінального правопорушення; по-п'яте, окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують кримінальне правопорушення або сприяють його вчиненню.

Таким чином, об'єкт діяння по запобіганню злочинності - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Для об'єкта характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ), динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність - нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність - криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Головною властивістю будь-якого об'єкта, є криміногенність. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане із поняттям «криміногенний». Термін походить від латинської мови – кримінальне правопорушення і грецької - рід,

походження. Отже, це поняття, яким підкреслюється близька спорідненість, тісний взаємозв'язок явища, процесу, особи із злочинністю. Поняття «криміногенний» вживається у різних сполученнях: криміногенні фактори, криміногенна особа, криміногенне середовище, криміногенна ситуація тощо. Криміногенність - це така кримінологічне значуща властивість об'єкта запобігання злочинності, яка показує конкретну взаємозалежність об'єкта і конкретного кримінального правопорушення, злочинності взагалі. Криміногенність слід розглядати як таку властивість об'єкта, що здатна формувати антисуспільну спрямованість особи, яка знаходиться в безпосередньому з ним контакті, а також провокувати вчинення нею протиправних дій. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинність, здатність його наводити причинні зв'язки. Криміногенність будь-якого об'єкта - величина змінна, тому вона може бути відображена як кількісно-якісна: ступінь криміногенності (тобто вище-нижче); криміногенний набір (більш-менш); криміногенний інтервал (ближче-далі).

Ступінь криміногенності - показник, який визначає міру цієї властивості і більшу чи меншу силу її впливу на злочинну мотивацію. За даними досліджень, алкогольне обтяження як криміногенна властивість особи досить висока серед вбивць і осіб, що заподіяли тяжке тілесне ушкодження на сімейно-побутовому ґрунті. Криміногенний набір - структурний показник криміногенності об'єкта. Криміногенність об'єкта - якість інтегральна, яка утворюється в свою чергу сукупністю і взаємозв'язком, як правило, негативних явищ, котрі самі по собі безпосередньо не пов'язані зі злочинністю. Відомо, наприклад, що початок злочинного шляху підлітків звичайно зумовлюється одночасною чи послідовною дією набору з 3-5 негативних явищ (неблагополуччя в сім'ї, небезпечне оточуюче середовище, рання алкоголізація та ін.). Криміногенний інтервал - міра зростання чи зменшення криміногенності предмета, «відділення» або наближення його до причинної детермінації. Таким чином, чим вище ступінь криміногенності предмета, тим менший його криміногенний інтервал. Тим самим визначається «місто» (ближче-дальше) криміногенного об'єкта в причинному ланцюгу. В кримінологічній літературі відмічається, що найбільша криміногенність характерна для тих об'єктів, наявність яких у системі причин та умов злочинності з більшою імовірністю породжує злочинну детермінацію. Поняття криміногенного набору порівняльне невеликого поєднання найбільш значущих показників для будь-яких різновидів суб'єктів антисуспільної поведінки покладено в теоретичне обґрунтування прикладних прогностичних методик індивідуальної злочинної поведінки та її попередження.

Криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб вони стали уразливими для тих чи інших - теж згрупованих відповідним чином - методів запобіжного впливу адекватних їм заходів. Тому природною підставою класифікації є характер криміногенних об'єктів, їх природа, генеза, умови існування. За цією підставою розрізняються групи криміногенних об'єктів соціального, правового і психогенного характеру. Група криміногенних об'єктів

соціального характеру знаходиться в діапазоні від негативних явищ на рівні суспільства до криміногенних явищ і властивості конкретної особи (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, віктимний стан тощо). В групу криміногенних об'єктів правового характеру включаються явища, генеза яких лежить у сфері правових недосконалень, грубих помилок, протиправних дій, необґрунтованого, несвоєчасного, некомпетентного регулювання суспільних відносин на різних рівнях соціального буття. Група криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплює ті психологічні, психіатричні та інші кримінологічне значущі аномальні явища, які дезорганізують суспільне життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації особи, перешкоджають їй чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки і діяти на основі такої оцінки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Об'єкт діяння по запобіганню злочинності - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

2. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

3. СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Суб'єкти запобігання злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

За типом діяльності по запобіганню злочинності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності. Класифікуючи суб'єкти, потрібно враховувати: по-перше, всі вони відрізняються один від одного, але функціонують не ізольовано, а у взаємозв'язку, тим більше, що існує їх своєрідна ієрархія; по-друге, кожний суб'єкт наділений певними повноваженнями. Він є носієм конкретних прав і обов'язків. Множинність суб'єктів діяльності по запобіганню злочинності складає систему суб'єктів, що

зумовлено різноманітністю об'єктів.

Під системою суб'єктів запобігання злочинності слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та по узгодженню в часі і просторі. Систему суб'єктів запобігання злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

Будь-яка діяльність, у тому числі діяльність по запобіганню злочинності, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням, потрібно враховувати, що вона здійснюється по двох основних напрямках: у співвідношенні заходів переконання із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права і правила поведінки, встановлені суспільством. Тому тут використовують два методи: переконання і примусу. Якщо перший метод є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання тієї чи іншої особи про недопущення протиправної поведінки, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають відхилення у поведінці. Безумовно, названі методи повинні застосовуватися з урахуванням соціальної запущеності особи.

До державних суб'єктів законодавчої влади належать перш за все Верховна Рада України, її комітети та народні депутати. Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України, яка визначає засади внутрішньої, зовнішньої політики, затверджує загально-державні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загальносоціального і соціально-кримінологічного запобігання злочинності. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів боротьби зі злочинністю, створення для цього достатньої правової бази, істотно впливати на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Перш за все Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України затверджує комплексні програми запобігання злочинності. Метою таких програм є забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття кримінальних правопорушень. Крім

того, своїми указами Президент України корегує напрями боротьби зі злочинністю. З 1993 р. при Президентові України діє Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю, відповідно до Конституції України контролюють і координують виконання комплексних програм профілактики злочинності, організують їх наукове супроводження і ресурсне забезпечення та інше.

Серед суб'єктів запобігання злочинності важливе місце посідають органи місцевого самоврядування, які за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо запобігання злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи запобігання злочинності, займаються їх ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних питань запобігання кримінальним правопорушенням на підвідомчій території.

Одним із напрямів органи прокуратури є участь прокурора у розробленні державними органами влади комплексних планів запобігання злочинності, сприяння розвитку діяльності щодо запобігання злочинності громадськістю, організація роботи по кримінологічній поінформованості населення та правовій пропаганді, координація. Служба безпеки України, митні органи України, органи охорони державного кордону, державна податкова служба України здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного запобігання правопорушень, які загрожують громадській, державній, економічній та іншим видам безпеки України. Слід відмітити особливу роль у спеціально-кримінологічному попередженні численних державних контрольних органів: державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна України та інших органів державного контролю, які здійснюють правозастосовно-охоронні функції. Згідно зі своїми повноваженнями по контролю за виконанням законів у різних сферах народного господарства і природокористування вони здійснюють різноманітні заходи і засоби щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень; усунення і обмеження тих криміногенних факторів, які їх породжують або сприяють їм. Основними напрямками попереджувальної роботи судових органів є: а) виявлення і усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення; б) виховно-профілактична функція; в) підвищення попереджувальної активності громадян. Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку

правової інформатизації, формуванні у громадян правового світогляду тощо. Здійснюючи організаційне керівництво і контрольно-ревізійні функції, органи юстиції спрямовують і стимулюють попереджувальну діяльність підлеглих органів (департаменти нотаріату та ліцензування юридичної практики, державної виконавчої служби, у справах громадського стану громадян та ін.).

У правовій державі невід'ємною складовою частиною системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури у межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну і позапроцесуальну діяльність щодо запобігання злочинності. У попередженні злочинності активну участь беруть органи державного і господарського управління, культурно-виховні навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, охоронні та приватні розшукові установи, які, діючи у межах єдиної системи запобігання правопорушень, вирішують важливі питання усунення широкого кола криміногенних об'єктів. Вони здійснюють цю функцію на рівні як загального, так і спеціально-кримінологічного запобігання.

Засобам масової інформації надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів, недоліків у діяльності державних і недержавних органів і організацій, а також їх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на неї, можливість створювати громадську думку — все це робить засоби масової інформації важливим суб'єктом запобігання злочинності. Їх попереджувальний потенціал ще не вичерпаний.

Сім'я, деякі громадські організації і об'єднання громадян, тобто профспілки, добровільні громадські формування для захисту порядку, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, козацькі куріні, фонди, рухи, релігійні та багато інших організацій громадського контролю також належать до суб'єктів запобігання злочинності. Тісний зв'язок спеціалізованих суб'єктів боротьби зі злочинністю з сім'єю, населенням і громадськими організаціями забезпечує ефективність попереджувальної практики.

Громадяни також являються суб'єктами запобігання злочинності. Формами соціальної активності громадян у сфері запобігання злочинності являються: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальну реалізацію громадського обов'язку.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Суб'єкти запобігання злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права,

обов'язки і несуть відповідальність.

2. За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності.

5. КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПО ЗАПОБІГАННЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Координація (лат. – узгодження, співпідпорядкування, приведення у відповідність понять, дій, функцій і т.ін.). Координувати – означає узгоджувати.

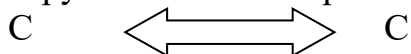
В юридичній літературі термін «координація» використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень спільну діяльність різних органів та організацій, котрі приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Значення координації дій правоохоронних та інших органів полягає у тому, що вона дозволяє об'єднати їх зусилля у справі запобігання кримінальним правопорушенням і на цій основі добиватися більших результатів у більш стислі терміни і з меншими витратами сил. Координація сприяє створенню єдиного фронту боротьби з кримінальними та іншими правопорушеннями, що є необхідною умовою успіху.

Термін «координація» за своїм змістом близький до терміну «взаємодія», який визначає взаємозв'язок, взаємопідтримку. В юридичній літературі поняття «взаємодія» досить чітко не сформульовано. Однак, дане поняття використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень діяльність різних органів та організацій у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

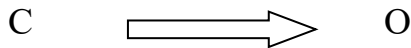
В літературі було висловлено думку, що взаємодія – більш широке поняття, ніж координація, і охоплює всі форми зв'язків між суб'єктами боротьби зі злочинністю, що мають загальні цілі та завдання.

Ми вважаємо, що відношення координації та взаємодії не однозначні за своїм змістом. При відносинах взаємодії обидві сторони повинні організовувати данні відносини і тому у кожному конкретному випадку мова іде про роль організатора взаємодії. Така роль може виконуватися то одним, то іншим органом в різних ситуаціях. Відносини взаємодії суб'єктів профілактики правопорушень можна виразити формулою:

При відносинах координації одна із сторін є організатором даних

відносин, а інша, хоча і повинна вступати у відносини координації, але організовувати їх не зобов'язана. Відносини координації можуть бути виражені формулою

C – організатор координації, і в цьому розумінні суб'єкт управління, а O – об'єкт управлінської діяльності.

Так, на наш погляд, відрізняються поняття «координація» та «взаємодія» як види відносин між суб'єктами профілактики кримінальних та інших правопорушень. Разом із тим, відносини координації не слід змішувати з відносинами субординації. Останні існують між керівниками та підлеглими і характеризуються розпорядливістю та виконавством, керівництвом та підпорядкуванням. Зміст відносин субординації полягає у тому, що керівник на основі існуючого правового статусу та нормативного акту визначає цілі, завдання, обов'язки підлеглого, а останній повинен чітко виконувати ці приписи. Координатор та інші суб'єкти координації не пов'язані між собою відносинами підлеглості. Відносини координації складаються між різними органами та відомствами одного рівня та спрямовані на досягнення узгодженості їх дій з метою успішного вирішення задач, поставлених перед ними.

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що єдність дій суб'єктів профілактики забезпечується, з одного боку, взаємодією самих суб'єктів профілактики, а з іншого – координуючою діяльністю органів та організацій, на які такий обов'язок покладений чинними законодавством.

В літературі і на практиці розрізняють декілька видів координації. Першим та всеохоплюючим видом координації є адміністративно-територіальна координація, посередництвом якої забезпечується узгодженість дій всіх суб'єктів протидії та запобігання кримінальних правопорушень, що функціонують на певній території. Даний вид координації складається із трьох рівнів: республіканського, регіонального та місцевого. На кожному рівні функціонує орган, який організовує координацію, і складається з представників взаємодіючих суб'єктів боротьби зі злочинністю. Дана система координації як в теоретичному, так і в практичному розумінні перебуває в стадії розвитку, що обумовлює необхідність розгляду її окремих найбільш важливих аспектів.

Важлива роль у становленні та розвитку в Україні інституту адміністративно-територіальної координації належить Указу Президента України від 18 червня 1993 р. № 218/АЗ «Про Координаційний комітет з питань боротьби зі злочинністю». Через деякий час Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. даний орган було перейменовано в Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю.

У відповідності з названими Указами на Координаційний комітет було покладено виконання наступних завдань:

- здійснення координації роботи правоохоронних органів та інших державних установ у сфері боротьби зі злочинністю;

- організація контролю за виконанням державними органами законодавства з питань боротьби зі злочинністю;
- об'єднання зусиль державних органів та громадськості для запобігання кримінальним правопорушенням;
- підготовка пропозицій відносно змін законодавства з питань боротьби зі злочинністю.

Для розв'язання вказаних завдань Координаційний комітет був наділений досить широкими повноваженнями:

- заслуховувати доповіді міністрів, інших керівників з питань боротьби зі злочинністю та приймати по них рішення;
- давати обов'язкові для всіх суб'єктів рекомендації про усунення причин та умов, що сприяли злочинним проявам;
- доручати органам або створеним комісіям проведення перевірок з дотримання різними суб'єктами фінансово-облікової дисципліни;
- передавати матеріали в органи прокуратури для вирішення питання про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності;
- ставити питання про відповідальність службових осіб за серйозні прорахунки та упущення у боротьбі зі злочинністю;
- безперешкодно відвідувати об'єкти та знайомитися з матеріалами, що стосуються боротьби зі злочинністю;
- формувати робочі групи для розробки пропозицій відносно удосконалення законодавства з питань боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку.

До складу Координаційного комітету увійшли керівники правоохоронних органів, юридичних наукових та навчальних закладів, інших установ. Очолив Комітет Президент України, що, з одного боку, придало Комітету високий авторитет, а з іншого – зробило його органом, який стоїть над усіма відомствами, що приймають участь у боротьбі зі злочинністю. Після цього головами Координаційного комітету стали призначатися інші службові особи, і тим самим було усунуто відзначений момент, що суперечить принципам координації.

Другим видом координації є координація, в рамках якої забезпечується узгодженість дій органів прокуратури, МВС, СБУ, державної податкової служби та інших правоохоронних органів, що приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Організують координацію цього виду Генеральний прокурор України, прокурори областей та міст, районів.

Об'єктивна потреба в узгодженості дій правоохоронних органів обумовлена особливою їх роллю у боротьбі зі злочинністю та попередженням правопорушень, наявністю у них загальних цілей та завдань в цій сфері. Генеральний прокурор України своїм наказом № 3 від 14 січня 2002 р. «Про удосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю» визначив задачі прокурорів, підкреслив при цьому, що прокурорська координація діяльності правоохоронних органів є одним із важливих напрямків в роботі прокуратури.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. В юридичній літературі термін «координація» використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень спільну діяльність різних органів та організацій, котрі приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

2. Значення координації дій правоохоронних та інших органів полягає у тому, що вона дозволяє об'єднати їх зусилля у справі запобігання кримінальним правопорушенням і на цій основі добиватися більших результатів у більш стислі терміни і з меншими витратами сил. Координація сприяє створенню єдиного фронту боротьби з кримінальними та іншими правопорушеннями, що є необхідною умовою успіху.

3. Єдність дій суб'єктів профілактики забезпечується, з одного боку, взаємодією самих суб'єктів профілактики, а з іншого – координуючою діяльністю органів та організацій, на які такий обов'язок покладений чинними законодавством.

ПРИНЦИПИ КООРДИНАЦІЇ ДІЙ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Немає потреби доказувати, яке важливе значення мають рішення координаційних нарад для забезпечення єдності дій правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Однак, організуюче значення вони мають лише тоді, коли відповідають вимогам, що до них пред'являються.

Перш за все, рішення, що приймаються, повинні бути спрямовані на досягнення найбільш важливих профілактичних цілей та завдань. Націленість рішень на досягнення другорядних завдань профілактики кримінальних правопорушень призводить до мінімального позитивного результату при значних витратах людських, матеріальних та інших ресурсів. образно кажучи, відбувається «стрелба из пушек по воробьям».

Істотною умовою ефективності рішень, що приймаються координаційними нарадами, є їх конструктивність. На жаль, більшість рішень таких нарад мають поверховий характер, не містять в собі конкретних пропозицій по досягненню профілактичних цілей і завдань, що, відповідно, зводить нанівець їх організаційну роль у сфері протидії злочинності.

Поширеним недоліком є також те, що рішення координаційних нарад часто містять у собі пропозиції, реалізація яких тягне за собою зміщення компетенції правоохоронних органів. Необхідно підкреслити, що в процесі узгодженої діяльності по досягненню загальних цілей та завдань правоохоронні органи діють в межах своєї компетенції, використовують при цьому притаманні їм форми та методи профілактичної роботи.

Привертає увагу і те, що багато рішень нарад сформульовані більш категорично, а інколи, - таким чином, що вони звучать як наказ вищестоящего органу. У зв'язку із цим необхідно підкреслити, що рішення, які приймаються координаційними нарадами, мають рекомендаційний характер, і тут неприпустима повелительна форма. Випадки, коли такі документи формулюються у формі наказу, слід розглядати, як необґрунтовані спроби

координаційної наради привласнити собі право керівного органу, який стоїть над органами прокуратури, Національної поліції, суду, що суперечить принципам та задачам координації. Зазначене не означає, що фактичне виконання рішень координаційних нарад у кожному конкретному випадку залежить від точки зору того або іншого правоохоронного органу. Навпаки, спільно прийняті правоохоронними органами рішення є для виконавців такими ж обов'язковими, як і заходи відомчих планів. Невизнання цього на практиці зводить практично на нівець зусилля прокурорів та керівників інших органів по узгодженню дій у сфері боротьби зі злочинністю.

Важливою умовою ефективності рішень координаційних нарад є їх узгодженість з раніше прийнятими рішеннями правоохоронних органів та інших органів (державних та недержавних) у сфері профілактики кримінальних правопорушень. В іншому випадку реалізація їх ускладнюється, і мета може не бути досягнута. Більше того, рішення координаційних нарад, що суперечать раніше прийнятим рішенням з цих питань, які суперечать або ідуть у розріз з раніше прийнятими, практично дезорганізують профілактичну роботу.

Відзначені недоліки в роботі координаційних нарад правоохоронних органів є одночасно і основними напрямками удосконалення координації діяльності правоохоронних органів. Важливу роль в усуненні цих недоліків можуть і повинні відігравати прокурори, які активно виконують свої обов'язки по координації діяльності правоохоронних органів (координація дій слідчих груп по розслідуванню багатоепізодних, серійних, резонансних кримінальних правопорушень). Стосовно організації та проведення координаційних нарад обов'язки прокурора полягають, на наш погляд, у тому, щоб:

- спільно з керівниками інших правоохоронних органів визначити коло питань, що вимагають свого розв'язання на координаційній нараді;
- по узгодженню з керівниками інших органів скликати координаційні наради;
- керує роботою по підготовці питань, що виносяться на обговорення координаційної наради;
- підводить підсумки роботи координаційної наради;
- спільно з керівниками інших правоохоронних органів формулює рішення координаційної наради.

Важливе координаційне навантаження має робота прокурора по контролю за реалізацією рішень координаційних нарад. Ми поділяємо точку зору, що контроль за виконанням тієї частини узгоджених заходів, що виконуються кожним органом самостійно, повинні здійснювати керівники цих органів. Разом із тим, контроль за виконанням прийнятого народом рішення в цілому здійснює прокурор.

Заслуговує уваги той факт, що практика, коли початок координаційної наради пов'язаний зі звітуванням керівників правоохоронних органів про хід виконання раніше поставлених завдань. При цьому є можливість висловити зауваження стосовно потреб у коригуванні раніше прийнятих рішень, їх зміні у зв'язку із змінами оперативної обстановки чи криміногенної ситуації, а також

вказати на необхідність залучення певних категорій спеціалістів для досягнення остаточної мети прийнятого рішення (при розслідуванні кримінальної справи, по якій необхідно проведення не лише криміналістичних, а й мистецькознавчих, літературних експертиз, - залучення відповідних експертів, філологів, перекладачів). В сукупності з іншою інформацією, яка завжди присутня в прокуратурі у зв'язку із здійсненням нею функції нагляду, прокурор може об'єктивно оцінити стан роботи по виконанню того чи іншого рішення координаційної наради і при необхідності внести корективи в цю роботу.

Єдність дій суб'єктів боротьби зі злочинністю забезпечується, з одного боку, взаємодією між собою самих правоохоронних органів, на які покладено виконання певних завдань; а з іншого – організаційною роботою прокуратури. В рамках координаційної функції прокурор організовує:

- спільні узагальнення практики правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю в цілому та за окремими її напрямками (з організованою, терористичною спрямованістю, зовнішньоекономічною і т.ін.);
- проводить координаційні наради працівників правоохоронних органів;
- організовує контроль за виконанням спільних заходів;
- приймає заходи по узгодженості дій різних правоохоронних органів, залучених до виконання спільних завдань по боротьбі зі злочинністю.

Координуюча роль прокурора не зменшує значення інших правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, не ставить їх в залежність і під контроль прокуратури.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Координація здійснюється на основі:
  - дотримання законності;
  - рівності всіх учасників координації у постановці питань, вселенні пропозицій, розробці рекомендацій та заходів;
  - самостійності кожного учасника взаємодії (кожного правоохоронного чи іншого органу) в межах наданих йому законодавством України повноважень при виконанні узгоджених рішень, рекомендацій та заходів;
  - відповідальності керівників кожного правоохоронного органу за виконання узгоджених на координаційній нараді заходів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Запобігання злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

3. Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого

визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

4. Об'єкт запобігання злочинності - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

5. Суб'єкти запобігання злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

6. Кримінологічна координація у протидії злочинності – це спільна діяльність різних правоохоронних органів, державних органів і недержавних структур, спрямована на здійснення налагодженої та ефективної роботи у попередженні злочинності в цілому та за окремими напрямами.

7. Кримінологічна взаємодія – це діяльність, спрямована на узгодження дій різних правоохоронних органів у здійсненні заходів по боротьбі зі злочинністю та при проведенні окремих спільних заходів, спрямованих на боротьбу з певними видами кримінальних правопорушень, пошуком та затриманням злочинців, обліком кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили тощо.

7. Метою координації та взаємодії є підвищення ефективності діяльності всіх державних структур у протидії злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Співвідношення понять «протидія злочинності», «запобігання», «попередження», «профілактика», «контроль», «боротьба» та ін.
2. Правові засади запобігання злочинності в Україні.
3. Об'єкти та суб'єкти запобігання злочинності.
4. Організація і управління процесом запобігання злочинності.

ТЕМА 7. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

План

1. Поняття та завдання кримінологічного прогнозування.
2. Види і методи кримінологічного прогнозування.
3. Поняття та завдання кримінологічного планування.
4. Види і етапи кримінологічного планування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 2.07.2015 р.
2. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації планування в Міністерстві внутрішніх справ України» від 14.11.2016 № 1208.
3. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затверджено наказом МВС України від 08.02.2019 № 100.
4. Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 р. № 1024.
5. Титаренко О.О. Державне програмування протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Промарт, 2019. 698 с.
6. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
7. Запобігання злочинності через планування території, безпеки житлового середовища (за результатами соціологічного опитування) : практ. порадник / О.С. Юнін, С.І. Шевченко, В.С. Березняк, та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 97 с.
8. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М. О., 2023. 68 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння слухачами поняття кримінологічного прогнозування та планування і визначення ролі прогнозування та планування у попереджувальній діяльності поліції.

ВСТУП

Одним із проявів суспільного життя є злочинність, яка впродовж окремих відрізків часу змінюється і видозмінюється як за своєю кримінальною сутністю, так і у соціально-політичному розумінні. Щоб надійно протистояти цьому явищу, передбачити можливі його прояви, необхідне кримінологічне

прогнозування.

Найчастіше прогнози поділяються на соціальні, спрямовані на передбачення динаміки суспільних явищ, та індивідуальні, які прогнозують поведінку окремих осіб. В широкому розумінні індивідуальні прогнози теж є соціальними, оскільки поведінка людини має суспільний характер. За галузевим принципом розрізняють політичні, економічні, науково-технічні, демографічні, кримінологічні та інші види прогнозів.

Кримінологічне прогнозування – це не самоціль, а лише вихідний етап для вироблення кримінологічної політики і здійснення планування процесу боротьби зі злочинністю.

І. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства. Однією з важливих галузей соціального прогнозування виступає передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів.

Будь-яке прогнозування – це спроба проникнути у майбутній стан прогнозованого явища. Прогнозування – це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, в результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. Прогноз – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження.

Таким чином, кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення кримінального правопорушення окремою особою. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення кримінального правопорушення конкретною особою.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в майбутньому, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

Кримінологічний прогноз повинен дати відповідь на такі запитання:

- як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);
- яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях злочинців;
- які саме чинники і за якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;

- які категорії осіб можуть поповнити коло злочинців;
- яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненням фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

У науковій літературі вже давно висловлювалися думки про потребу поряд із загальносоціальною проводити й індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. На ранніх етапах розвитку кримінології об'єктом профілактичного впливу обиралися особи, які вже скоїли кримінальне правопорушення. Тобто йшлося про індивідуальну профілактику рецидивну. Обрання об'єктом індивідуального прогнозування осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, було обумовлено низкою причин. По-перше, в усьому масиві громадян не треба шукати особу, яка здатна скоїти кримінальне правопорушення, бо злочинець апріорі є такою особою. По-друге, оскільки дана особа вже скоїла кримінальне правопорушення, то вона перебуває або в пенітенціарному закладі, або під наглядом правоохоронних органів, а тому дослідникові легше спостерігати за нею. По-третє, під час попереднього слідства та судового розгляду справи був накопичений матеріал про цю особу, і кримінолог мав можливість вивчити цей матеріал, зменшуючи затрати часу на збір інформації про неї. І головне, особа злочинця становить суспільну небезпеку і тому вимагає особливої уваги в плані профілактичного впливу. Ці обставини дають ключ для розуміння факторів, що ускладнюють загальну індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. Справа в тому, що держава не має ресурсів для індивідуальної профілактичної роботи з кожним членом суспільства, та в цьому й немає потреби. Отже виникає необхідність виявлення тих осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень. Вирішення цього завдання і покладено на прогнозування індивідуальної злочинної поведінки.

Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

На думку А.П. Закалюка, методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення наступних завдань:

- вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів (здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і носить назву “методика ретроспекції”);

- виявлення серед ознак, вказаних в п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів та шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і носить назву “методика діагностики”);

- створення прикладної моделі прогнозу злочинної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика, власне, прогнозу);

- практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Треба зазначити, що наприкінці 60 – початку 70-х років минулого століття вітчизняні кримінологи почали активно розробляти проблему індивідуального кримінологічного прогнозування. Праця Г.А. Аванесова “Теория и методология криминологического прогнозирования” дала поштовх до створення відповідних методик. Вагомий внесок у цю справу зробили Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, А.Ф. Зелінський, А.П. Іващенко, Л.А. Ігнат'єв, Г.М. Мін'ковський, А.А. Новіков та інші.

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи злочинців, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння кримінального правопорушення, лежить в основі моделей їх типових ознак. Прогноз злочинної поведінки базується на встановленні належності (або неналежності) ознак даної особи до вказаних моделей.

Типологія осіб проводиться, як правило, за трьома критеріями: характером і змістом антисоціальної спрямованості; її інтенсивністю; глибиною антисуспільної спрямованості. Так, за глибиною антисуспільної спрямованості виокремлено осіб: асоціального типу, антисоціального типу, суспільно небезпечного типу. В свою чергу, останній тип поділяється на осіб: некримінального різновиду, передкримінального різновиду і кримінального різновиду. В ході емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу злочинної поведінки. Вони, як правило, показують негативне ставлення особи до таких соціальних цінностей, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання підростаючого покоління, нормальне спілкування з людьми, дотримання норм моралі і права, тобто свідчать про належність до типу осіб антисуспільної спрямованості; вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим соціальним цінностям, тобто відносяться до

суспільно небезпечного типу.

Враховуючи систематичність антисуспільних проявів та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови громадського і адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високою вірогідністю може скоїти кримінальне правопорушення, а отже досягла передкримінального стану.

Однак тут треба мати на увазі, що людина – істота непередбачувана в силу того, що вона, на відміну від істот природи (тварин), наділена свободою волі. І який варіант поведінки – злочинний чи незлочинний – вона вибере в кожному конкретному випадку залежить тільки від неї самої. Людина – причина і результат своєї діяльності. Тому в якому б передкримінальному стані не знаходилась особа, підставою для застосування до неї заходів правового характеру можуть бути тільки вчинені діяння, які заборонені законом.

Сказане не означає, що прогнозування індивідуальної злочинної поведінки втрачає будь-який практичний сенс. Прогноз розвитку особи та її поведінки є важливим елементом індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, виправлення засуджених, їх реадaptaції після відбування покарання тощо. Але наразі правильніше говорити про прогнозування поведінки не конкретної особи, а певних типів осіб з більш або менш вираженими криміногенними ознаками.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення кримінального правопорушення окремою особою.

2. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення кримінального правопорушення конкретною особою.

3. Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

4. Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

2. ВИДИ І МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ.

Традиційно проводяться наступні види кримінологічного прогнозування: 1) прогнозування злочинності; 2) прогнозування окремих форм злочинності, груп чи видів кримінальних правопорушень; 3) прогнозування індивідуальної злочинної поведінки; 4) прогнозування можливого розвитку деяких видів

людської поведінки в суспільно небезпечні форми, що потребують своєчасної криміналізації.

Прогнозування тенденцій і закономірностей розвитку злочинності, її окремих форм, груп чи видів кримінальних правопорушень ґрунтується на вивченні динаміки розвитку цього масового негативного соціального явища і тих факторів, що детермінують його як свій наслідок.

Прогнозування індивідуальної злочинної поведінки здійснюється на знанні морально-психологічних характеристик особистості, системи її диспозицій і установок, а також дозлочинної чи посткримінальної поведінки індивіда.

Прогнозування різноманітних форм антисоціальної поведінки ґрунтується на знанні впливу умов сімейного виховання особи, найближчого побутового оточення, особливостей проявів морально-психологічної сфери, поведінки в реальних життєвих ситуаціях.

Залежно від поставлених завдань прогнози можуть розроблятися на різні проміжки часу. За строками, як правило, виділяють наступні види кримінологічного прогнозування: поточне; короткострокове; середньострокове; перспективне.

Поточне прогнозування – це прогнозування на декілька днів за результатами аналізу криміногенної обстановки у зв'язку з певними значними подіями в регіоні, яке здійснюється, як правило, правоохоронними органами. *Короткострокове прогнозування* застосовується при прогнозуванні розвитку криміногенної ситуації на найближчу перспективу (1–2 роки). *Середньострокове прогнозування* використовується для аналізу розвитку криміногенних факторів на тривалий час (3–5 років). *Перспективне прогнозування* здійснюється науковими чи науково-дослідними установами, заінтересованими відомствами, групами експертів чи окремими вченими і спрямоване на встановлення закономірностей і тенденцій розвитку злочинності на довготривалу перспективу (5–10 років).

Кримінологічний прогноз при цьому повинен задовольняти наступним методологічним вимогам: а) він має бути заснований на достовірній статистичній інформації і даних вибіркового кримінологічного дослідження; б) бути неупередженим, тобто не повинен здійснюватися в інтересах будь-яких зацікавлених осіб, установ, відомств, організацій; в) має відповідати науковим засадам теорії прогнозування і не обмежуватися при цьому тільки одним яким-небудь методом; г) його вихідним показником завжди повинен бути реальний криміногенний фон, на основі якого будується прогностична модель; ґ) прогноз має бути надійним, тобто мати високий ступінь вірогідності; д) здійснюватися безперервно, в міру зміни соціально-політичної атмосфери в суспільстві і враховувати економічні, політичні та соціально-психологічні фактори, які впливають на рівень, структуру і динаміку злочинності.

В практиці наукового прогнозування розвитку соціальних процесів застосовуються понад 150 різних методів і методик, серед яких найбільше розповсюдження при складанні кримінологічних прогнозів знайшли наступні

методи: а) екстраполяції; б) експертних оцінок; в) математичного моделювання, які, як правило, застосовуються комплексно.

Метод екстраполяції полягає в тому, що висновки, які були отримані при вивченні рівня, динаміки і структури злочинності у минулому, розповсюджуються на її тенденції у майбутньому за допомогою статистичних методів дослідження динамічних рядів. Цей метод використовується при короткостроковому прогнозуванні.

Метод експертних оцінок являє собою специфічну форму опитування висококваліфікованих та досвідчених наукових та практичних працівників про тенденції розвитку злочинності на той чи інший період. Метод експертних оцінок застосовується для середньострокового та перспективного прогнозування та коли іншими методами скласти прогноз неможливо. Цей метод має певний рівень суб'єктивності і для його зниження слід: а) визначати належну кількість експертів; б) робити правильний підбір експертів, враховуючи їх компетентність в тій чи іншій галузі; в) розрахувати ступінь узгодженості думок експертів; г) створювати обґрунтовану методику опитування.

Більш досконалим і складним методом кримінологічного прогнозування є *метод математичного моделювання*, заснований на врахуванні багатофакторної детермінації і питомої ваги різноманітних факторів, які обумовлюють злочинність та окремі її види. Сутність цього методу полягає в тому, що на підставі раніш встановлених правових характеристик, зв'язків і закономірностей соціального явища, що вивчається, створюється модель розвитку криміногенної ситуації, а потім дослідження проводяться на створеній математичній моделі. Проте, якщо в техніці моделю може бути експериментальний зразок, то при дослідженні соціальних явищ модель звичайно висловлюється в абстрактній, знаковій формі, шляхом проставлення відповідних кількісних значень соціальним процесам і явищам на основі раніш встановлених характеристик і взаємозв'язків між ними. Такий метод прогнозування найбільш ефективний для середньострокових прогнозів.

ВИСНОВКИ ДОДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Традиційно проводяться наступні види кримінологічного прогнозування: 1) прогнозування злочинності; 2) прогнозування окремих форм злочинності, груп чи видів кримінальних правопорушень; 3) прогнозування індивідуальної злочинної поведінки; 4) прогнозування можливого розвитку деяких видів людської поведінки в суспільно небезпечні форми, що потребують своєчасної криміналізації.

2. За строками, як правило, виділяють наступні види кримінологічного прогнозування: поточне; короткострокове; середньострокове; перспективне.

3. При складанні кримінологічних прогнозів використовують наступні методи: а) екстраполяції; б) експертних оцінок; в) математичного моделювання, які, як правило, застосовуються комплексно

3. ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

Кримінологічне планування може бути ефективним за умови включення його як елементу системи соціального управління, зокрема суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень. Дієвість їх роботи залежить від:

- чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;
- належного забезпечення відповідними ресурсами;
- знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;
- координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Планування – це формування низки планів в системі певної галузі. Скажімо, якщо йдеться про МВС, то маються на увазі плани як цього міністерства, так і усіх служб та підрозділів.

Комплексне планування охоплює розробку міжвідомчих завдань і засобів боротьби зі злочинністю на певній території чи сфері суспільного життя. Основне його завдання в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень і спрямувати їх зусилля у єдине русло цілеспрямованої діяльності. Прикладом такого планування є Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки.

Основними завданнями кримінологічного планування є: а) розроблення такої сукупності взаємопов'язаних заходів запобігання, які допомогли б встановити належний контроль як над злочинністю в цілому, так і над окремими її формами, групами чи видами кримінальних правопорушень; б) активізація діяльності правоохоронних і правозастосовчих органів у боротьбі зі злочинністю; в) забезпечення координації діяльності правоохоронних і контролюючих органів, громадських і самодіяльних організацій у боротьбі за злочинністю; г) більш активне виявлення латентної злочинності; ґ) створення умов, що забезпечують реальне застосування принципу невідворотності покарання; д) забезпечення гарантій належної правової захищеності громадян від злочинних посягань.

Кримінологічне планування ґрунтується на наступних принципах:

- наукової обґрунтованості, який полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти.

- законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного

законодавства.

- актуальності, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрямки профілактичної діяльності.

- реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики.

- конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю.

- несуперечливості, який означає узгодження в межах плану усіх його складових частин, аби вони не суперечили один одному.

- субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим.

- інформативності, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим, цей принцип означає складання плану на підставі повної й достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план повинен розроблятися таким чином, щоб при якомого меншому обсязі знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є контроль за його виконанням. Це особливо стосується діяльності спрямованої на боротьбу з таким складним і багатогранним явищем, як злочинність.

Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. Щодо їх співвідношення, то у науковій літературі існують різні погляди. Одні автори стверджують, що прогнозування – це процес, який передує плануванню. Інші вважають, що це етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню. Треті уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів.

Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання – як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

- наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;

- визначеності у часі, в межах якого ця мета має бути досягнута;

- визначеності у засобах, які використовуватимуться для реалізації поставлених завдань;

- кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю

окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін. Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу.

2. Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням.

4. ВИДИ І ЕТАПИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ.

За масштабом дії кримінологічне планування поділяється на: загальнодержавне; регіональне; відомче та галузеве.

Загальнодержавне планування полягає у створенні документів програмного характеру, які розраховані на тривалий час і розповсюджуються на значне коло суб'єктів. Ці документи є головними планами, що визначають кримінологічну політику в державі, основою для роботи різноманітних суб'єктів запобіжного впливу; вони приймаються в масштабі усієї країни і є обов'язковими до виконання. Регіональне, або територіальне, планування здійснюється у масштабах адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів, міст). Заходи регіонального планування включають до себе як вирішення економічних, соціальних, культурних завдань, так і заходи з підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, заходи, спрямовані на усунення причин та умов злочинності на даній території, заходи з підвищення правової свідомості, культури тощо.

Відомче та галузеве планування має забезпечити спеціальне планування запобіжної діяльності з урахуванням специфіки діяльності окремих міністерств і відомств. Особливе місце в цій системі планування посідають правоохоронні та правозастосовні органи, а також контрольно-ревізійні органи, оскільки від ефективності їх діяльності в першу чергу залежить стан правопорядку в країні.

Суб'єктами кримінологічного планування виступають Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні виконавчі органи влади, місцеві органи влади і управління, органи місцевого самоврядування.

Кримінологічне планування повинно відповідати таким основним вимогам: воно має бути колективним як за складом плануючих органів, так і за виконавцями; виконавці повинні мати відповідні повноваження; намічені заходи мають бути узгоджені і не суперечити один одному; плани повинні складатися з урахуванням конкретної обстановки і своєчасно коригуватися з урахуванням її змін; складатися з урахуванням резерву в силах, засобах, часі, на випадок непередбачених обставин; передбачати джерела фінансування заходів тощо.

Планування, як і прогнозування, може бути: поточним (на недовготривалі відрізки часу: сезон, квартал, на період проведення масових заходів); короткостроковим (на 1–2 роки); середньостроковим (до 5 років); перспективним (на 10–15 років).

Головними етапами планування є: 1) організаційно-підготовчий; 2)

інформаційно-аналітичний; 3) безпосереднє розроблення планових заходів; 4) виконання планових заходів; 5) оцінка виконання і висновки.

Організаційно-підготовчий етап включає в себе прийняття рішення про планування, створення робочої групи, вирішення питань матеріально-технічного забезпечення роботи, визначення джерел інформації, розподіл обов'язків. Інформаційно-аналітичний етап охоплює вивчення і аналіз стану злочинності в країні чи регіоні, її динаміки і тенденцій на основі даних офіційної статистики. Збирається також інша необхідна інформація: дані про територіальну і демографічну характеристику, матеріальні і житлові умови життя населення, ступінь матеріально-ресурсного забезпечення планових заходів, соціальну інфраструктуру, ступінь ефективності заходів, спрямованих на охорону громадського порядку тощо. Розроблення плану включає до себе: статистичне оброблення і аналіз одержаної інформації, її оцінку і формулювання висновків; визначення заходів, строків виконання і виконавців чи співвиконавців; узгодження і обговорення проекту плану, його доопрацювання у разі необхідності, затвердження плану відповідним органом влади чи управління. В організацію виконання плану входять доведення планових завдань до виконавців, визначення строків звітності, здійснення контролю за виконанням, коректування планових завдань, проведення нарад виконавців тощо. Виконання плану оцінюється за реальним станом правопорядку в регіоні.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні методи. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовуються методи, які умовно можна об'єднати в групу методів збирання та обробки інформації. Сюди відносяться:

- 1) соціологічні методи – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;
- 2) математичні методи – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. За масштабом дії кримінологічне планування поділяється на: загальнодержавне; регіональне; відомче та галузеве.

2. Планування, як і прогнозування, може бути: поточним (на недовготривалі відрізки часу: сезон, квартал, на період проведення масових заходів); короткостроковим (на 1–2 роки); середньостроковим (до 5 років); перспективним (на 10–15 років).

3. Головними етапами планування є: 1) організаційно-підготовчий; 2) інформаційно-аналітичний; 3) безпосереднє розроблення планових заходів; 4) виконання планових заходів; 5) оцінка виконання і висновки.

4. Для реалізації принципів планування використовують соціологічний та математичний методи.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення кримінального правопорушення окремою особою.

2. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення кримінального правопорушення конкретною особою.

3. Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

4. Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

5. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

6. Головними етапами кримінологічного планування є: 1) організаційно-підготовчий; 2) інформаційно-аналітичний; 3) безпосереднє розроблення планових заходів; 4) виконання планових заходів; 5) оцінка виконання і висновки.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Організація і методики складання індивідуального прогнозу злочинної поведінки та відповідних до нього запобіжних заходів.
2. Методи кримінологічних досліджень.
3. Анкетування та інтерв'ювання в кримінології.
4. Поняття плану, як документа. Структура плану.

ТЕМА № 8. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ (2 години)

План:

1. Поняття, форми та ознаки домашнього насильства.
2. Кримінологічна характеристика домашнього насильства.
3. Причини та умови домашнього насильства.
4. Заходи запобігання домашньому насильству. Профілактика

домашнього насильства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація ООН про викорінювання насилля щодо жінок від 20.12.1993 р.
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р.
3. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р.
4. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, ухвалена в межах Міжнародної організації праці 17.06.1999 р.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011.
6. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 03.09.1981 р.
7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25.10.2007 р.
8. Модельний закон про домашнє насильство : схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини.
9. Закон України «Про Національну поліцію» від 2.07.2015 р.
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.
10. Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.
11. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р.
12. Кримінальний кодекс України 2001 р.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
14. Інструкція щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386.
15. Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року, затверджена розпорядженням Кабінету міністрів України від 10.10.2018 № 728 р.
16. Наказ МОН України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми» від 25.12.2006 № 844.
17. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, затверджено Наказом МВС

України від 25.02.2019 № 124

18. Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 № 800.

19. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затверджено наказом МВС України від 08.02.2019 № 100.

20. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658.

21. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р.

22. Типова програма для кривдників, затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 № 1434.

23. Ліщук Н. Загальносоціальна профілактика насильницьких дій щодо жінок. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 310-315.

24. Ломакіна О.В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/20.pdf.

25. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навчальний посібник / [В.С. Березняк, А.В. Демичева, Р.А. Каторкін, В.П. Мороз, В.В. Рец, В.М. Руфанова, В.В., Черниш М.О., Шаблистий, С.І. Шевченко, О.С. Юнін; за ред. д.ю.н., доцента, Заслуженого юриста України А.Є. Фоменка]. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2022. 232 с.

26. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М.О., 2023. 68 с.

27. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол.авторів: Савенко В.П, Корогод С.В., Чорна А.Г., Толошна Н.В., Шаблистий В.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформуванати комплекс теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття «домашнього насильства», надати основні знання щодо форм домашнього насильства, ознак домашнього насильства, причин та умов скоєння домашнього насильства, кримінологічної характеристики особистості домашнього насильника, правової основи запобігання домашньому насильству, різновидів та ознаки домашнього насильства по відношенню до дітей, ознайомитися з міжнародно-правовими стандартами діяльності підрозділів

Національної поліції у сфері запобігання домашньому насильству, суб'єктами у сфері запобігання домашньому насильству, заходами запобігання домашньому насильству та методами профілактики домашнього насильства.

ВСТУП

Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку. Найпоширенішим і найбільш складним для протидії є домашнє насильство. Насильство в сім'ї або родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

За статистикою, яку оприлюднили під час голосування за Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50% – до зловживань наркотиками. Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки.

Домашнє насильство в Україні – причина 100 тисяч днів госпіталізації, 30 тисяч звернень до відділів травматології, 40 тисяч викликів лікарів. Водночас, лише 10% постраждалих звертаються за допомогою. Адже донині багато хто вважає такі стосунки «нормальними».

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них мовчать.

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38 % вбивств жінок у світі – справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70%. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства.

7 січня 2018 р. набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

1. ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА ОЗНАКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.

В сучасній правовій доктрині заборона дискримінації, або дотримання принципу недискримінації, тісно пов'язана з вимогою захисту прав людини та гарантуванням рівності у правах для кожного.

При цьому під дискримінацією слід розуміти ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі.

Кожна людина має набір різних ознак, яких вкрай важко або неможливо позбутися/змінити. Ці ознаки можуть бути як природні, так і соціальні, проте всі вони можуть стати підставою для нерівності та відповідно для дискримінації.

Ознаки, через які може відбуватися дискримінація

- раса, колір шкіри;
- політичні переконання;
- віросповідання, релігійні переконання;
- стать;
- вік;
- стан здоров'я;
- етнічна належність;
- соціальне походження, соціальний статус;
- громадянство;
- сімейний стан;
- місце проживання;
- мова;
- сексуальна орієнтація/ідентичність тощо.

Принагідно, що в основі дискримінації, зазвичай, лежать *стереотипи і упередження*. Стереотипізація – це процес приписування індивідам характеристик на підставі їх групової приналежності. Упередження – це емоційне ставлення, негативна установка, яка, зазвичай, пов'язана зі стереотипами або формується на їхній підставі. Тобто, упереджене ставлення та стереотипи – це ідеї, думки в головах людей, а дискримінація завжди проявляється в дії

В результаті такого переходу від думок до фактичних дій стереотип перетворюється у дискримінацію. Таким чином, піраміда дискримінації містить три основні компоненти: стереотипи та упередженість, нетерпимість,

дискримінаційні дії.

Домашнє насильство є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини. Усвідомлюючи, що проблема дискримінації жінок та дівчат є комплексною, багатовекторною та структурною, на її існування впливає цілий комплекс причин та умов (детермінант). Тому найбільш визначальний вплив здійснюють соціальні, економічні, політичні, культурні, правові, детермінанти віктимної поведінки, які сприяють вчиненню дискримінації жінок та дівчат.

Заборона дискримінації за ознакою статі передбачена в багатьох міжнародних документах з прав людини та в національному законодавстві України.

В Загальній декларації прав людини (1948 р.) закріплений принцип недопущення дискримінації та проголошено, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені в ній, без будь-якої різниці, в тому числі щодо статі.

Статтею 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950 р.) закріплено, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) вказує на те, що дискримінація жінок порушує принцип рівноправності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіками в політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї та перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства. Ліквідація всіх форм дискримінації є однією з необхідних умов для забезпечення повного здійснення прав чоловіків та жінок.

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, *дискримінація щодо жінок* – це означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

В Протоколі 12 до Європейської Конвенції про основні права людини та основоположні свободи в статті 1 встановлюється загальна заборона дискримінації: «здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою».

Від дискримінації за ознакою статі можуть потерпати як жінки, так і

чоловіки. Однак, саме жінки не пропорційно стають жертвами дискримінаційного ставлення. Така ситуація є наслідком як патріархального суспільства, коли вся влада була зосереджена в руках чоловіка, так і укріпленими в свідомості більшості громадян стереотипних уявлень про розподіл влади між представниками різних статей та соціальних ролей, яким суспільство наділило чоловіків і жінок. Історично так склалося, що саме чоловік асоціюється з владою, достатком, впевненістю в собі, самореалізацією, кар'єрним ростом. Натомість образ жінки невід'ємно пов'язаний з домогосподарством, родиною, побутовими справами. Суспільство так визначило, що головне призначення жінки полягає в материнстві, збереженні родинного вогнища, вихованні дітей, потуранні чоловікові тощо. В цьому контексті намагаючись вирішити проблему домашнього насильства, у грудні 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в якому запропоновано новий підхід (із використанням європейських стандартів) до боротьби з цим негативним явищем у суспільстві. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон), домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Діяння визнається насильством лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства і призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї. Домашнє насильство може мати форму, як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі). Постраждалими визнаються особи, незалежно від того, чи проживають вони спільно зі своїми кривдниками, чи ні:

- наречені;
- подружжя;
- колишнє подружжя;
- батьки (мати, батько) і дитина/діти;
- нерідні батьки та діти одного з подружжя, які не є спільними або всиновленими (пасинок/падчерка);
- особи, які спільно проживають/проживали однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- рідні брати і сестри;
- інші родичі до двоюрідного ступеню зв'язку;
- опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають або перебували під опікою, піклуванням;
- прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають або проживали в сім'ї патронатного вихователя;
- будь-які інші родичі, особи, які пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки за умов спільного проживання (діди та онуки, прадіди та правнуки тощо).

Типи насильства в сім'ї:

- між подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки);
- між батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати);
- між дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим). Досить типовою є ситуація, коли діти, які виросли в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виросли в атмосфері уседозволеності;
- між дітьми в одній родині (така поведінка, як правило, виникає на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер – старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимось одним із дітей);
- насильство між іншими членами сім'ї: між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо.

Основні ознаки домашнього насильства:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або

повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї. Необхідно відзначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України особа, яка скоїла кримінальні правопорушення в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності;

- дії унеможливають ефективний самозахист. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо. Наприклад, вчитель знущується над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед всім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

- дії порушують права і свободи особи. Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане – це насильницька дія;

- насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком від насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства.

Види та прояви домашнього насильства:

Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Прояви фізичного насильства:

- синці, забиті місця, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів тощо;
- перешкоджання вільному пересуванню;

- примус вживати алкогольні або наркотичні речовини чи речовини, що погіршують здоров'я або можуть призвести до смерті людини;
- створення ситуацій, що несуть ризик чи загрозу життю та здоров'ю;
- погрожування зброєю чи іншими речами, що можуть завдати фізичної шкоди.

Сексуальне насильство – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Прояви сексуального насильства:

- зґвалтування, у тому числі «зґвалтування у шлюбі»;
- примушування до небажаних статевих стосунків;
- торкання до інтимних частин тіла без згоди особи;
- примушування спостерігати за статевим актом між іншими людьми (у тому числі дивитися порнопродукцію);
- примушування до статевого акту з третьою особою;
- примушування до заняття проституцією.

Окрім цього, до сексуального насильства в сім'ї належить інцест – сексуальні відносини між близькими родичами: батьком і донькою, матір'ю і сином, братом і сестрою тощо.

Надзвичайно небезпечним проявом сексуального насильства в сім'ї є дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дитини; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, у тому числі щодо третіх осіб, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе або завдається шкода психічному здоров'ю особи.

Прояви психологічного насильства:

- ігнорування почуттів особи;
- образа переконань, що мають цінність для особи, її віросповідання, національної, расової приналежності або походження; соціального статусу;
- переслідування, залякування;
- погрози вбити чи скалічити (у тому числі дітей);
- підбурювання до самогубства;
- примус до протизаконних дій;
- погрози відібрати дітей;

- приниження особистості;
- постійна критика та насмішки;
- безпідставні звинувачення та формування почуття провини;
- обмеження у самореалізації, навчанні, роботі;
- обмеження у контактах із близькими та друзями, у виборі кола спілкування;
- примушування спостерігати за насильством над іншими людьми чи тваринами, тощо.

Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань, і навіть призводить до самогубства. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства.

Економічне насильство – умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Прояви економічного насильства:

- позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту;
- повна звітність за витрачені гроші («все до копійки»), відбирання всіх зароблених грошей;
- заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажанню та працездатності;
- примушування члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу;
- пошкодження, псування особистого майна;
- примушування до жебрацтва, тощо.

Одним із найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей.

Щоб краще зрозуміти природу насильства, варто розглянути, хто такі постраждалий/постраждала та кривдник/кривдниця. Не існує єдиної формули, яка б розраховувала портрет людини, яка вчиняє чи страждає від насильства, адже постраждалою від насильства на вулиці, наприклад, може стати будь-яка людина, що опинилася не в тому місці і не в той час. Але є певні тенденції, особливо якщо ми говоримо про насильство, яке відбувається циклічно та має хронічний характер. Існує припущення, що в кожній жертві живе насильник, а кожен насильник має характеристики жертви.

Насильником (кривдником) здебільшого стає людина, яка сама переживала насильство, має «занижену» самооцінку, прагнення контролю, домінування (ставить свої цінності, упередження вище за інші та нав'язує їх), не в змозі висловити свої потреби та зрозуміти потреби іншого. Нерідко насильник сприймає свої дії як єдину комунікацію – лише так його чують,

поважають, бояться. Якщо насильник є соціопатом (людина з клінічною нездатністю до соціальної адаптації), його характеризує також невміння співпереживати, садизм.

Щодо постраждалого/постраждалої: це часто людина, яка сприймає акт насильницьких дій як спосіб отримання любові через страждання. Постраждалі мають проблеми із виставленням меж, кордонів, не вміють їх відстояти, в їхній простір можна втрутитися безкарно. Їхніми характерними рисами є сором, проблеми з відчуттям самоцінності. Жертва циклічного насильства може користуватися вигодами від насильства, наприклад: можливість в період затишшя скористатися почуттям провини, яку відчуває насильник, або отримувати прояви жалості від оточуючих (співчуття). Психологи також присвоюють постраждалим такий феномен, як «вивчена безпорадність», – явище, яке формується через те, що від насильства не захищали, його неможливо було уникнути, йому потурали, а тому, захист від нього втратив сенс. Тобто людина починає користуватися своїм становищем жертви для отримання певних вигод.

Ознаки домашнього насильства

Людину, яка тривалий час потерпає від насильства, можна виявити за низкою ознак фізичного, економічного, сексуального та психологічного характеру, зокрема:

Вид насильства	Ознаки
Фізичні	<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення фізичного й психічного здоров'я, емоційні та неврологічні розлади. • Головний біль, біль у м'язах, синці, забиті місця відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла. • Поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями. • Втрата ваги, зневоднення. • Наявність інфекцій, що передаються статевим шляхом; викиди плоду, мертвонароджені діти, передчасні пологи, недостатня вага у немовлят.
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> • Неможливість розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами. • Відмова від праці або навчання під тиском; праця на посаді/робочому місці, обраному під тиском. • Робота, зумовлена необхідністю утримувати того, хто водночас контролює (відбирає) всі гроші.

	<ul style="list-style-type: none"> • Одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді; старе вбрання; наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки). • Недоїдання. • Наявність житлових проблем (негараздів).
Сексуальні	<ul style="list-style-type: none"> • Порушення сексуальності, зокрема зниження або втрата сексуального потягу. • Інфекції, що передаються статевим шляхом. • Травми та пошкодження статевих органів. • Наявність викидів, мертвонароджених дітей та небажаних вагітностей. • Примусове залучення до комерційного сексу.
Психологічні	<ul style="list-style-type: none"> • Страхи, тривожність, постійне почуття небезпеки (завжди перебуває напготові), нерішучість, повна безініціативність та відчуття безпорадності. • Труднощі з концентрацією. • Наявність скарг психосоматичного характеру. • Депресія; нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо. • Надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів», «нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють почуття провини). • Втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття/прагнення самотності та ізольованості. • Уникання погляду в очі. • Суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя. • Почуття провини, сорому за отримані фізичні ушкодження. • Звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати ситуацію, власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрілості з безмежною довірливістю. • Відкладання часу звернення за допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого

	<p>на вияснення та зміну ситуації.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зневіра в можливості змін у власному житті на краще, відсутність ініціативи, страх перед життям, втрата сенсу і інтересу до життя.
--	---

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

2. Існують такі типи насильства в сім'ї: між подружжям, між батьками і неповнолітніми дітьми, між дорослими дітьми та батьками, між дітьми в одній родині, насильство між іншими членами сім'ї.

3. Основні ознаки домашнього насильства: насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно, дії унеможливають ефективний самозахист, дії порушують права і свободи особи, насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі.

4. Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.

Кримінально-правова наука виділяє два підходи до визначення насильства: фізичне або психічне, а також переходить однієї форми в іншу. У закордонній практиці поширене поняття «домашнє насильство», яке включає в себе дії відносно дружини чи чоловіка, неповнолітньої особи, інвалідів та родичів. Деякі юристи, психологи та соціальні працівники вважають, що це поняття є набагато ширшим, хоча у вітчизняному досвіді регламентовано використання поняття «насильство в сім'ї». Так, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї розглядається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю»

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» виділяє чотири форми насильства: фізичне насильство в сім'ї, сексуальне насильство в сім'ї, психологічне насильство в сім'ї, економічне насильство в сім'ї

Насильство в сім'ї може розглядатися за кількома векторами:

1. Подружжя (чоловік - дружина). Здебільшого насильство здійснюється . чоловіком, хоча зустрічаються і протилежні випадки.
2. Батьки- неповнолітні діти. Насильство може здійснюватись як матір'ю, так і батьком. У випадках, коли мати сама є жертвою насильства, вона може вчиняти негативні, насильницькі дії щодо своєї дитини як компенсаторний механізм свого приниження чоловіком.
3. Дорослі діти- батьки. Насильство може здійснюватись як дорослими дітьми стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок значно поширеніший. Досить типовою є ситуація, коли діти, які виросли в атмосфері насильства, будують свої стосунки з батьками на основі такого ж насильства. Насильство над батьками також може здійснюватися в сім'ях, у яких діти виросли в атмосфері вседозволеності.
4. Насильство між дітьми. Такі взаємини, як правило, виникають на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами сім'ї і мають різноманітний характер. Старші діти можуть здійснювати насильство над молодшими, брати - над сестрами, діти можуть об'єднуватися проти когось одного з дітей; можливе насильство між зведеними братами і сестрами.
5. Член сім'ї - інші родичі. Це насильницькі стосунки між тещею чи тестем і зятем, свекром чи свекрухою і невісткою, онуками і дідусем чи бабусею.
6. Гомосексуальні партнери.

7. Насильство проти хворих, немічних членів сім'ї, членів сім'ї- інвалідів.

Як показує аналіз статистики кризових центрів, до найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю чоловіка та історією його життя, можуть бути віднесені наступні причини: батьківський сценарій, у якому батько б'є матір, чоловік був часто битим батьком і матір'ю в дитинстві, вживання алкоголю батьками, психопатія та інші причини.

Для жінок причини, пов'язані з несприятливою життєвою ситуацією в батьківській родині, також виступають як фактори ризику. Крім того, до них можна віднести такі особливості поведінки та особистості сучасних жінок: високий рівень психологічної залежності жінки від чоловіка, економічна залежність, наявність фізичних недоліків у жінки.

Для подружніх відносин характерні наступні прояви, що призводять до насильства: конфліктність і постійні сварки в сім'ї, боротьба за владу і домінування в сім'ї, низький соціально-економічний статус сім'ї, вербальна агресія у взаєминах подружжя.

Проаналізований матеріал засвідчив, що в одному випадку і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона сімейного конфлікту, в другому – власними діями або бездіяльністю (внаслідок соціальних, психологічних або біологічних причин) сприяти вчиненню правопорушень стосовно своєї персони або вчинювати кримінальне правопорушення у відповідь на агресію з боку партнера. Проти дружин у подружньому житті вчинюється більше деліктів, які, до того ж, мають

підвищену суспільну небезпеку.

За даними сучасних досліджень, поведінка жінок характеризується значно меншим ступенем криміногенності порівняно з протилежною статтю: 82% насильницьких кримінальних правопорушень у сім'ї вчинено чоловіками. Водночас чоловіки меншою мірою, порівняно з дружинами, схильні визнавати факти насильства проти них і повідомляти про це правоохоронні органи або звертатися по медичну допомогу. Кримінологічна характеристика «насильника в сім'ї» та його типологізація має важливе значення для подальшої розробки профілактичних програм та карально-виховних дій у боротьбі з цим соціальним явищем.

Статистичні дані свідчать, що найчастіше потерпілими від насильства в сім'ї виявляються дружина (співмешканка) (48,1%), діти (15,6%), а також батьки (14,2%) винного. Крім того, зазначені кримінальні правопорушення вчинюються проти чоловіків (співмешканців) (5,1%), рідних сестер і братів (3,8%), а також інших родичів або близьких винного – дідусів, бабусь, онуків, дядьків, тіток, племінників, батьків і рідних братів (сестер) чоловіка і жінки (співмешканців) тощо – (13,2%).

Особу злочинця, який вдається до насильства в сім'ї, визначають як особу, яка вчиняє умисні насильницькі дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру відносно члена (членів) своєї сім'ї. Відповідно, кримінологічна характеристика такої особи – це кримінологічний опис комплексу соціально значущих ознак особи, наділеної такими якостями з огляду на її взаємодію із зовнішніми умовами й обставинами, що зрештою призводить до вчинення нею актів насильства відносно члена (членів) сім'ї.

Структура особи злочинця передбачає наявність таких ознак (властивостей, якостей):

- соціально-демографічні ознаки особи злочинця – це стать, вік, освіту, місце народження й проживання, громадянство та інші дані демографічного характеру. Така сукупність відомостей не відображає цілковитого образу особи злочинця, а лише описує його зовнішній аспект, проте окреслені ознаки дають змогу сформулювати більш-менш вичерпний опис типового портрета злочинця цієї категорії.

- кримінально-правові ознаки дають змогу встановити спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинних дій, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо. Тобто ці відомості передбачають характеристику особи злочинця з кримінально-правових позицій та охоплюють якості, притаманні саме правопорушникові.

- соціально-рольові ознаки, або особистісно-рольові якості, характеризують соціальні позиції особи в різних сферах життєдіяльності (у суспільному житті, родині, на виробництві). Злочинним особистостям притаманне відмежування від позитивно орієнтованих соціальних груп, виконання соціально негативних ролей і функцій, що призводить до неповаги, або свідомого ігнорування правових норм, трудових, сімейних та інших

обов'язків. Визначення соціально-рольових позицій особи дає змогу визначити механізм злочинної поведінки.

- морально-психологічні особливості визначають внутрішній світ людини, яка порушила кримінальний закон (потрібно-мотиваційні й ціннісно-нормативні властивості, соціально значущі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо). Кримінологи виокремлюють такі чинники протиправної поведінки злочинців зазначеної категорії:

1) особливості особистості (ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування, низька самооцінка, репресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, стресостійкості, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації);

2) негативне ставлення до сім'ї та неадекватні очікування від її представників;

3) низький рівень соціальних навичок (відсутність навичок ведення переговорів, розв'язання проблем мирним шляхом, невміння приймати помірковані рішення, звертатися за допомогою до інших);

4) наявність розладів психологічного здоров'я (виражені психопатологічні відхилення, підвищена нервозність або репресивність, схильність до суїциду);

5) алкоголізм та/або наркоманія як психофармакологічна проблема, що спричиняє афективні порушення психіки (агресивність, гіперсексуальність, роздратованість, порушення координації, знищення самокритики тощо), наслідком яких є втрата контролю над власною поведінкою та незворотній процес деградації особистості;

6) проблеми з фізичним здоров'ям (патологічний перебіг вагітності, перервана вагітність, важкі пологи, інвалідність тощо), що збільшує імовірність насильницьких виявів з огляду на потужний вплив на нервову 7) нерозвиненість батьківських навичок і почуттів найчастіше спостерігається в молодих батьків, у яких труднощі виховання дітей викликають нервозність, репресивність, тривожність, страх, що знижують самооцінку та здатність справлятися з обов'язками батьківства, призводять до нервовопсихічних розладів.

Кримінологічна характеристика «насильника в сім'ї» та його типологізація має важливе значення для подальшої розробки профілактичних програм та карально-виховних дій у боротьбі з цим соціальним явищем.

Класифікувати таких осіб на типи можна наступним чином:

1. Ситуативний тип. Злочинці цього типу до вчинення кримінального правопорушення характеризуються позитивно або нейтрально, загалом схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Для таких осіб характерні невміння стримуватися в конфліктній ситуації, соціальний інфантилізм відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки своїх вчинків і т. п.

2. Нестійкий тип. До цього типу належать особи, які загалом

характеризуються негативно і які раніше допускали порушення моральних норм і вчинювали різні правопорушення, у тому числі й у сфері сімейних відносин. Вони неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи у них явно не виражена. Вчинення насильницьких кримінальних правопорушень нерідко стає для них засобом досягнення особливо значимих цілей, заволодіння певним «благом» (наприклад, утвердження в ролі глави сім'ї, самоствердження, підпорядкування своїй волі, заволодіння матеріальними цінностями і т. п.).

3. Стійкий тип. Для представників цього типу характерна і стійка агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Вони виникають у мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушувались. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та обумовлюється стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. Ці особи ведуть аморальний, антигромадський спосіб життя.

4. Злісний тип. Ці злочинці відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко укорінений, домінуючий, злісний характер, внаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого, як правило, взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вчинюється ними в умовах відсутності будь-яких міжособистісних протиріч). У них спостерігається максимально високий рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження і має характер самоцінності. Тому сімейне насильство для них є самоціллю.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Насильство в сім'ї може розглядатися за кількома векторами: подружжя, батьки- неповнолітні діти, дорослі діти- батьки, насильство між дітьми, член сім'ї - інші родичі, гомосексуальні партнери, насильство проти хворих.

2. Злочинця, який вдається до насильства в сім'ї, визначають як особу, яка вчиняє умисні насильницькі дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру відносно члена (членів) своєї сім'ї.

3. Структура особи злочинця передбачає наявність таких ознак: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові ознаки, морально-психологічні.

4. Особистість домашнього насильника характеризується таким чином: ситуативний тип, нестійкий тип, стійкий тип, злісний тип.

3. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.

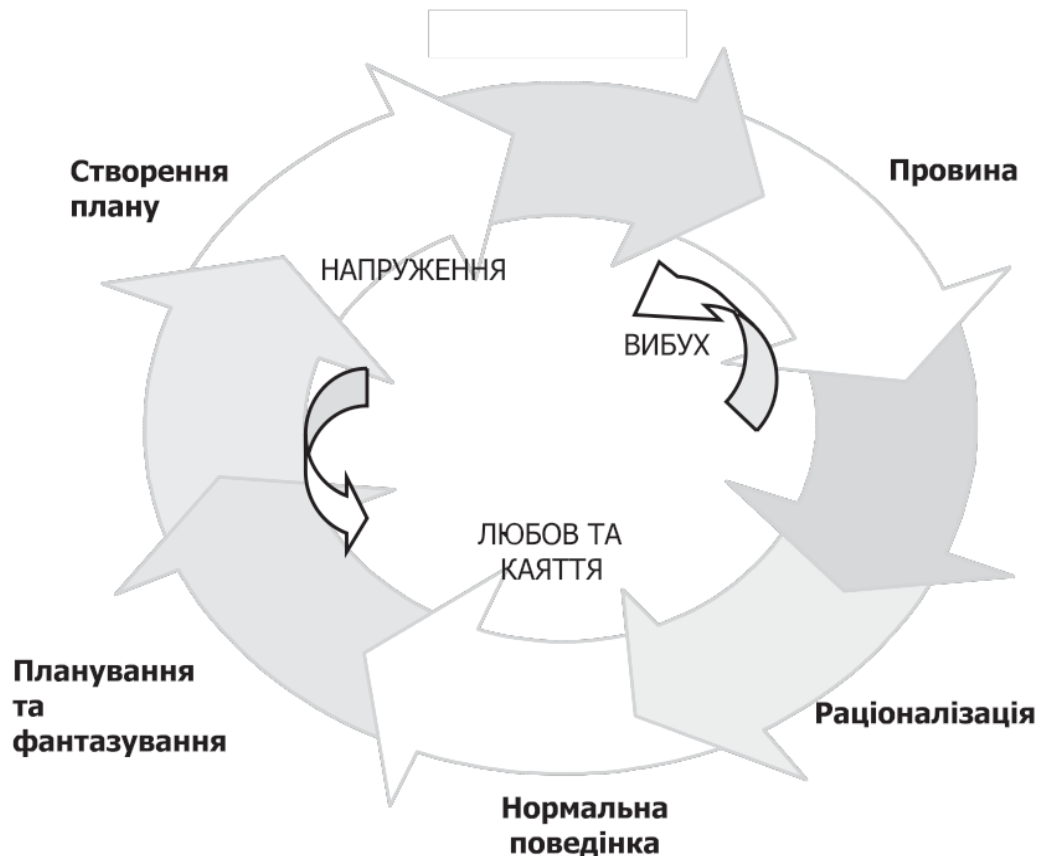
Насильство в сім'ї відбувається у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня.

Особи, які чинять насильство, намагаються одержати владу та контроль над їхніми близькими партнерами. Влада набирає вигляду стратегічної образливої тактики (фізична, сексуальна, вербальна, емоційна), що забезпечує посилення контролю.

Виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);
- економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття);
- психологічні (стереотипи поведінки);
- педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
- правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість);
- політичні (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків);
- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо).

Практично всі дослідники, які працюють з проблемою хронічного насильства, відзначають, що насильство завжди йде по колу, тобто має циклічний характер. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство — ставати більше інтенсивним та жорстоким.

Цикл стосунків:

1. Напруження зростає – потреба кривдника у владі та контролі лежить в основі злості та обвинувачення за будь-яке напруження у стосунках. Коли напруження зростає, жертва почувається так, ніби «ходить по голках».

2. Вибух – злочинець демонструє силу та встановлює контроль над ситуацією, її наслідками та його/її партнером шляхом застосування насильницьких методів. Особа, яка чинить насильство, свідомо вирішує його чинити.

3. Любов і каяття – особа, яка чинить насильство, вдається до романтичного примирення, просить вибачення та обіцяє змінитися, користуючись зниклою і страхом, що був спричинений насильством.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства: соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні, правові, політичні, соціально-медичні, фізіологічні та медичні.

4.ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ. ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.

Відповідно до ст. 1 Закону запобігання домашньому насильству визначається як система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків

домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

Тоді як протидія домашньому насильству – це система заходів, які спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки.

Для активізації та ефективної профілактичної роботи з протидії домашньому насильству потрібно:

- розроблення і поширення превентивних заходів щодо попередження домашнього насильства з метою охоплення всіх молодих людей;
- професійна підготовка фахівців, які працюють з дітьми та молоддю за програмами, що стосуються питань домашнього насильства;
- посилення захисту і підтримки дітей, які стали свідками насильства або жертвами насильства;
- вивчення масштабів домашнього насильства;
- зміцнення знань про ефективні засоби запобігання домашньому насильству.

Методологією соціально-педагогічної роботи в аспекті профілактики домашнього насильства щодо дітей є концепція «допомоги для самопомоги», яка змінює свідомість і поведінки дорослих і дітей. Ця концепція розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, уміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них. У «допомозі для самопомоги» це означає:

1. Виявлення особливостей і проблем молоді, дітей, жінок, кривдників в аспекті запобігання домашньому насильству.

2. Формування позитивної мотивації до сприйняття соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії домашньому насильству.

3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від насильства, але й підвищенню соціального статусу молоді, її особистому розвитку на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи при необхідності соціальну опіку і підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги можуть бути: знання, що запобігають домашньому насильству, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення й управління собою в ситуаціях, які можуть призвести до насильства, негативне ставлення до насильства.

4. Спрямування молоді до самопомоги в напрямку запобігання насильству через надання інформаційних послуг про установи та організації,

які вирішують такі проблеми.

Соціальна профілактика, згідно Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Завдання соціальної профілактики реалізується у світлі «допомоги для самопомоги» в таких напрямках психосоціальної роботи з дітьми, молоддю та жінками: соціальні дослідження з проблеми; інформаційно просвітницька робота; соціальне навчання молоді; соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи; правова освіта дітей та молоді і членів їх сімей з проблем насильства в сім'ї; допомога дітям та молоді у виборі професії, працевлаштуванні; організації волонтерського руху; організація сімейного дозвілля та відпочинку.

Загалом визначають наступні форми запобіжних заходів проти насильства на дітьми: первинні, вторинні та третинні.

Змістом первинної соціальної профілактики насильства є: надання інформації про насильство батькам, дітям, молоді, вчителям; вивчення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть призвести до насильства; показ зразків застосування життєвих умінь та навичок щодо спілкування, знайомства, відпочинку, вибору життєвого шляху; підтримка творчої, інтелектуальної, громадської діяльності, організація сімейного дозвілля.

Методами первинної соціальної профілактики насильства є: інформування, приклад, переконання, навіювання, робота в громаді, мікросередовищі, сім'ї. У первинній соціальній профілактиці доцільно використовувати технологію «рівний – рівному», критичного мислення.

Вторинна соціальна профілактика застосовується до тих сімей, де зафіксовано чи спостерігається жорстоке ставлення до дітей, членів родини, домашніх тварин. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поведінки з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке ставлення до дитини. Вона передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм психосоціальної підтримки і допомоги у напрямках: формування знань, життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту від насильників; формування поняття про установи та організації, які допомагають потерпілим від насильства; зміна ставлення молодої особи до себе, свого місця у суспільстві, усвідомлення нею цінності свого життя і своєї ролі в ньому, а батьків – до дитини як суб'єкта власного життя.

Основними методами в третинній профілактиці насильства є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, переключення і перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище. У третинній профілактиці доцільно використовувати технології особистісно-орієнтованого соціального навчання, педагогічної підтримки, педагогіки суспільства, «зміцнення сім'ї».

Третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого ставлення, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таку поведінку – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо).

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого ставлення до дітей складається з: батьківської просвіти (права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке ставлення до дітей і насильство в сім'ї – його сутність, наслідки, відповідальність); формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Під час цієї роботи передбачається здійснення емоційного супроводу: підбадьорювати, мотивувати, наполягати, цікавитися станом справ дитини і батьків, підкреслювати віру в існування ресурсів сім'ї, повагу до членів сім'ї; надавати поради для поточної підтримки дитини в мікросередовищі, виявлення змін у її стані.

Зміст соціально-профілактичної роботи з педагогами закладів освіти в аспекті протидії жорстокому ставленню до дітей передбачає:

- учительську просвіту про права та потреби дітей, відповідальність вчителів за дітей; взаємодію вчителя з сім'єю учня; права, обов'язки і відповідальність батьків за дітей; сутність жорстокого ставлення до дітей, насильства щодо дітей в сім'ї та школі, відповідальність за них; професійну педагогічну етику, взаємодію суб'єктів захисту прав дітей;
- формування у вчителів умінь і навичок розпізнавати і виявляти жорстоке ставлення до дітей/насильство, толерантного ставлення до дітей з різних сімей, комунікативних умінь спілкування, майстерності управління собою і ситуацією, розв'язання конфліктів раціональним способом (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри);
- усунення феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, сприяння професійного зростання, психотерапевтичні сеанси, консультації психолога, покращення психологічного клімату в колективі, створення кімнати емоційного розвантаження)[18].

Спеціальні заходи з попередження домашнього насильства

Розділ V Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», приводить чотири види спеціальних заходів з попередження насильства:

1. Терміновий заборонний припис стосовно кривдника(ст. 25 Закону) – виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи:

1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;

2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити.

Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків.

Терміновий заборонний припис виноситься в порядку, затвердженому Міністерством внутрішніх справ України строком до 10 діб. Та не може бути винесеним кривднику, якщо це особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку.

2. Обмежувальний припис стосовно кривдника (ст.26 Закону) – це один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків. Разом з тим він не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі

такого припису.

Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України.

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

3. Взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи (ст. 27 Закону)

Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу.

Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством.

Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

4. Направлення кривдника на проходження програми для кривдників (ст. 28 Закону)

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. При цьому кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів.

Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Запобігання домашньому насильству - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

2. Розділ V Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», приводить чотири види спеціальних заходів з попередження насильства: терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й

постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

2. Існують такі типи насильства в сім'ї: між подружжям, між батьками і неповнолітніми дітьми, між дорослими дітьми та батьками, між дітьми в одній родині, насильство між іншими членами сім'ї.

3. Основні ознаки домашнього насильства: насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно, дії унеможливають ефективний самозахист, дії порушують права і свободи особи, насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі.

4. Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

5. Виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства: соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні, правові, політичні, соціально-медичні, фізіологічні та медичні.

6. Запобігання домашньому насильству - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

7. Розділ V Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», приводить чотири види спеціальних заходів з попередження насильства: терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Міжнародний досвід запобігання домашньому насильству.
2. Сучасні тенденції запобігання домашньому насильству.
3. Суб'єкти запобігання домашньому насильству та порядок їх взаємодії.
4. Насильство щодо дітей.
5. Насильство за ознакою статі.

6. Правова основа запобігання домашньому насильству. Міжнародно-правові стандарти діяльності підрозділів Національної поліції у сфері

запобігання домашньому насильству.

ТЕМА № 9 ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОФІЛАКТИКА КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ.

(2 години)

План

1. Сутність, поняття та прояви корупції.
2. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності.
3. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення.
4. Причини та умови корупційної злочинності. Фонові явища корупційної злочинності. Латентність корупційної злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 20.11.1996 р.
2. **Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р.**
3. **Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р.**
4. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8.11.1990 р.
5. [Модельний кодекс поведінки державних службовців країн Ради Європи](#) (схвалено Рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи Європейським країнам «Про кодекси поведінки для державних службовців», травень 2000 року, № R (2000/10).
6. Угода про співробітництво між Національним антикорупційним бюро України та Національним антикорупційним центром Республіки Молдова у сфері запобігання та боротьби з корупцією від 30.05.2018 р.
7. **Закон України «Про Національну поліцію» від 2.07.2015 р.**
8. **Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р.**
9. **Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р.**
10. Дисциплінарний статут національної поліції України, затверджено Законом України від 15.03.2018 р.
11. **Наказ генеральної прокуратури України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16.01.2013 № 1/1 гн.**

12. Наказ МВС України «Про затвердження Положення про Управління запобігання корупції та проведення люстрації Міністерства внутрішніх справ України» від 22.12.2015 № 1613.

13. Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією», затверджене спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/256.

14. Правила етичної поведінки поліцейських, затверджено наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179.

15. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18.11.2005 №1615/2005.

16. Указ Президента України «Про деякі заходи щодо запобігання корупції в судах та правоохоронних органах» від 11.04.2008 № 328/2008.

17. Указ Президента України «Про першочергові заходи з реалізації Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 05.10.2011 № 964/2011.

18. Указ Президента України «Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції» від 09.02.2004 № 175/2004.

19. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К.: Москаленко О. М., 2019. 464 с.

20. Запобігання корупції: підручник / [Б.М. Головкін, В.Ф. Оболенцев, М.В. Романов та ін.]; за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2019. 296 с.

21. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.

22. Приходько А.А. Запобігання та протидія корупції в Україні за умов євроінтеграції. Адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ: ФОП Чалчинська Н.В., 2020. 384 с.

23. Юнін О., Шевченко С., Добробог Л. Профілактика корупції в органах та підрозділах Національної поліції України: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2022. 32 с.

24. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М.О., 2023. 68 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати понятійний апарат щодо понять: «корупція», «корупційне кримінальне правопорушення». «квазі-корупційне кримінальне правопорушення». Сформувати систему знань щодо видів корупційних проявів,

кримінологічної характеристики корупційної злочинності, причин та умов корупційної злочинності, латентності корупційної злочинності, кримінологічної характеристики особистості корупціонера, правової основи запобігання корупційній злочинності, заходів запобігання корупційній злочинності, профілактики злочинних корупційних діянь та інших протиправних дій серед працівників Національної поліції.

ВСТУП

Корупція існувала завжди і є притаманною будь-якій державі, однак її розміри і негативні впливи є досить різними. Саме з моменту виникнення держави і створення управлінського апарату у чиновників виникає можливість розпоряджатися ресурсами, приймати рішення не в інтересах суспільства, а власних або інтересах близьких осіб, задовольняти потреби за рахунок зловживання довірою, при цьому діючи корисливо.

Термін «корупція» походить від латинського *corruptio* і означає псування, розбещення, підкуп, продажність. Корупцію можна визначити як зловживання службовими і посадовими особами своїми правами і повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди і особистого збагачення. Слід пам'ятати, що корупція не обмежується хабарництвом і не зводиться тільки до підкупу виключно державних службовців.

1. СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ ТА ПРОЯВИ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Правове визначення корупції, а також корупційного правопорушення дається у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. Згідно нього корупція - використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Приведене визначення можна вважати вузьким з точки зору кримінологічної науки, оскільки корупція є одночасно й соціально-економічним, психологічним, моральним явищем, оскільки вражає всі сфери життєдіяльності суспільства. Корупція є одночасно і причиною, і наслідком слабкості держави. Внаслідок корупції руйнуються довірливі відносини в державі, а її розвиток зупиняється, вона є основним чинником бідності й відсталості різних країн світу, величезного розшарування у доходах, на ній тримаються авторитарні режими. За даними Світового банку від корупції страждає більшість населення країн, що розвиваються. Високий рівень корупції автоматично додає додаткові розходи на введення бізнесу в країні. Корупція також невід'ємно пов'язана з організованою злочинністю.

Корупція є особливо гострою проблемою для тих країн, які перебувають на етапі трансформації (переходу) від одного типу політичної системи до іншої (від соціалістичної системи до демократичної країни з ринковою економікою). Цей перехідний період характеризується розбалансованістю різних елементів державного механізму, які перебувають або в стані стагнації, або у стані періодичних криз і конфліктів.

Україна дещо поліпшила свої позиції в рейтингу «Індекс сприйняття корупції», згідно даним міжнародної організації „TransparencyInternational”, Україна **набрала 32 бали зі ста можливих, на два бали більше, ніж в 2017 році, і посіла 122-е місце за підсумками 2018 року, розділивши його з Малі, Малаві та Ліберією**. Для порівняння – у [2006](#) році наша держава за Індексом сприйняття корупції займала 99 місце у світі, у 2012 і 2013 рр Україна займала 146- те місце у світі за рівнем корумпованості (із 180 оцінюваних держав), у 2014 – 144 (із 177). Без перебільшення можна сказати, що корупція є загрозою національній безпеці України. Найбільш корумпованими в нашій країні є такі галузі економіки як паливно-енергетична, бюджетно-фінансова, земельна і зовнішньоекономічна.

Незважаючи на те, що на загальному рівні корупція є соціально-економічним явищем, у своїх конкретних проявах вона завжди має реальне прізвисько — осіб, які неналежно виконують свої обов'язки, “приватизують” посаду і збагачуються особисто (або разом із членами сім'ї, друзями) за рахунок державного бюджету або інших громадян.

Найчастіше корупційні відносини відбуваються за двосторонньої зацікавленості, що призводить до складності виявлення окремих правопорушень і покарання винних. Саме безкарність є тим чинником, який дозволяє поширюватись корупційним практикам і поступово зміцнюватись. Не всі громадяни розуміють, що короткострокове задоволення “запиту” у довгостроковій перспективі обертається реальними економічними збитками, недофінансуванням соціальних програм, порушенням принципу справедливості у суспільних відносинах. Від корупції тимчасово можуть “вигравати” тільки особи, які незаконно збагачуються. Більшість громадян платить так званий “податок” на корупцію, який осідає в кишенях чиновників різних рівнів. А це шлях у глухий кут.

Корупцію поділяють на побутову (пов'язану з щоденним життям громадян), бюрократичну або адміністративну (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупція у вищих ешелонах влади осіб, які приймають політичні рішення).

Найбільш небезпечний видом є політична корупція — нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади своїх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод. Політична влада виступає як універсальний товар.

Українська революція 2013-2014 р.р. була мотивована, в значній мірі, системною корупцією клептократичного режиму, який поступово зміцнився у ці роки. Основні державні рішення приймалися, в першу чергу, виходячи із

безпосередньої матеріальної зацікавленості вузької групи осіб, наближеної до керівництва держави. Більшість науковців характеризують цей період часу як авторитарний, при якому остаточно закріпилась кланово-олігархічна модель суспільства. Корупційні відносини стали нормою життя.

У правовому відношенні корупція становить сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь.

Розрізняють наступні види корупційних діянь: давання або отримання, пропозиція чи обіцянка неправомірної вигоди (хабара), використання службових повноважень для надання необґрунтованих пільг чи преференцій якійсь особі або групі чи навпаки; зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, дискримінація людини або групи задля особистої вигоди, участь в угодах, придбання посади або отримання комерційної вигоди, що несумісне з офіційним становищем і обов'язками особи з метою незаконного збагачення, фаворитизм (надання послуг або ресурсів родичам, знайомим, друзям однопартійцям тощо), кумівство (на посади переважно призначаються родичі), незаконні пожертви і внески, зловживання владою або службовими повноваженнями, перевищення влади або службових повноважень та інші службові злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб, розкрадання державного, колективного або приватного майна з використанням службового становища, порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів, незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень та інші.

Зрозуміло, що корупційні діяння можуть бути й інших видів, у тому числі таких, що потребують додаткового визначення законодавством. За корупційні правопорушення встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. Негативні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є головною причиною бідності країни, порушує основні конституційні засади щодо дотримання прав і свобод громадян, дискредитує економічні реформи, перешкоджає надходженню інвестицій, є причиною фінансових криз тощо. Такий дисбаланс внутрішніх національних відносин призводить до того, що корупція із соціальної аномалії поступово перетворюється в правило, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини суспільства. Суттєвий злам у суспільній психології – коли пересічні громадяни із самого початку психологічно налаштовані на протиправні способи вирішення проблеми – призводить до руйнації демократичних принципів і чесного підприємництва, ускладнює будь-які

зусилля щодо зменшення частоти корупційних практик.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Корупція - використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей

2. Корупцію поділяють на побутову, бюрократичну або адміністративну, політичну.

3. Розрізняють наступні види корупційних діянь: давання або отримання, пропозиція чи обіцянка неправомірної вигоди (хабара), використання службових повноважень для надання необґрунтованих пільг чи преференцій якійсь особі або групі чи навпаки тощо.

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Передусім слід пам'ятати, що будь – які дані офіційної статистичної звітності не відображають справжнього стану цього явища, оскільки у системно корумпованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Тому корупційні правопорушення характеризуються найвищою латентністю.

Основу кримінологічної характеристики корупційної злочинності складає аналіз її кількісно-якісних показників. Кількісно-якісне вимірювання злочинності традиційно здійснюється шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, динаміка злочинності, географія злочинності, латентність, «ціна» тощо. Отже, саме кількісно-якісний аналіз того чи іншого виду злочинності дозволяє отримати необхідне уявлення про стан, ступінь розповсюдженості та просторовочасові параметри досліджуваного явища. Одразу слід зауважити, що притаманною корупційній злочинності особливістю є її висока латентність, що ускладнює надання кримінологічної характеристики цього виду злочинності. Так, за оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1-5 % кримінальних правопорушень корупційної спрямованості. Решта є латентними, а винні залишаються безкарними, оскільки не притягаються до кримінальної відповідальності та продовжують злочинну діяльність. Висока латентність корупційної злочинності змушує критично ставитися до даних офіційної статистики, проте отримати уявлення про її основні кількісно-якісні характеристики, виходячи із статистичних даних, все ж таки можна. Одним із найважливіших елементів кримінологічної характеристики як злочинності взагалі, так і того чи іншого її виду, є її рівень.

Рівень корупційної злочинності визначається кількістю кримінальних правопорушень, учинених за певний період часу. Так, за офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. на території України було зареєстровано 22 613 корупційних кримінальних правопорушень, у 2014 р. - 18 636, у 2015 р. - 18 625, у 2016 р. - 18 866 і, нарешті, у 2017 р. - 20 727 кримінальних правопорушень.

Аналіз статистичної звітності про стан злочинності на території України за період з 2013 по 2017 роки свідчить про наявність двох точок зростання кількості випадків вчинення корупційних кримінальних правопорушень (у 2013 р. та 2017 р.) та періоду її відносної стабільності (з 2014 р. по 2016 р.). Також привертає увагу факт невідповідності змін рівня корупційної злочинності тенденціям злочинності в країні в цілому (див. діаграму 2), що підтверджує висновок про вплив на рівень корупційної злочинності фактору державної та суспільної уваги. Однак цей висновок може бути двояким: по-перше, він може свідчити про ефективність заходів щодо протидії корупції, по-друге, - про намагання підвести статистичні дані під вимоги громадськості та міжнародної спільноти. Злочинність через її соціальний характер та історичну мінливість необхідно досліджувати як явище, що рухається і змінюється у часі й просторі як у цілому, так і у своїх структурних частинах. Тому стан і структуру цього негативного соціального явища необхідно аналізувати й у динаміці. Відповідні зміни характеризує такий показник, як динаміка злочинності, тобто відношення рівня й структури злочинності певного періоду до рівня та структури злочинності іншого періоду. Під час аналізу динамічних рядів злочинності за тривалі проміжки часу розкриваються закономірності й тенденції її розвитку, що має виняткове значення для оцінювання стану злочинності, її прогнозу на найближче й віддалене майбутнє та для розробки стратегії й тактики боротьби зі злочинністю.

Одним із показників стану злочинності є її структура. Структура злочинності - це якісна характеристика, що характеризує її внутрішню будову як співвідношення між групами (видами) кримінальних правопорушень, які можна аналізувати за кримінально-правовими, соціально-демографічними або кримінологічними критеріями. Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів кримінальних правопорушень відносно їх загальної кількості. Аналіз структури корупційних кримінальних правопорушень показав, що з 2013 р. по теперішній час більшу їх частину становлять три склади: 1) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) - 51,9 %; 2) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) - 19,3 %; 3) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК) - 10,1 %. Крім того, значну частку, а саме 7,7 % займає викрадення, привласнення або вимагання документів, штампів і печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК). Питома вага інших корупційних кримінальних правопорушень, що у сукупності складають 41 %, від загальної

кількості, коливається від 0,1 % до 1,6 %. Винятком є лише пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК), питома вага якого становить 2,7 %, що вказує на значну розповсюдженість корупції не лише серед чиновників, але й з іншої сторони - серед осіб, в інтересах яких вони діють.

Говорячи про якісні характеристики корупційної злочинності в Україні, не можна оминати увагою особистість злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. Структуру та головні риси кримінологічної характеристики особи злочинця-корупціонера, як і особи злочинця взагалі, складають такі основні групи ознак: соціально-демографічні ознаки, правові характеристики, соціальні ролі та соціальні статуси, моральні властивості та психологічні особливості. Проте, даючи кримінологічну характеристику особи злочинця-корупціонера, необхідно орієнтуватися на чинне кримінальне законодавство, зокрема з огляду на те, кого законодавець відносить до суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень.

Будь-яке явище об'єктивного матеріального світу має свої глибинні причини, які зумовлюють його виникнення та подальший перебіг розвитку. У науці такі причини отримали назву детермінантів.

Детермінація корупції та корупційних проявів, включно із злочинними, розглядається загалом на тих самих теоретичних засадах і за тією ж самою схемою, що і стосовно злочинності та злочинних проявів. Предметна сутність корупційних відносин визначається передусім тим, що останні є різновидом суспільних (суспільно неприйнятних) відносин. Вони виникають через існування у суспільстві об'єктивних та суб'єктивних соціальних, економічних і політичних передумов та зумовленого ними соціально-психологічного їх відбиття як відносно самостійного феномену.

Об'єктивні передумови корупційних відносин полягають в існуванні на цей час, у цьому суспільстві обмежених можливостей, реально або штучно створених труднощів реалізації легальним (правомірним) шляхом певних життєвих потреб, здебільшого справжніх, життєво зумовлених, однак і потреб вищого рівня життя, а також і прагнень до збагачення, нерідко неправомірного та у будь-який спосіб. Суб'єктивні ж передумови проявляються у незадоволених потребах конкретного суб'єкта та його уявленні про шлях і способи (головним чином нелегальні) задоволення цих потреб.

Основними передумовами корупції насамперед є кризове становище різних галузей економіки України, повільне, непослідовне й незавершене її реформування та системна корупція в країні.

Детермінанти корупційних кримінальних правопорушень можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні криміногенні фактори.

Специфіка дії політичних факторів в Україні обумовлюється радикальним переходом суспільства від партійно-тоталітарної системи до демократичної, соціальної та правової держави. При цьому гіпертрофовані командно-адміністративні методи й функції управління різними сферами суспільного

життя (закритість державного апарату, відсутність ефективного громадського контролю за його діяльністю, тотальність державного регулювання тощо) не були повністю змінені відповідно до обраного шляху реформування політичного та соціально-економічного життя держави. Стратегічні помилки, допущені в процесі переходу від бюрократично-планового регулювання економіки до регулювання, що ґрунтується на ринкових відносинах, призвели до специфічних проявів корпоративного та локального регулювання, які не вдалося вчасно усунути або нейтралізувати. Вплив на економічні й політичні процеси в суспільстві почали чинити корпоративно-бюрократичні структури, що призвело до дисбалансу в системі розподілу ресурсів і, як наслідок, до появи сфер діяльності з надприбутками (бізнес у сфері металургійної промисловості та торгівлі металобрухтом, енергоносіями, банківська діяльність тощо) та сфер із низькою концентрацією ресурсів (сільськогосподарське виробництво, виробництво товарів народного споживання тощо).

Наслідком цього стала активізація економічних факторів, які можуть бути загальними причинами й умовами корупції та причинами й умовами корупційних діянь; до них зокрема можна віднести такі: а) відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; б) відсутність прозорості процесів роздержавлення (приватизації) власності, вирішення різних економічних та господарських питань, оцінювання прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця; в) наявність суперечностей, коли на тлі збільшення кількості заможних і багатих людей і зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку.

До чинників правового характеру можна віднести такі: а) недосконалість чинного законодавства, яка знаходить свій прояв у тому, що воно не передбачає цілісної системи заходів протидії корупції, необхідного впливу на її причини й умови; б) повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства, передусім його громадянських інституцій; в) відсутність системи виховання у службовців патріотичних почуттів, моральних і професійних якостей, розуміння того, що корупція підриває авторитет держави й етичні основи суспільної свідомості; г) недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики, що породжує у службовців, схильних до корупційних діянь, відчуття безкарності; ґ) відсутність державної ініціативи та необхідних організаційних зусиль щодо створення громадських формувань задля підвищення активності населення у боротьбі з корупцією; д) відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, серед іншого керівників правоохоронних органів.

Організаційно-управлінські причини корупційної злочинності є такими: а) відсутність чіткої регламентації повноважень, механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів і членів злочинних угруповань, відсутність певних

працівників, які б контролювали цю сферу; б) недостатня регламентація правил поведінки та процедур здійснення повноважень; в) наявність широких можливостей для ухвалення рішень на свій розсуд; г) поширеність випадків заміщення посад не на підставі ділових і моральних якостей особи, а через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо.

Серед соціально-психологічних факторів виникнення корупційної злочинності можна виділити такі: а) зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, внаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки; б) низька психологічна готовність громадян до протидії корупції та відсутність належного механізму залучення громадян до здійснення соціального контролю за діяльністю службових осіб органів влади та місцевого самоврядування; в) корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики; г) моральна деформація частини керівників, яка проявляється як у вчиненні ними кримінальних правопорушень, так і в поблажливому ставленні до корупційних діянь із боку підлеглих (кругова порука)

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Основу кримінологічної характеристики корупційної злочинності складає аналіз її кількісно-якісних показників. Одним із показників стану злочинності є її структура. Структура злочинності - це якісна характеристика, що характеризує її внутрішню будову як співвідношення між групами (видами) кримінальних правопорушень, які можна аналізувати за кримінально-правовими, соціально-демографічними або кримінологічними критеріями.

2. Говорячи про якісні характеристики корупційної злочинності в Україні, не можна оминати увагою особистість злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення.

3. Основними передумовами корупції насамперед є кризове становище різних галузей економіки України, повільне, непослідовне й незавершене її реформування та системна корупція в країні.

4. Детермінанти корупційних кримінальних правопорушень можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні криміногенні фактори.

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.

В кримінологічній характеристиці особистості корупціонера найважливішими є морально-психологічні й соціально-рольові ознаки. Щодо останніх, то винна особа характеризується особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння. Тобто дії особи обумовлені її положенням в системі суспільних відносин. Чим вищий її статус, тим вищі корупційні ризики має той чи інший посадовець.

Корупційне правопорушення завжди вчиняється з корисливого або

іншого особистого інтересу і свідомого порушення закону, які є обов'язковим елементом для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною, а також свідчать про умисний характер корупційної діяльності. Корупціонер — це особа, яка усвідомлює протиправність своїх дій чи бездіяльності і свідомо йде на порушення закону.

Умовно корупціонерів можна розподілити на такі типи: **“дрібний хабарник – корупціонер” (ситуативний тип)**, який одержує час від часу неправомірну вигоду у незначних розмірах (крім грошей це можуть бути промислові товари або продукти) за вирішення щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Саме з цим типом корупціонерів найчастіше стикаються громадяни.

Звичний корупціонер (представник корупційної системи). Особливістю цього типу є те, що людина не вважає себе злочинцем. Вона просто дотримується “правил гри”, які склались в тій чи іншій організації, установі. Своїми діями виявляє лояльність системи, яку інакше називають “корпоративною культурою”. Як правило, такі суб'єкти корупційних правопорушень дотримуватися певних “правил” - «узяв сам — поділися зі своїм безпосереднім керівником». Є конформістами.

Активний корупціонер (злісний тип) – сам створює криміногенну ситуацію, має сталу мотивацію до отримання неправомірної вигоди. Найчастіше займає керівні посади на підприємствах, організаціях різних форм власності, в тому числі, у правоохоронних органах або місцевих судах, органах місцевого самоврядування, або представницьких органах тощо. Такі особи прагнуть за будь-яку ціну одержати посади, є жорстокими карєристами. Саме вони створюють корупційні мережі і керують ними. Активно просувають родичів, близьких осіб на керівні посади. Діють зазвичай через посередників.

Найбільш небезпечним типом є тип **особливо злісного (політичного) корупціонера**. Це особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка належить до 1-3 категорії державної служби, незаконно й неправомірно використовує свій державний статус для отримання переваг (соціальних, політичних, економічних тощо) для себе, близьких осіб, однопартійців тощо. Від інших корупціонерів вони відрізняються обсягами і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод. Завдяки їх офіційному статусу, політичному, владному і фінансовому впливу нейтралізується діяльність правоохоронних органів із виявлення їх кримінальних правопорушень, більш того, вони активно використовують останні, а також суди у своїх протиправних цілях (наприклад, у політичній боротьбі за владу, фальсифікуючи результати виборів).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Особи, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення характеризуються особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння. Умовно корупціонерів можна розподілити на такі типи: **“дрібний хабарник – корупціонер” (ситуативний тип), звичний корупціонер, активний**

корупціонер (злісний тип).

4. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ФОНОВІ ЯВИЩА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ЛАТЕНТНІСТЬ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.

Корупція має глибокі історичні корені, скарги на те, що хабарі та корупція стали загальнопоширеними, можна знайти на асирійській глиняній табличці 2800 року до н.е. Хоча заведено вважати, що корупція характерна передовсім для східних суспільств, згадки про неї знаходимо у дуже багатьох класичних текстах західної інтелектуальної традиції – від Платона й Аристотеля до Мак'явелі та Русо, пише український науковець Я. Грицак.

Корупція в Україні є наслідком системних протиріч політичного, морально-психологічного, економічного, організаційно-управлінського, правового, ідеологічного характеру.

Корупція була невідемним атрибутом радянському режиму, хоча це слово в СРСР почало вживатись тільки наприкінці 80-х років минулого століття. У той час науковці оперували термінами “хабар”, “зловживання”, оскільки існування самого явища заперечувалось.

Слід пам'ятати, що за часів СРСР розквітла влада партійних функціонерів – бюрократів — так звана номенклатура, яка вважалась своєрідною “кастою недоторканих”, які керували державою. В умовах планової економіки швидко розростався непомірно великий апарат контролю за виробництвом і розподілом, поширювалась тіньова економіка.

Сучасний стан корупції в Україні багато в чому обумовлений тим, що після розпаду СРСР державний апарат залишився майже незмінним. Україна отримала у спадок усі управлінські «хвороби» тоталітарного режиму. Після проголошення незалежності не було проведено люстрації – заборони колишнім діячам комуністичної партії займати відповідальні посади в урядових структурах нової держави. Стара радянська номенклатура (разом із керівниками КДБ, міліції, комсомольськими функціонерами) зберегла за собою першочергове право доступу до приватизації, вигідних державних замовлень та кредитів. Корупційні зловживання при здійсненні приватизації в Україні в 90-х рр ХХ ст. призвели до несправедливого і утаємниченого перерозподілу національного багатства, недовіри переважної більшості громадян до цієї складової ринкових трансформацій. Регіональні еліти отримали своє багатство переважно внаслідок перерозподілу державної власності, а не збільшення суспільного продукту як результату підприємницької діяльності.

Негативну роль у цьому процесі зіграло недосконале законодавство, прийняте у перші роки незалежності України, яке визначало лише основу нових ринкових відносин. Поширеною була практика підміни пріоритету закону чисельними підзаконними актами.

Як вважає відомий український кримінолог О.М. Костенко, особливість корупції „українського зразка” полягає в тому, що це корупція кризового типу, оскільки вона породжується кризою сучасного українського суспільства (а не

лише недосконалістю кримінальної юстиції) і поглиблює кризу суспільства, оскільки зводить нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи. Саме в цьому полягає її загроза для національної безпеки України.

Однією з головних причин існування і поширення корупційних практик є масова тінізація економічного сектору, яка, в свою чергу, зворотньо їх підживлює. За даними експертних оцінок, тіньова економіка в Україні знаходиться на рівні 50 - 57% від ВВП.

Ще один негативний чинник - монополізм (досягнення суб'єктом господарювання домінуючого становища на ринку товарів, підтримання або посилення цього становища) і низька конкуренція в економіці.

Серед інших причин, які продукували та продовжують продукувати корупцію в нашій державі, найчастіше називають наступні:

- не відмежованість політики від бізнесу, суспільних і особистих відносин, що відбувається у зв'язку зі слабкістю інститутів громадянського суспільства, загальною апатією та зневірою пересічних громадян;
- зрощення державного апарату з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля;
- надання пільг та переваг «своїм» корпоративним групам, використання державних ресурсів в особистих інтересах;
- висока концентрація політичної влади та ресурсів у правлячій еліті;
- нерозуміння основними суб'єктами політичного життя цінностей свободи і демократії;
- значне укорінення неформальних владних відносин, формування елітарного корпоративізму замість прозорої демократичної поведінки;
- існування активного політичного стилю, який виявляється в нав'язуванні суспільству не завжди виправданих нововведень, дії принципу “колективної відповідальності”, що породжує традицію безвідповідальності державної влади за наслідки прийнятих рішень;
- повільне впровадження або імітація політичних, економічних, соціальних реформ;
- неефективність діяльності різних державних структур, їх нездатність забезпечити єдині підходи із найважливіших питань суспільного життя, вирішувати проблеми бідності;

Головним економічним чинником, який обумовлює корупцію, вважають швидку заміну державної власності на приватну, створення олігархічного капіталу і зрощення його з державною бюрократією.

До умов, які підживлюють (сприяють) корупції, слід віднести роздутий адміністративний апарат із низькими зарплатами більшості працівників, непрозорість та складність дозвільних та контрольних процедур у відносинах влади та громадян, велику кількість контролюючих органів. Наприклад, станом на 1 квітня 2013 р. в Україні діяло 70 контролюючих органів, 44 з яких могли обмежити, призупинити чи зупинити діяльність суб'єкта господарювання без судового рішення.

Слід згадати про неврегульованість та запутаність протягом довгого

часу податкового, земельного, тендерного законодавства, пізніше - складність і "білі" плями прийнятих нормативно-правових актів, які регулюють ці відносини.

Однією з причин корупційних правопорушень є відсутність дієвої системи перевірки декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру. За неподання неповних або неправдивих відомостей в деклараціях була відсутня будь-яка відповідальність. Внаслідок цього в Україні поширилось таке явище як незаконне збагачення чиновників, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати.

Голови судів різних інстанцій, керівники правоохоронних органів, органи місцевого самоврядування складали єдину корумповану мережу, що підтримувала один одного.

Значна частина кримінологів не приділяє великої уваги вивченню латентної злочинності і розглядає цю проблему лише у загальних рисах. Питанням методів виявлення та дослідження латентної злочинності займалися такі науковці, як В. Ф. Оболонцев, В. І. Поклад, С.М. Храмов та деякі інші.

Для виявлення латентних корупційних кримінальних правопорушень доцільно застосовувати загальні методи виявлення латентної злочинності з урахуванням специфіки, яка притаманна корупційній злочинності, адже універсальних методів визначення розмірів латентної злочинності не існує. Поширеною є позиція, за якою, для того, щоб підвищити якість вивчення реального стану злочинності необхідно поєднати три системи даних: офіційну статистику, соціологічні дані та експертні оцінки

Ефективними методами виявлення латентних корупційних кримінальних правопорушень є соціологічні методи. Соціологічні методи у кримінології полягають, зокрема в опитуваннях, методі експертних оцінок, аналізі документів, спостереженні. Як зазначає В. Ф. Оболонцев, ці методи зазвичай застосовують комплексно і доповнюють один одного. Одним із найпоширеніших методів збору інформації щодо латентної злочинності є проведення різного виду анкетувань. Значною перевагою такого методу є «можливість обрати безпосередню ціль дослідження і на її основі скласти анкету». При дослідженні корупційної злочинності варто поєднувати запитання про те, чи респонденти ставали «жертвами» корупційних кримінальних правопорушень та чи вони самі вчиняли корупційні кримінальні правопорушення. Поєднання цих запитань є необхідним у такому випадку, адже особа, яка «потерпіла» від корупційного кримінального правопорушення, найчастіше є водночас виконавцем іншого корупційного кримінального правопорушення.

У сучасних умовах активного розвитку інформаційних технологій також потрібно всіляко використовувати можливості глобальної мережі Інтернет для виявлення латентних кримінальних правопорушень (наприклад, розміщувати відповідні опитування користувачів мережі). У Великій Британії для встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, в останні роки

активно використовують метод самореєстрації за допомогою комп'ютерів. Хоча метод опитування і є ефективним, він не позбавлений недоліків. Серед чинників, які впливають на достовірність отриманих даних є те, що респонденти іноді забувають про ті чи інші випадки корупції в їхньому житті або ж бояться давати чесні відповіді.

Результативним методом виявлення латентної корупційної злочинності є також метод експертних оцінок, тобто опитування фахівців, які добре ознайомлені з відповідним питанням. Ними, наприклад, можуть бути працівники правоохоронних органів, представники громадських правозахисних організацій, науковці, які володіють відповідним рівнем знань та досвідом, що дає їм можливість дати обґрунтовану оцінку справжніх показників корупційної злочинності.

Розрізняють індивідуальні та групові експертні методи. Індивідуальні полягають у тому, що з кожним експертом ведуть роботу окремо, групові – у колективній роботі експертів.

Ще одним методом виявлення латентних корупційних кримінальних правопорушень є аналіз документів: вивчення рішень щодо відмови внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань, скарг громадян у різні органи щодо вчинення корупційних кримінальних правопорушень, матеріалів щодо корупційних кримінальних правопорушень, провадження по яких закриті з різних підстав, задокументованих телефонних повідомлень (на гарячі лінії МВС, СБУ, Генеральної прокуратури, урядову гарячу лінію стосовно запобігання і протидії корупції з повідомленнями про корупцію), матеріалів службових розслідувань за фактами приховування кримінальних правопорушень від реєстрації тощо.

Ще одним сучасним способом виявлення латентних корупційних кримінальних правопорушень могло б стати використання поліграфа.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Корупція в Україні є наслідком системних протиріч політичного, морально-психологічного, економічного, організаційно-управлінського, правового, ідеологічного характеру.

2. Особливість корупції „українського зразка” полягає в тому, що це корупція кризового типу, оскільки вона породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції) і поглиблює кризу суспільства, оскільки зводить нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Корупція - використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим

фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

2. Корупцію поділяють на побутову, бюрократичну або адміністративну, політичну.

3. Розрізняють наступні види корупційних діянь: давання або отримання, пропозиція чи обіцянка неправомірної вигоди (хабара), використання службових повноважень для надання необґрунтованих пільг чи преференцій якійсь особі або групі чи навпаки тощо.

4. Основу кримінологічної характеристики корупційної злочинності складає аналіз її кількісно-якісних показників. Одним із показників стану злочинності є її структура.

5. Основними передумовами корупції насамперед є кризове становище різних галузей економіки України, повільне, непослідовне й незавершене її реформування та системна корупція в країні.

6. Детермінанти корупційних кримінальних правопорушень можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні криміногенні фактори.

7. Особи, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення характеризуються особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння. Умовно корупціонерів можна розподілити на такі типи: **“дрібний хабарник – корупціонер” (ситуативний тип), звичний корупціонер, активний корупціонер (злісний тип).**

8. Корупція в Україні є наслідком системних протиріч політичного, морально-психологічного, економічного, організаційно-управлінського, правового, ідеологічного характеру.

9. Особливість корупції „українського зразка” полягає в тому, що це корупція кризового типу, оскільки вона породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції) і поглиблює кризу суспільства, оскільки зводить нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи.

10. Головним економічним чинником, який обумовлює корупцію, вважають швидку заміну державної власності на приватну, створення олігархічного капіталу і зрощення його з державною бюрократією.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Кримінологічна характеристика жертви корупційного кримінального правопорушення.

2. Об'єкти запобігання корупційної злочинності.

3. Суб'єкти запобігання корупційної злочинності.

4. Досвід запобігання корупції у зарубіжних країнах.

ТЕМА 10. ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ТА ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

(2 години)

План

1. Поняття професійної та організованої злочинності.
- 2. Кримінологічна характеристика професійної та організованої злочинності.**
- 3. Причини й умови, що детермінують професійну та організовану злочинність.**
4. Правові засади запобігання професійній та організованій злочинності. Основні напрями запобігання професійній та організованій злочинності. Заходи запобігання професійній та організованій злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21.07.1997 р.
2. Рекомендація Європейського Союзу «Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття» (2000/С 124/01) від 1.01.2000 р.
3. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р.
4. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
5. Пенітенціарна кримінологія: підручник / І.Г. Богатирьов, А.В. Боровик, О.М. Джужа та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
6. Сучасні питання протидії організованим злочинності в Україні та за кордоном: монограф. / Ю.М. Крамаренко, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, В.Г. Хашев. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
7. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М. О., 2023. 68 с.

1. ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.

У злочинному світі багатьох країн здавна виокремлювались особи, які багаторазово вчиняли переважно корисливі кримінальні правопорушення (крадіжки, шахрайство та інші), досягаючи певної злочинної майстерності. При цьому вони проявляли впертість і небажання відмовлятися від такої поведінки, бо вона була для них джерелом засобів існування. Спираючись на свій багаторічний кримінальний досвід, вони розраховували на безкарність. Таких людей почали називати стійкими, професійними злочинцями.

Питання опису професійної злочинної поведінки таких осіб в кримінології виявилось досить проблемним. Причому поняття професійний злочинець, професійна злочинність нерідко трактувалися довільно. Тим часом проблема стійкої, тривалої, майстерної злочинної поведінки має давнє історичне коріння.

Вперше поняття професійної злочинності було дано на Гейдельберзькому з'їзді Міжнародного союзу криміналістів в 1897 році. Воно пов'язувалося з постійним, систематичним вчиненням кримінальних правопорушень, в першу чергу, кримінальних правопорушень проти власності. Була також зроблена наступна класифікація злочинців: 1) злочинці випадкові, епізодичні; 2) злочинці з нестійкою поведінковою характеристикою або такі, що вчинили кілька кримінальних правопорушень; 3) злісні злочинці або професійні. Вже це перше визначення поняття професійної злочинності вказувало на таку кримінологічну ознаку, як затятість та небажання злочинців відмовитися від регулярного вчинення кримінальних правопорушень. А. І. Долгова кримінальний професіоналізм називає різновидом стійкого та обміркованого, організаційно підготовленого соціального паразитизму. Він дає можливість підготувати, вчинити та приховати сліди кримінального правопорушення та, як правило, уникнути кримінальної відповідальності, мати постійний матеріальний дохід.

Звичайно, термін «професійна злочинність» є умовним. Його застосування можна пояснити тим, що стійка злочинна поведінка зовні схожа на будь-яку іншу професійну діяльність. Розглядати професійну злочинність можна тільки через призму систематичної спеціалізованої діяльності злочинця, яка зовні нагадує діяльність професійну. Власне кажучи, «професійних» по природі кримінальних правопорушень взагалі не існує. Наприклад, навмисне вбивство може бути вчиненом однією особою одноразово на ґрунті побутової сварки, а для іншої особи вбивства на замовлення можуть стати основним джерелом існування. Врешті решт, можемо уявити особу, яка майстерно ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей, змінює місця роботи, підробляє особистісні ідентифікаційні документи, однак навряд чи комусь спаде на думку назвати ухилення від сплати аліментів «професійним» кримінальним правопорушенням.

Характерними для професійної злочинності ознаками є:

- постійний і стійкий характер діяльності. Тобто професійними злочинцями кримінальні правопорушення скоюються відносно тривалий час. Це обумовлює те, що кримінальні правопорушення носять звичний для них характер, вони мають ознаки злочинної діяльності;

- наявність кваліфікації та спеціалізації осіб, які займаються злочинною діяльністю. Як відомо, під професією розуміється певний вид трудової діяльності. Остання потребує певної підготовки, навичок та вмінь і виступає джерелом отримання основного або додаткового доходу. Ці ж ознаки притаманні і кримінальному професіоналізму. Зараз лише серед загальнокримінальних злочинців існує понад 100 кримінальних спеціальностей, що майже в два рази більше, ніж було в 20-х роках двадцятого сторіччя. Разом з

тим, що зберігаються майже всі види колишніх спеціалізацій, з'являються зовсім нові, які спричинені сучасними соціально-економічними та іншими чинниками.

Організована злочинність являє собою один із найскладніших та найнебезпечніших видів злочинності, що може посягати одночасно на економічні, політичні, правові і моральні сфери суспільства внаслідок розгалуженості сфер її злочинної діяльності.

Буквальне тлумачення терміну "організована злочинність" дозволяє віднести до даного виду злочинності будь-які кримінальні правопорушення, що характеризується ознакою організованості. Ця позиція підтримується і на законодавчому рівні: згідно ст. 1 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", під організованою злочинністю розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Однак, ця позиція висвітлює лише одну сторону явища, вказує на одну ознаку організованої злочинності – кількісну характеристику як кримінальних правопорушень, так і осіб (груп осіб), що їх вчиняють.

У більш загальному (широкому) значенні під організованою злочинністю слід розуміти відносно масовий, стійкий, інституційний вид групових корисливих соціальних практик, форми прояву яких передбачені чинним КК України.

Якщо кримінологічне поняття "організована злочинність" означає відносно масове соціально-інституційне явище, то кримінально-правова його інтерпретація визначає лише ознаки кримінальних правопорушень, що вчинені в організованих формах з метою врахування цієї обставини в санкціях кримінально-правових норм та при призначенні покарання.

І.М. Даньшин пропонує таке кримінологічне визначення поняття організованої злочинності: це згуртування кримінального середовища в масштабі певного регіону, окремої галузі господарства (її виробничих об'єднань) або в певних сферах управління шляхом утворення стійких, згуртованих, ієрархічно побудованих злочинних угруповань (спільнот), зорієнтованих на тривалу злочинну діяльність із метою здобування постійних значних доходів, часто із замаскованим використанням офіційних економічних та організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Під організованою злочинністю розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

2. Під професійною злочинністю слід розуміти сукупність кримінальних правопорушень, які мають ознаки системної злочинної діяльності і вчиняються особами, що мають спеціальні знання, навички та вміння, які застосовують при вчиненні кримінальних правопорушень і отримують від цього основний або

додатковий дохід, підтримуючи при цьому зв'язок з кримінальним середовищем, сприймаючи його субкультуру.

3. Нині очевидно, що види злочинності професійна і організована тісно взаємопов'язані, але є окремими видами злочинності, до того ж найнебезпечнішими, що мають тенденцію до розростання.

4. Поняття злочинності професійної і організованої фактично не мають нормативного визначення, існують різні погляди на сутність цих видів злочинності.

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.

Упродовж усієї історії людства існував певний прошарок людей, які з тих чи інших причин способом свого життя (*modus Vivendi*) обирали незаконне (злочинне) посягання на чужу власність в усіх її видах. Для того щоб не бути спійманими і засудженими, вони завжди відточували свою злочинну майстерність. Що вищий був рівень злочинної майстерності, то довше злочинець уникав розплати і водночас більші прибутки отримував від своєї "діяльності", що ставала основним або єдиним джерелом його існування. Іншими словами, людина ставала професіоналом злочинної справи, а отже, найнебезпечнішим злочинцем (до речі, посягання на власність часто пов'язані з посяганнями на особу, яка володіє цією власністю або захищає її). І в усі часи органи, що боролись зі злочинністю, спрямовували боротьбу насамперед проти осіб і їх угруповань, про які йдеться.

Вперше про тип і поняття професійного злочинця згадується у класифікації злочинців, яку запропонував у 1897 р. Гейдельберзький з'їзд міжнародної спілки криміналістів.

Нині очевидно, що види злочинності професійна і організована тісно взаємопов'язані, але є окремими видами злочинності, до того ж найнебезпечнішими, що мають тенденцію до розростання.

Поняття злочинності професійної і організованої фактично не мають нормативного визначення, існують різні погляди на сутність цих видів злочинності.

Зауважимо, що професійну злочинність не можна ототожнювати з рецидивною. Звичайно, вони мають багато спільних ознак, проте слід зважати на таке:

- професійним злочинцем може бути й не рецидивіст (тобто особа, що не має правових ознак попередніх судимостей, про які йшлося при розгляді рецидивної злочинності). Професійний злочинець може не мати судимості (особливо часто це спостерігається серед кишенькових злодіїв, шахраїв, карточних шулерів, злочинців у сфері економіки);
- і навпаки, злісний рецидивіст може не бути професіоналом, що часто й спостерігається на практиці (особливо це стосується ситуативних рецидивістів, які вчиняють кримінальні правопорушення “широкого профілю” і, звичайно, не може взагалі йтися про злочинний професіоналізм рецидивістів-хуліганів, гвалтівників, тобто осіб, які вчиняють некорисливі кримінальні правопорушення).

Розглянемо основні характеристики професійного злочинця (за відомим російським кримінологом О. Туровим).

1. Стійкий вид злочинної діяльності (спеціалізація), що зумовлюється систематичним вчиненням однорідних кримінальних правопорушень. У результаті у злочинця формуються певні звички, які стають нормами його поведінки з чіткою установкою на вибрану злочинну діяльність (розрізняють понад 100 видів злочинної професійної діяльності). Характерним тут є наявність певного злочинного стажу, який не завжди пов’язаний зі спеціальним рецидивом.

Часто чинником спеціалізації є легальна робота, якою прикривається злочинний професіонал або яка є необхідною сходиною до такого професіоналізму (особливо це характерно для економічної злочинності).

2. Необхідні знання і практичні навички (кваліфікація). Вони особливо важливі в епоху технічного прогресу, досягнення якого

використовуються як злочинцями, так і у сфері захисту від злочинних посягань. Під кваліфікацією маємо на увазі:

- спеціальні прийоми злочинної діяльності, які потребують як теоретичних знань (скажімо, психології потенційних потерпілих), так і практичних, відпрацьованих до автоматизму навичок (наприклад, використання “ляльки” шахраями). На формування необхідних елементарних навичок “серйозний” кишеньковий злодій витрачає щонайменше півроку, навчаючись у визнаних професіоналів “козлятників”. Наприклад, в Італії існують школи кишенькових злодіїв, випускники яких здають три іспити. Це так зване шліфування. При цьому злочинці постійно шукають нові ефективні прийоми найменш небезпечного вчинення кримінальних правопорушень, удосконалюють системи міжособистісного взаємозв’язку, а також зберігання здобутого у злочинний спосіб (злочинні спеціалізації розглянемо далі);

- поділ злочинної “праці” (внутрішньовидова спеціалізація), що зумовлюється таким: сприяє вчиненню кримінальних правопорушень, які потребують різних знань, навичок, умінь; гарантує вищий рівень ефективності і знижує рівень ризику викриття (наприклад, розподіл обов’язків у “бригадах” викрадачів автотранспорту).

3. Вчинення кримінальних правопорушень як засіб існування (як правило, основний), причому безбідного, яке не можна порівнювати із забезпеченістю людей, що живуть за рахунок найманої праці.

4. Постійний зв’язок з кримінальним середовищем (кооперація). Професійний злочинець потребує більш-менш професійних контактів з колегами, бо в цьому разі триває і поглиблюється його криміналізація, плануються і відпрацьовуються нові кримінальні правопорушення, відбувається обмін досвідом, підбираються співучасники; злочинець почувається у відносній безпеці; проводить дозвілля.

Для успішного протистояння діяльності правоохоронних органів, які ведуть боротьбу із злочинністю, представники професійної

злочинності виробили особливі кримінальні норми відносин (на волі й у місцях позбавлення волі), які є не просто даниною традиціям і звичаям злочинного світу, а найраціональнішою відповіддю у боротьбі за виживання кожного злочинця і всіх злочинців разом. До таких норм можна зарахувати безперечний авторитет злочинних ватажків, скликання злодійських сходок (“хевра”, “стрілка”) для вирішення питань поділу території і об’єктів прикладання “діяльності” окремих формувань, “розборок” із зрадниками, створення своєрідної каси взаємодопомоги (“общак”) для подання допомоги на перших порах злочинцям, які повернулись з місць позбавлення волі або перебувають там, а також їх сім’ям, наявність системи конспіративного зв’язку з вказаними місцями (“підігрів”) та ін.

Поглибленню криміналізації, забезпеченню безпеки і проведенню відпочинку сприяє й особлива кримінальна субкультура, тобто блатна атрибутика: спеціальний жаргон, кримінальні прізвиська, татуювання різних частин тіла, кримінальний фольклор, “блатне” дозвілля (так зване вузьке розуміння кримінальної субкультури).

Усе це напрацьовувалося роками, постійно модернізуючись. Особливі зміни спостерігаються останнім часом.

Злочинець-професіонал – це особливий тип злочинця, для якого вчинення кримінальних правопорушень є засобом існування і який у процесі злочинної діяльності здобув необхідні знання, сформував навички, що забезпечують йому максимальний успіх при мінімальному ризику, постійно контактує із злочинним середовищем і вважає себе його невіддільною часткою. Професійна злочинність є окремим видом злочинності, що становить сукупність кримінальних правопорушень, які вчиняють злочинці-професіонали.

Професійна злочинність поділяється на корисливу й корисливо-агресивну.

До професійних злочинців зараховують здебільшого крадіїв,

розбійників, шахраїв, фальшивомонетників і розкрадачів.

Розрізняють такі формування професійних злочинців (згідно з термінологією КК України):

- злочинна група – це дві й більше осіб, які заздалегідь домовляються про спільне вчинення кримінального правопорушення (або кількох кримінальних правопорушень);

- організована злочинна група – це три і більше осіб, які беруть участь у підготовці чи вчиненні кримінального правопорушення, попередньо зорганізувавшись у стійке об'єднання для вчинення кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій між учасниками групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;

- злочинна організація – це стійке ієрархічне об'єднання кількох осіб (три і більше), члени якого або структурні складові якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ст. 28 КК України). Різновидом злочинної організації є банда (ст. 257 КК України), яку можна визначити як замкнуте формування тісно взаємопов'язаних тяжкими й особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями членів, озброєних вогнепальною зброєю, в основі злочинної діяльності яких лежать напади на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб і здебільшого супроводжуються вбивствами, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, катуванням потерпілих. Злочинну організацію можна віднести до структур організованої злочинності за наявності деяких інших ознак, про які йтиметься далі.

Якщо професійна злочинність існувала завжди, то організована в її

сучасному розумінні виникла і почала розвиватись разом із виникненням і розвитком ринкової економіки розвинутого капіталізму. Спираючись на вікові “досягнення” професійної злочинності, організована злочинність водночас проникає в ринкову економіку, стає її неодмінним продовженням і часткою, використовує форми й методи її діяльності з тією лише відмінністю, що вони або заборонені чинним законодавством, або нерегульовані ним у якійсь частині.

Визначення організованої злочинності у вітчизняному законодавстві має формальний характер. У ст. 1 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” під організованою злочинністю розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв’язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань.

У 1975 р. у США для практичного користування було введено таке нормативне визначення організованої злочинності: це діяльність будь-якої групи осіб, чиї основні заняття пов’язані з порушенням кримінальних законів з метою отримання нелегальних прибутків, а також можливості займатися рекетом і в разі потреби складнішими фінансовими маніпуляціями.

Погляди вчених розвинених країн на поняття організованої злочинності синтезував американський кримінолог В. Фокс у праці “Вступ до кримінології” (1980 р.). Він систематизував елементи організованої злочинності:

- організація злочинного бізнесу у формі рекету, проституції, контрабанди наркотиків, азартних ігор;
- належність до групи, що наказує вчинення кримінальних правопорушень, які є джерелом існування;
- удосконалення злочинної діяльності й ізольованість від суспільства;
- незаконна діяльність, що користується попитом у

законослухняного суспільства;

- наявність економічно виправданого ризику;
- приховування злочинної діяльності;
- підтримка організованої злочинності з боку політиканів і поліції.

Організована злочинність існує в усіх країнах світу й різниться лише мірою згуртованості, що залежить від історичних, етнічних, економічних, соціальних шляхів розвитку того чи іншого суспільства: “тріади” в Гонконгу, “якудза” в Японії, “коза nostra” у США, “мафія” в Італії тощо. Нині організована злочинність має інтернаціональний характер.

Доводиться констатувати, що організована злочинність – це не тільки особливе кримінальне явище, як професійна злочинність, а й суспільно-політичне, притаманне розвиненому ринковому суспільству. Так, якщо професійна злочинність як кримінальне явище, умовно кажучи, співіснує паралельно з життям законослухняного суспільства, створюючи власний таємний “світок”, то організована злочинність, об’єднуючи злочинні угруповання на різних напрямках злочинної діяльності (наркобізнес, порнобізнес, торгівля людьми, зброя, рекет тощо) і створюючи “стартовий капітал” здебільшого у лідерів і їх найближчого оточення, аж ніяк не може цим задовольнитися. Тому організована злочинність створює нібито два шари свого існування: нижчий – виконавці кримінальних правопорушень різного характеру (ці виконавці фактично є “звичайними” професійними злочинцями) і вищий – керівники угруповань і керівники цих керівників, які безпосередньо кримінальних правопорушень не вчиняють, але через ланки системи керують злочинною діяльністю, накопичуючи величезний капітал. Ці “брудні” гроші відмиваються через систему банківських операцій і стають легальними, після чого вкладаються в легальний бізнес, перетворюючи верхівку організованої злочинності на респектабельних громадян своїх країн, а то й у міжнародному масштабі.

Керівники організованої злочинності стають поважними членами суспільства. Для самоствердження і власної безпеки вони намагаються проникнути в усі рівні органів влади і управління самостійно або за допомогою завербованих за матеріальні блага, корумпованих службових осіб з метою здійснення власної політики, насамперед у вирішенні на всіх рівнях економічних проблем для здобування максимальних прибутків. Вони намагаються спрямувати суспільне життя у потрібне їм русло, впливати на прийняття тих чи інших політичних рішень, законодавчих та інших нормативних актів з метою саботування або впровадження реформ у потрібному їм напрямі. Усе сказане неможливо здійснити без корумпування частини службових осіб усіх рівнів. Отже, корумпування є невіддільною ознакою організованої злочинності. Корупція – це система відносин, побудованих на протиправних оборудках службових осіб із злочинцями на шкоду державним і громадським інтересам.

Зазначені посадові особи перебувають на утриманні босів організованої злочинності, виконують їх вимоги і вже ніколи не можуть зійти з цієї “дистанції”, бо їх діяльність задокументована злочинцями. Поруч з “придбанням” “потрібних” людей в офіційних структурах організована злочинність укорінює туди і своїх “вихованців”.

До найважливіших належать такі ознаки організованої злочинності:

- корислива спрямованість, намагання отримати максимальні прибутки;
- агресивність і експансіонізм, у тому числі в міжнародному масштабі;
- здатність до диверсифікації (швидка зміна профілю діяльності);
- злиття, упровадження і організація легального бізнесу з метою відмивання “брудних” грошей і досягнення високого становища в суспільстві;

- наявність корумпованих зв'язків, за допомогою яких вирішуються питання безпеки босів організованої злочинності, розширення злочинної діяльності, впливу на рішення важливих для організованої злочинності питань, насамперед економічних;

- здійснення розвідувальної, контррозвідувальної, охоронної і терористичної діяльності з метою забезпечення ефективного функціонування мафіозних структур;

- внутрішнє функціонування структури забезпечується ієрархічною будовою з чітким розподілом ролей і колегіальним органом вищого управління, наявністю матеріальної фінансової та інформативної бази, жорсткою дисципліною з каральними заходами аж до ліквідації суперників і своїх, що “проштрафились”.

Отже, мафіозне угруповання виконує три функції: організаційну, забезпечувальну і виконавчу. Зауважимо, що ці функції постійно виконують одні й ті самі особи, що відокремлює організаційний і забезпечувальний напрями діяльності від безпосереднього виконавчого, а це дає можливість особам, які виконують перші дві функції, майже завжди уникати кримінальної відповідальності.

З огляду на викладене можна навести таке визначення організованої злочинності: це соціально негативне явище, що має вигляд неформальної розвиненої структури, побудоване із системи усталених, керованих угруповань злочинців і діє з метою отримання максимальних прибутків, для чого намагається за допомогою корупції максимально впливати у своїх інтересах на розвиток соціальних процесів у суспільстві на всіх його рівнях за рахунок нелегальної діяльності в поєднанні з діяльністю легальною. Доводиться також констатувати, що організованій злочинності тісно в національних кордонах. Як великий бізнес взагалі організована злочинність набрала всесвітнього характеру. Отже, наркобізнес, торгівля зброєю, викрадання і продаж автотранспорту, торгівля “живим товаром” — усе, чим

займається організована злочинність, не має кордонів. Об'єктивно цьому сприяють розвиток технологій комп'ютеризації і комунікації, їх поширення по всьому світу; руйнування так званого соціалістичного табору; зменшення в усьому світі значення національних кордонів.

Отже, небезпека організованої злочинності полягає не лише в кількості й якості кримінальних правопорушень, а й у тому, що вона підриває правові основи держави; населення втрачає довіру до влади; посилюються позиції тіньової економіки; на тлі соціальної і економічної депресії частина молоді тягнеться до “красивого життя” у структурах організованої злочинності, що у 99 випадках зі 100 закінчується погано.

Організація об'єднаних націй вбачає такі тенденції в розвитку організованої злочинності:

- різке поширення, пов'язане з використанням електронних засобів;
- глибше проникнення в легальну економіку;
- посилення корумпування чиновницького апарату (панує філософія безмежного “матеріалізму”);
- посилення розвитку наркобізнесу (невизначеність, яка виникла в результаті глобальної кризи в економічній, політичній і соціальній сферах, штовхає людей на пошук засобів для тимчасового забуття);
- тенденція до інтернаціоналізації (з доповіді Генсекретаря ООН, 1993).

Мабуть, ці тенденції характерні й для вітчизняної організованої злочинності.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Вирішальним критерієм розмежування професійної та організованої злочинності є наявність або відсутність корупційних зв'язків, виникнення яких у професійній злочинності ознаменує процес перетворення її на злочинність організовану.

3. ПРИЧИНИ Й УМОВИ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ ПРОФЕСІЙНУ ТА ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ.

Професійна злочинність детермінується (породжується) на загальносоціальному рівні криміногенними явищами різного змісту, а саме:

- гострими економічними суперечностями в країні;
- зменшенням можливостей для легального заробітку;
- поширенням випадків, коли покращення достатку громадян здійснюється лише шляхом неправомірної злочинної діяльності;
- тривалим замовчуванням про наявність існування професійної злочинності, що сприяло її подальшому розвитку;
- недооцінюванням державою підвищеної суспільної небезпеки професійної злочинності.

Перелічені чинники призводять до небажаного зростання рівня професійної злочинності.

Що ж стосується безпосередніх причин, які обумовлюють високий ступінь готовності вести злочинний промисел, то серед них слід назвати такі обставини:

- наявність у структурі свідомості деяких людей таких якостей, як користолюбство, зажерливість, намір обманути інших, поживитися за чужий рахунок;
- давня наявність злочинних традицій і звичаїв, що передаються із покоління в покоління;
- розповсюдження ореолу злочинної романтики та переконання в тому, що кримінальної відповідальності можна уникнути, якщо оволодіти певними навичками;
- поява останніми роками значної кількості безпритульних дітей (їх спосіб життя відкриває шлях у злочинний світ).

Сприяють існуванню професійної злочинності деякі умови. Це:

- незадовільна робота слідчих органів у справі своєчасного розкриття кримінальних правопорушень з боку професійних злочинців;
- ліквідація спеціалізованих оперативних підрозділів, що існували раніше, співробітники яких мали значний досвід у розкритті професійних кримінальних правопорушень;
- відсутність в офіційній кримінально-правовій літературі необхідних відомостей про професійну злочинність;
- суттєві недоліки в діяльності адміністрацій місць позбавлення волі з проведення індивідуальної роботи із засудженими, ізоляції кримінальних авторитетів, припинення з їхнього боку спроб залучати до своїх лав інших засуджених (особливо молодих) з метою передавання їм своїх злочинних знань та умінь.

Організована злочинність в Україні в цілому детермінується рядом різнопланових факторів, серед яких слід назвати такі: кризові явища в економіці; розрив господарських зв'язків; деформація зовнішньої торгівлі;

тривалі взаємонеplateжі; помилки у процесі приватизації державного майна; слабкий контроль за діяльністю комерційних банків; поява спільних змішаних акціонерних товариств за участю фізичних і юридичних осіб, економічна репутація деяких із них іноді породжує сумніви; зріст «тіньової економіки», бартерних угод; непрозорість паливно-енергетичного ринку та ін.

«Тіньова економіка» - це виробництво, споживання, обмін і розподіл матеріальних благ і коштів, які не враховуються офіційною статистикою і не контролюються суспільством. Мова йде про економічну діяльність, яка суперечить чинному законодавству і має характер нелегальних господарських зв'язків. Діє вона, звичайно, не в інтересах України, а всупереч їм. До тіньового сектору широко вливаються мільярди гривень, необхідних державі. Вони крутяться поза банківським обігом.

Глибоке коріння в економіці країни пустив бартер (прямий і через посередників). Значна його поширеність завдає істотної шкоди, сприяє процвітанню організованої злочинності.

Особливу роль у визріванні організованої злочинності відіграють корупція та її найбільш небезпечний прояв – хабарництво. Згубний вплив корупції, тобто зловживання владою в особистих цілях (продажність влади), відчувається у всьому світі. А відбувається це тому, що владні і управлінські повноваження криють у собі велику спокусу для осіб, схильних до протиправного збагачення. Цим користуються учасники організованої злочинності, зближаючись з чиновництвом. Кримінальні структури витрачають на підкуп посадових осіб різного рангу значні суми своїх злочинних доходів. На стані боротьби з організованою злочинністю негативно відображаються деякі безпосередні причини конкретних злочинних проявів. Маються на увазі негативні явища і процеси нашої діяльності, під впливом яких у свідомості окремих індивідів виникають стійкі антигромадські погляди, які викликають у них високу готовність стати на шлях скоєння суспільно небезпечних діянь. Це є результатом погіршення морального клімату в нашому суспільстві та девальвації моральних цінностей в ньому. Деякі прошарки населення виявилися поглинутими корисливо-здирницькою, міщанською, паразитарною психологією.

І нарешті, в країні існують певні умови, що об'єктивно сприяють вчиненню організованих кримінальних правопорушень, а саме: відсутність оптимальних форм і досвіду щодо протидії цьому роду злочинності; поспішне необґрунтоване розчленування великих багатоепізодних і багатосуб'єктних справ, яке не дає можливості встановлювати до кінця всі злочинні зв'язки усередині кримінальних співтовариств, що дозволяє багатьом їх членам уникнути кримінальної відповідальності; невиправданий лібералізм при призначенні покарання, а то і взагалі порушення принципу його невідворотності щодо окремих винних.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Як ми вже зазначали, організована злочинність становить значну небезпеку для суспільства, особливо коли воно знаходиться у стані

реформування та розбудови державно-правової системи. саме така сприятлива для організованої злочинності ситуація приховує у собі загрозу її проникнення практично у всі сфери суспільних відносин. необхідно виділити наступні детермінанти організованої злочинності: об'єктивні та суб'єктивні.

2. Професійна злочинність, природно, детермінується на загальносоціальному рівні, як і вся злочинність у цілому, криміногенними факторами – економічними, соціальними, організаційно-управлінськими, політичними та ін.

4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ.

Система запобігання професійній злочинності включає низку різнорівневих заходів, спрямованих на блокування, нейтралізацію та усунення факторів, причин і умов, що її породжують і обумовлюють.

На загальносоціальному рівні ці заходи передбачають усунення дезорганізації українського суспільства, забезпечення належного економічного, соціального і державно-правового розвитку. Подолання загальної затяжної кризи в країні, безумовно, сприятиме запобіганню професійній злочинності.

Кримінальному професіоналізму можуть і повинні перешкоджати безпосередньо цільові (спеціально-кримінологічні) заходи. Вони передбачають обмеження злочинних традицій і звичаїв; поновлення спеціалізованих підрозділів у системі органів внутрішніх справ по боротьбі з професійною злочинністю; розробка і впровадження системи захисту людей, їх житла і власності; здійснення заходів оперативного характеру (систематичні рейди на вокзалах, в аеропортах з метою виявлення професійних злочинців, які перебувають у розшуку, або захоплення їх у момент вчинення ними кримінальних правопорушень); удосконалення кримінально-виконавчої діяльності місць позбавлення волі; встановлення адміністративного нагляду за професійними злочинцями після відбуття ними покарання з метою контролю за їх поведінкою; складання інформаційного банку даних на професійних злочинців тощо.

Головна мета запобігання організований злочинності в Україні на даний час – обмеження її масштабів. Однак слід зазначити, що до цього часу в нашій країні ще не створено ефективної системи запобігання організований злочинності. Щоб змінити ситуацію на краще, потрібні постійні комплексні й радикальні заходи. Система кримінальної юстиції неспроможна власними силами виконати це завдання. Ураховуючи це, головна роль належить *загальносоціальному запобіганню організований злочинності, а саме:* зміцненню української держави шляхом гармонізації відносин різних гілок влади через конституційну реформу, проведення комплексних економічних, соціальних реформ з урахуванням останніх політичних змін в країні, що будуть мати

наслідком підвищення рівня життя населення, а отже, зменшувати або усувати конкретні фактори організованої злочинності, встановленню прозорої системи прийняття рішень органами місцевої та центральної виконавчої влади, завершенню судової реформи, діям, спрямованим на активізацію всіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян.

Міжнародно-правові документи наголошують на важливості відповідального державного управління, активних дій, що сприяють соціальним і політичним реформам, боротьбі з корупцією і зловживаннями владою, підтримки принципу законності у державі й захисту прав людини.

Система протидії організованій злочинності повинна бути спрямована, насамперед, на усунення можливостей для створення індустрії (промислу) отримання злочинних коштів, їх легалізації та іншого нелегітимного використання. Потрібні реальні реформи, цілеспрямовані заходи, які допоможуть «цивілізувати» розвиток бізнесу, обмежать присутність монополій на ринку, збільшать конкуренцію, сприятимуть залученню іноземних інвестицій, знизять рівень уразливості легальної економіки, щоб перешкодити можливому проникненню в неї організованих злочинних угруповань.

Заходи, спрямовані на зменшення частки тіньової економіки (завдяки прогресивним податковим реформам), захист об'єктів соціальної інфраструктури, комунального господарства від впливів злочинних організацій були важливими складовими позитивного зарубіжного досвіду контролю над організованою злочинністю.

Невід'ємним елементом запобігання організованій злочинності є заходи, спрямовані на запобігання корупції, оскільки існує безпосередня залежність між цими двома явищами.

Важливими є дії, спрямовані на вдосконалення регуляторної політики держави, а також активізацію всіх ланок громадянського суспільства, включаючи приватний сектор, підтримка незалежних журналістських розслідувань. Однак всі загальносоціальні заходи будуть марними без політичної волі вищих посадових осіб держави до реальних змін і подолання організованої злочинності.

Що стосується заходів *спеціально-кримінологічного запобігання*, то слід пам'ятати, що представники організованої злочинності діють системно, на відміну від багатьох державних органів і nereформованих ланок системи кримінальної юстиції. Україні потрібно нове комплексне законодавство щодо протидії організованій злочинності, яке буде розроблятися на основі національної стратегії запобігання та протидії організованій злочинності.

Ще у 1993 р. було прийнято Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Однак на даний час він є застарілим і не враховує багатьох нових рис і ознак організованої злочинності.

Необхідною умовою ефективної запобіжної діяльності є належна робота системи кримінальної юстиції. Норми, які гарантують захист свідків, більш широке застосування оперативно-розшукових засобів, в першу чергу, щодо

лідерів і керівників ОГ і ЗО, повинні ефективно застосовуватись. Слід мати чітку регламентацію використання інформаторів і «підставних» фірм у викритті організованої злочинної діяльності. Зусилля правоохоронних органів повинні спрямовуватись на вживання таких заходів, що збільшують ризик для злочинців бути спійманими та покараними, ускладнюють скоєння кримінальних правопорушень, а також скорочують зиски від них. Важливою є належна координація між органами кримінального переслідування і судовою гілкою влади.

Одним із найбільш дієвих заходів протидії організованій злочинності є позбавлення злочинців можливостей використання і розпорядження отриманими в результаті кримінальних правопорушень доходами або вкладання їх знову у свою незаконну діяльність. Тому якнайшвидше слід увести систему контролю за витратами службових осіб, поширити безготівкові платежі, з урахуванням закордонного й міжнародного досвіду створити чітке законодавче підґрунтя для впровадження конфіскації майна осіб, що скоїли кримінальні правопорушення, у першу чергу тих, які пов'язані з організованою злочинною діяльністю та корупцією. Важливим у цьому зв'язку є наявність адекватного законодавства протидії відмиванню брудних грошей.

Потрібно ширше використовувати аналітичні можливості органів кримінальної юстиції – суб'єктів протидії організованій злочинності, які повинні збирати такі дані (інформацію), що допомагатиме зрозуміти фінансове підґрунтя й рівень проникнення організованих груп та злочинних організацій до легальної економіки.

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективно протидіяти організованій злочинності спроможні потужні й самостійні державні служби (агентства), які мають спеціальну компетенцію у сфері боротьби з організованою злочинністю (Велика Британія, Італія, США). В деяких країнах активно діють тимчасові групи, що складаються із представників різних правоохоронних органів (це так звані «ударні» групи). Вони створюються для проведення комплексного розслідування найбільш небезпечної діяльності організованих злочинних об'єднань. Це прискорює збирання необхідних доказів, концентрує ресурси, дозволяє швидко реагувати на зміни злочинного середовища, а залучення фахівців різного профілю впливає на чіткий розподіл обов'язків.

Як було сказано вище, організована злочинність виходить за межі кордонів однієї держави. Вона є глобальним викликом світовій спільноті. Ефективна протидія організованій злочинності з урахуванням факту її глобалізації та приголомшливого розмаху отриманих нею прибутків, неможлива без скоординованої дії міжнародної спільноти, подолання міждержавних законодавчих колізій.

Найважливішим міжнародним нормативним актом, спрямованим на протидію організованій злочинності, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 р. в італійському місті Палермо. Конвенція спрямована на взаємодію та прискорення співробітництва між різними державами за допомогою процедур,

передбачених у ній: взаємної правової допомоги, видачі злочинців, обміну інформацією про всі аспекти кримінальних правопорушень, що охоплюються цією Конвенцією, обміну працівниками та їх навчання, проведення спільних розслідувань, співробітництва з метою конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, спеціальних методів розслідування тощо.

Курс на євроінтеграцію потребує більш активного співробітництва України з відповідними міжнародними організаціями на рівні Ради Європи і Європейського Союзу. Видається надзвичайно доцільною участь компетентних органів України в спільних заходах країн ЄС у протидії транснаціональним організованим спільнотам і прийняття угод про правову допомогу й співробітництво України у сфері протидії злочинності як із прикордонними, так й іншими країнами Європи, а також взаємодія з такими спеціальними структурами як Європол (європейське поліцейське відомство), Євроюст (європейська організація з питань юстиції), Греко (група держав із боротьби з корупцією).

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Запобігання організованим та професійній злочинності має здійснюватися комплексно. Необхідно своєчасно виявляти та притягувати до відповідальності корумпованих осіб, які використовують службове становище в інтересах злочинних формувань, удосконалювати систему боротьби з організованою злочинністю та розвивати її задля своєчасного адекватного і цілеспрямованого реагування на зміну характеру злочинності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Під організованою злочинністю розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

2. Під професійною злочинністю слід розуміти сукупність кримінальних правопорушень, які мають ознаки системної злочинної діяльності і вчиняються особами, що мають спеціальні знання, навички та вміння, які застосовують при вчиненні кримінальних правопорушень і отримують від цього основний або додатковий дохід, підтримуючи при цьому зв'язок з кримінальним середовищем, сприймаючи його субкультуру.

3. Нині очевидно, що види злочинності професійна і організована тісно взаємопов'язані, але є окремими видами злочинності, до того ж найнебезпечнішими, що мають тенденцію до розростання.

4. Поняття злочинності професійної і організованої фактично не мають нормативного визначення, існують різні погляди на сутність цих видів злочинності.

5. Вирішальним критерієм розмежування професійної та організованої злочинності є наявність або відсутність корупційних зв'язків, виникнення яких у професійній злочинності ознаменує процес перетворення її на злочинність організовану.

6. Запобігання організованим та професійній злочинності має здійснюватися комплексно. Необхідно своєчасно виявляти та притягувати до відповідальності корумпованих осіб, які використовують службове становище в інтересах злочинних формувань, удосконалювати систему боротьби з організованою злочинністю та розвивати її задля своєчасного адекватного і цілеспрямованого реагування на зміну характеру злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

- 1. Кримінологічна характеристика професійного (організованого) злочинця.**
2. Транснаціональна організована злочинність та її різновиди.
3. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання професійній та організованій злочинності.

ТЕМА 11. ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ (2 години)

План

1. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти громадської безпеки.
2. Причини та умови бандитизму.
3. Кримінологічна характеристика особистості бандита. Кримінологічна характеристика жертв бандитизму. Типологія банд.
4. Запобігання бандитизму.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність: Монографія / О.М. Бандурка, І.О. Бандурка. Харків: ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с.
2. Кримінологія: підручник / [Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін.]; за аг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
3. Марейченко О.М. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 21 с.
4. Сучасні питання протидії організованим злочинності в Україні та за кордоном: монограф. / Ю.М. Крамаренко, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, В.Г. Хашев. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

- 5. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун,**

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння слухачами загальних уявлень щодо кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, причин та умов бандитизму, кримінологічної характеристики особистості бандита, кримінологічної характеристики жертв бандитизму. типології банд, заходів запобігання бандитизму.

ВСТУП

Криміногенна ситуація, що склалася в Україні, перетворилася на найбільш небезпечне соціальне зло, яке створює серйозну загрозу становленню та розвитку суверенної держави. Одним з чинників, що її обумовлюють, є наявність такого негативного соціального явища, як організована злочинність в усіх формах її прояву та бандитизму зокрема. Незважаючи на стабільну тенденцію до поступового зменшення кількості кримінальних правопорушень цього виду, бандитизм залишається одним з найбільш небезпечних загальнокримінальних проявів організованої злочинності. Відповідно до звітів «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» Офісу Генерального прокурора зареєстровано таку кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 257 КК України: у 2015 р. – 17, у 2016 р. – 18, у 2017 р. – 30, у 2018 р. – 22 та у 2019 р. – 15. При цьому повідомлень про підозру вручено: у 2016 р. – 45 особам, у 2017 р. – 47 особам, у 2018 р. – 31 особі та у 2019 р. – 39 особам.

1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ.

Розділом IX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» передбачено 28 статей таких кримінальних правопорушень, зокрема, створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255); встановлення або поширення злочинного впливу (255-1); Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (255-2); звернення за застосуванням злочинного впливу (255-3); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256); бандитизм (ст. 257); терористичний акт (258); втягнення у вчинення терористичного акту (258-1); публічні заклики до вчинення терористичного акту (258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (258-3); сприяння вчиненню терористичного акту (258-4); фінансування тероризму (258-5); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259); створення не передбачених законом

воєнізованих або збройних формувань (ст. 260); напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262); незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263); незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (263-1); недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264); незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265); незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (265-1); погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266); порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267); порушення вимог режиму радіаційної безпеки (267-1); незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268); незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269); порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270); умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (270-1).

Як бачимо, коло кримінальних правопорушень проти громадської безпеки є широким та різноманітним, однак не всі вони охоплюються кримінально-правовою статистикою завдяки відсутності злочинних проявів.

Найбільше фіксується кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, але за рівнем суспільної небезпечності, резонансності, жорстокості проявів, чисельності учасників, озброєності одне з перших місць серед цих кримінальних правопорушень займає бандитизм (ст. 257), який набув в Україні у 90-х роках ХХ ст. значного поширення. Тому в цьому розділі дається кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання одному з найбільш небезпечних проявів злочинності проти суспільної безпеки – бандитизму.

Банда за можливими рівнями своєї організованості є досить різноманітною: від фактичної попередньої змови (хоча так кваліфікувати її не можна) до злочинної організації, і намагання втиснути її [банду] в рамки якогось одного рівня організованості є марними і помилковими. Головними ж ознаками, які б виділяли банду на фоні інших злочинних угруповань мають стати саме об'єктивні ознаки її злочинної діяльності, тобто спрямованість на вчинення нападницьких кримінальних правопорушень, потім озброєність, а також налаштованість на тривалу злочинну діяльність та здійснення нападів в якості основної мети своєї діяльності, а не використання їх як інструменту для досягнення інших цілей (політичних тощо). Хоча, як показує практика, певна банда найчастіше існує саме на рівні організованої злочинної групи.

Бандою слід визнавати озброєну організовану злочинну групу відповідно

до п. 3 ст. 28 чинного КК України чи злочинну організацію відповідно до п. 4 ст. 28 КК України, членами яких спільно було вчинено два і більше кримінальних правопорушень (чи замахів на кримінальне правопорушення), принаймні один з яких має обов'язково бути пов'язаний з озброєним нападом; або ж ними було вчинено лише один озброєний напад (чи замах на нього), але вони при цьому мали плани чи наміри, узгоджені з іншими членами банди, щодо вчинення й інших кримінальних правопорушень. До того ж вчинення таких нападів і має бути основною метою діяльності цієї банди, а не лише засобом (інструментом) для досягнення нею інших власних або сторонніх стратегічних цілей (політичних, соціальних тощо).

На практиці можуть траплятися випадки, коли певне злочинне об'єднання зорганізувалося задля вчинення інших, не пов'язаних з озброєними нападами кримінальних правопорушень, наприклад, задля вимагання тощо, але потім під впливом тих чи інших обставин вчинило один чи кілька таких нападів. Фактично в цьому випадку мала місце певна трансформація одного злочинного об'єднання в інше, тобто одна організована злочинна група, надбавши ознак озброєності і спрямувавши мету своєї діяльності також і на напад, можливо навіть і не пориваючи при цьому із своєю попередньою злочинною діяльністю, або ж задля її забезпечення, фактично набула всіх необхідних ознак банди в якості організованої групи, а можливо навіть і злочинної організації. Така трансформація, до слова, є річчю абсолютно обумовленою, адже кожне достатньо складне об'єднання, в тому числі й злочинне, в процесі свого становлення як правило, тією чи іншою мірою проходить більш прості структурно-організаційні етапи.

Консолідація і організованість банд, їх озброєність, мобільність, характер і способи вчинення кримінальних правопорушень, прояв жорстокості, вбивства, конспірація, створення певної системи безпеки для її членів, наявність у деяких з них «перевертнів» – співробітників (колишніх і працюючих) правоохоронних органів, протидія органам влади, правоохоронній і правозастосовчій системам, знищення свідків та інші дії – усе це робить бандитизм, як прояв організованої злочинності, небезпечним кримінальним явищем для суспільства. Банди своїми нападами тероризують міста, райони, села, з'ясовують «відносини» між собою за допомогою зброї, займаються вимаганням, розбоями, викраденням людей з метою отримання викупу, виконують злочинні замовлення та ін.

Відповідно до звітів «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» Офісу Генерального прокурора зареєстровано таку кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 257 КК України: у 2015 р. – 17, у 2016 р. – 18, у 2017 р. – 30, у 2018 р. – 22 та у 2019 р. – 15. При цьому повідомлень про підозру вручено: у 2016 р. – 45 особам, у 2017 р. – 47 особам, у 2018 р. – 31 особі та у 2019 р. – 39 особам.

Майже у 60 % порушених за фактом бандитизму кримінальних справ кваліфікація змінена на розбійний напад. Засуджується лише четверта частина осіб, які вчинили кримінальні правопорушення цієї категорії. Близько 25 % від загальної кількості засуджених за бандитизм раніше були засудженими за

вчинення інших кримінальних правопорушень (як правило, корисливої та насильницької спрямованості).

Так, за даними Державної судової адміністрації за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 257 КК України обвинувальний вирок суду винесено: у 2015 р. щодо 1 особи, у 2016 р. – 3 осіб, у 2017 р. не засуджено жодної особи, у 2018 р. – 5 осіб та у 2019 р. – 1 особу.

Дослідження географії бандитизму свідчить про нерівномірність територіального поширення кримінальних правопорушень цієї категорії в Україні. На найбільш криміногенні регіони (Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Харківська області та Автономна Республіка Крим) припадає майже 50 % усіх зареєстрованих фактів бандитизму в країні.

Структура бандитизму свідчить про те, що понад 60 % виявлених банд встигли вчинити (різні за ступенем суспільної резонансності) від одного до п'яти нападів на підприємства, установи, фірми, окремих осіб тощо. Ці напади нерідко супроводжуються убивствами, завданням тілесних ушкоджень, зґвалтуваннями, розбоями та іншими злочинними діяннями. Банди найчастіше складаються з 3-5 осіб (майже 60 % усіх банд), але виявлялися банди з кількісним складом до 10 і більше злочинців (до 30 %). Дослідженнями встановлено, що більше 50 % виявлених банд діяли до 1 року, до 3 років – 11 %, понад 3 роки – майже 1 % банд. Решта – виявлені по «гарячих слідах».

В арсеналі банди сьогодні мають різні види вогнепальної і холодної зброї, гранати, міни, вибухівку, засоби зв'язку, маскування та транспорт. У переважній більшості основним мотивом цього кримінального правопорушення є: заволодіння грошима, валютою, майном, ювелірними виробами, технічною апаратурою, комп'ютерами, побутовою технікою, автомобілями.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Розділом IX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» передбачено 28 статей таких кримінальних правопорушень, зокрема, створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255); встановлення або поширення злочинного впливу (255-1); Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (255-2); звернення за застосуванням злочинного впливу (255-3); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256); бандитизм (ст. 257); терористичний акт (258); втягнення у вчинення терористичного акту (258-1); публічні заклики до вчинення терористичного акту (258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (258-3); сприяння вчиненню терористичного акту (258-4); фінансування тероризму (258-5); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), тощо.

2. Найбільше фіксується кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, але за рівнем суспільної небезпечності, резонансності, жорстокості проявів, чисельності учасників, озброєності одне з перших місць серед цих кримінальних правопорушень займає бандитизм (ст. 257), який набув в Україні

у 90-х роках ХХ ст. значного поширення.

3. Бандою слід визнавати озброєну організовану злочинну групу відповідно до п. 3 ст. 28 чинного КК України чи злочинну організацію відповідно до п. 4 ст. 28 КК України, членами яких спільно було вчинено два і більше кримінальних правопорушень (чи замахів на кримінальне правопорушення), принаймні один з яких має обов'язково бути пов'язаний з озброєним нападом; або ж ними було вчинено лише один озброєний напад (чи замах на нього), але вони при цьому мали плани чи наміри, узгоджені з іншими членами банди, щодо вчинення й інших кримінальних правопорушень. До того ж вчинення таких нападів і має бути основною метою діяльності цієї банди, а не лише засобом (інструментом) для досягнення нею інших власних або сторонніх стратегічних цілей (політичних, соціальних тощо).

4. Головними ж ознаками, які б виділяли банду на фоні інших злочинних угруповань мають стати саме об'єктивні ознаки її злочинної діяльності, тобто спрямованість на вчинення нападницьких кримінальних правопорушень, потім озброєність, а також налаштованість на тривалу злочинну діяльність та здійснення нападів в якості основної мети своєї діяльності, а не використання їх як інструменту для досягнення інших цілей (політичних тощо).

2. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ БАНДИТИЗМУ

В українському законодавстві також не існує єдиної узгодженої позиції щодо визначення окремих кримінологічних детермінант внутрішньої структурної побудови та рівня спрямовуючої керованості окремо взятої банди. Будь-яке об'єднання кількох людей, в тому числі й злочинне, не може розглядатися як щось стале і незмінне. Власне таке об'єднання як "ціле" і люди, як частини цього цілого, постійно перебувають під впливом різних життєвих обставин як особистого характеру, так і обставин загальносуспільного розвитку. Тому той факт, що членський склад багатьох банд протягом достатньо тривалого періоду їх злочинної діяльності часто змінюється, є цілком об'єктивно обумовленим. В банду втягуються нові люди, відходять з різних причин від такої злочинної діяльності інші. Крім цього, бандами дуже часто залучаються задля вчинення окремого кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) так звані "тимчасові" учасники і так далі. Тому для слідства часто буває дуже складним завданням визначити хто ж саме з обвинувачуваних у бандитизмі був членом банди, а хто лише учасником чи співучасником окремих вчинених бандою нападів. Аналіз практичного матеріалу, тобто конкретних кримінальних справ щодо бандитизму, також свідчить про те, що доволі рідко бувають такі банди, які б, діючи протягом значного періоду часу і маючи достатньо велику кількість епізодів своєї злочинної діяльності, вчиняли б усі свої кримінальні правопорушення у постійному незмінному складі. Фактично таких випадків майже не існує. Насправді кримінальні правопорушення, які вчиняє певна банда, часто є дуже різноманітними. Навіть, зважаючи на те, що переважну більшість серед них, як правило, складають розбійні напади з корисливих мотивів, схеми та плани

підготовки і реалізації цих нападів далеко не завжди повторюються. Також у “послужному списку” як банди в цілому, так і окремих її членів поодиночі не рідко виявляються кримінальні правопорушення й іншого, не нападницького спрямування. Крім цього, нерідко на практиці трапляються випадки, коли у кримінальній справі щодо бандитизму фігурують злочинці, особи яких з різних причин так і не були встановлені слідством. Також досить розповсюдженими є випадки щодо виділення певних кримінальних справ щодо деяких членів певної банди в окреме провадження в зв’язку з їх розшуком, і такі справи потрапляють на розгляд до суду лише після розшуку зазначених осіб.

Основні загальні детермінанти бандитизму: економічна криза; криміналізація економіки; політичне протистояння; диференціація та поляризація населення за доходами; деідеологізація суспільства і деформація правосвідомості населення; недоліки в роботі правоохоронних органів; соціальна дезадаптація осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; недоліки чинного законодавства та правозастосовної практики.

Попри різноманіття причин та умов проявів бандитизму всі вони можуть бути зведені до трьох груп криміногенних явищ: матеріального, духовного та соціально-психологічного характеру.

Явища матеріального характеру обумовлені перш за все соціально-економічною кризою у державі, складовими частинами якої стали зниження рівня життя більшої частини населення, офіційно визнане безробіття, багатоукладність економіки і соціальний прошарок дрібних власників – господарюючих суб’єктів, тіньовий сектор економіки, майнове, часом несправедливе розшарування населення і його злостива поляризація, фактична неможливість більш-менш стерпного задоволення побутових та культурних потреб, житлових умов, належного виховання дітей. Спад виробництва, безробіття, низька заробітна плата, високі ціни на предмети першої необхідності призвели до падіння життєвого рівня більшості населення України, особливо молодих, енергійних людей і, як наслідок, до втягнення їх у групову злочинну діяльність. Бандитські формування не виникли раптово: існує «багатий» вітчизняний і зарубіжний історичний досвід. Частина прошарку молодих злочинців ще раніше була втягнута ділками тіньової економіки в озброєну злочинну діяльність, яка з розпадом СРСР становила основу різних форм організованої злочинності. Але фактор матеріального характеру слід розуміти і як недостатньо досягнутий у суспільстві рівень матеріального добробуту і обумовлену ним реальну можливість матеріальними ресурсами активно протидіяти причинам, що породжують бандитизм.

Явища духовного характеру – це криміногенні чинники, які формують комплекс переконань, поглядів, оцінки своїх вчинків, почуття відповідальності. Формування світогляду молодої людини, його зміни не слід розуміти спрощено, як тривалий процес, який обов’язково відбувається довгий час. Трапляється і таке, але частіше у періоди соціально-економічного, ідеологічного перевороту, фізичного виживання, безробіття, спокуси «достойного життя», казкового збагачення за рахунок заможних – усе це

швидко формує духовну базу організованої злочинності. До негативних явищ, що опосередковано впливають на духовний, правовий та культурний світогляд особи, належать: зниження авторитету влади і послаблення ефективності державного управління у всіх сферах життя, корупція; недостатній професіоналізм співробітників правоохоронних органів і рівень їх ресурсного забезпечення; пропаганда серед населення, незважаючи на прийняті закони, укази, соціально-негативних норм, звичаїв, зразків кримінальної субкультури у ЗМІ; незахищеність населення перед злочинністю; стрімка віктимізація населення та ін.

Явища соціально-психологічного характеру пов'язані з рівнем свідомості, механізмом антисуспільної поведінки різних верств населення в умовах дії вищезгаданих явищ. Як підкреслюється у літературі, мова йдеться не про механізм поведінки окремих індивідів, а саме про поведінку різних суспільних груп, про обтяження їх свідомості, побуту тими чи іншими настановами (провокуючі явища, пов'язані з первісним накопиченням капіталу; кримінальне минуле 50 % учасників банд; існування – і про це знають усі – злочинного середовища, яке «звеличує» бандитів; консолідація злочинців ще в місцях позбавлення волі і яка продовжується після відбуття покарання; несприятливі адаптаційні умови; недосконалість методик розслідування і доказової бази, що формує переконання у невразливості банд і безкарності їх учасників; недоліки в діяльності щодо охорони свідків і потерпілих; низка особистісних якостей і рис, як-от: нереалізовані позитивно організаційні здібності осіб; прагнення до влади, наживи, кримінальні зразки, ризики, наявність зброї та ін.).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Основні загальні детермінанти бандитизму: економічна криза; криміналізація економіки; політичне протистояння; диференціація та поляризація населення за доходами; деідеологізація суспільства і деформація правосвідомості населення; недоліки в роботі правоохоронних органів; соціальна дезадаптація осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; недоліки чинного законодавства та правозастосовної практики.

2. Попри різноманіття причин та умов проявів бандитизму всі вони можуть бути зведені до трьох груп криміногенних явищ: матеріального, духовного та соціально-психологічного характеру.

Явища матеріального характеру обумовлені перш за все соціально-економічною кризою у державі, складовими частинами якої стали зниження рівня життя більшої частини населення, офіційно визнане безробіття, багатоукладність економіки і соціальний прошарок дрібних власників – господарюючих суб'єктів, тіньовий сектор економіки, майнове, часом несправедливе розшарування населення і його злостива поляризація, фактична неможливість більш-менш стерпного задоволення побутових та культурних потреб, житлових умов, належного виховання дітей.

Явища духовного характеру – це криміногенні чинники, які формують комплекс переконань, поглядів, оцінки своїх вчинків, почуття відповідальності. До негативних явищ, що опосередковано впливають на духовний, правовий та

культурний світогляд особи, належать: зниження авторитету влади і послаблення ефективності державного управління у всіх сферах життя, корупція; недостатній професіоналізм співробітників правоохоронних органів і рівень їх ресурсного забезпечення; пропаганда серед населення, незважаючи на прийняті закони, укази, соціально-негативних норм, звичаїв, зразків кримінальної субкультури у ЗМІ; незахищеність населення перед злочинністю; стрімка віктимізація населення та ін.

Явища соціально-психологічного характеру пов'язані з рівнем свідомості, механізмом антисупільної поведінки різних верств населення в умовах дії вищезгаданих явищ. Як підкреслюється у літературі, мова йдеться не про механізм поведінки окремих індивідів, а саме про поведінку різних суспільних груп, про обтяження їх свідомості, побуту тими чи іншими настановами (провокуючі явища, пов'язані з первісним накопиченням капіталу; кримінальне минуле 50 % учасників банд; існування – і про це знають усі – злочинного середовища, яке «звеличує» бандитів; консолідація злочинців ще в місцях позбавлення волі і яка продовжується після відбуття покарання; несприятливі адаптаційні умови; недосконалість методик розслідування і доказової бази, що формує переконання у невразливості банд і безкарності їх учасників; недоліки в діяльності щодо охорони свідків і потерпілих; низка особистісних якостей і рис, як-от: нереалізовані позитивно організаційні здібності осіб; прагнення до влади, наживи, кримінальні зразки, ризики, наявність зброї та ін.).

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ БАНДИТА. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВ БАНТИТИЗМУ. ТИПОЛОГІЯ БАНД.

Особливо актуальним є вивчення особи – учасника організованої банди. Складність визначення типових рис такого злочинця полягає в тому, що злочинна організація є складним організаційним утворенням. Ролі, функції, обов'язки учасника злочинної організації (особливо вищих рівнів) надто різні. Особи, які є учасниками організованих злочинних груп, можуть мати різний соціальний статус, освітній рівень, професійні навички, знання і вміння, життєвий досвід, вікові межі. У зв'язку з тим, що інформація та відомості про розкриття злочинних груп високого рівня організованості практично відсутні, можна лише з певною ймовірністю визначити типові риси організованого злочинця. Найбільш складними для вивчення є особи, що входять до керівного складу злочинної організації (банди). Це, як правило, кримінальні «авторитети», авторитет яких склався в результаті неодноразового вчинення кримінальних правопорушень і відбування за це покарання в місцях позбавлення волі («злочинців у законі»), яким притаманні ті ознаки, що характеризують особу, яка вчиняє насильницькі, корисливі та інші кримінальні правопорушення. Це також можуть бути особи, що є «мозковим центром» організації і характеризуються високим освітнім рівнем, володіють високими професійними знаннями, досвідом роботи: фінансисти, економісти, виробники (знають технологію виробництва). Особи, що виконують функції охоронців,

можуть як мати, так і не мати кримінального минулого. Ці особи мають низький або середній освітньо-культурний рівень.

Мотивація членства у злочинній банді для них – це уявлення про «значущість своєї посади», бажання бути причетним до такої злочинної структури. Для здійснення організації, розвідки та планування кримінальних правопорушень найбільше підходять особи, які мають певні знання і досвід виконання таких функцій, набутий у підрозділах Збройних Сил, правоохоронних органів, і які звільнені за негативними обставинами. Свою діяльність такі особи мотивують бажанням «помститися» державним органам, отримати великі гроші. При цьому їх мотиви, як правило, досить стійкі. Рядові учасники банд, виконавці – це типові представники злочинців, що вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення. Особливістю характеристики таких осіб є їх підвищена самовпевненість, зухвалість, жорстокість, внутрішнє переконання в особливій захищеності, оскільки кримінальні правопорушення вони вчиняють у групі, будучи добре озброєними

Що стосується узагальненої характеристики особи бандита, то переважна їх більшість – чоловіки, частка жінок – незначна. В основному учасники банд – особи молодого віку (до 30 років), із середньою, середньоспеціальною і навіть вищою освітою, українці (інші національності складають приблизно 1/3), в основному ті, що не навчалися і не працювали на момент створення банд і вчинення ними кримінальних правопорушень, джерелом існування частки деяких з них були невизначені випадкові заробітки; 3/4 бандитів – це фізично здорові молоді люди, що не зловживають алкогольними напоями та наркотиками.

Такі характеристики учасників невинні. Організатори банд ретельно підбирають її членів, цілеспрямовано залучаючи тих із них, які мають навички спортивної боротьби, управління транспортом, поводженням з вогнепальною та холодною зброєю, вибухівкою, обізнані з роботою інкасаторів, охорони, з методами оперативно-розшукової діяльності, конспірацією. Сорок відсотків банд склалися з осіб, що раніше засуджувалися, у тому числі за корисливі, корисливо-насильницькі і насильницькі кримінальні правопорушення, тобто для них участь у банді – продовження злочинної діяльності.

Що стосується морально-психологічних якостей, які мають кримінологічне значення, то у всіх із них спостерігається стійка антисуспільна, престижно-споживацька орієнтація, доведена до автоматизму підкореність організатору банд, вороже ставлення до оточуючих, багато з них не розраховують на пом'якшення покарання, намагаються усунути навіть випадкових свідків та ін.

Узагальнений «портрет» особи, яка вчинила бандитизм як правило, це особа чоловічої статі (99,5 %), громадянин України (97,0 %), мешканець міста (83,0 %), з невисоким рівнем освіти (частка осіб, які мають неповну середню, середню, середню спеціальну, середню технічну освіту, становить 92,9 %), віком від 25 до 40 років (70,6 %). Характерним є те, що більшість банд складається із представників однієї вікової групи з невеликою різницею у віці

(як правило, до трьох років).

Переважає більшість злочинців-бандитів є неодруженими (48,0 %) або розлученими (8,0 %). 75,0 % опитаних бандитів працездатного віку ніде не працювали і не навчались. Характерною особливістю бандитизму є незначна частка злочинців, які вчинили бандитський напад у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (менше 15 %), що пояснюється ретельним плануванням, підбором об'єктів нападу та свідчить про цілеспрямовану й вольову злочинну поведінку бандитів.

Досить часто і лідери, і рядові члени банд мають нервово-психічні аномалії, патологічні риси характеру (22,0 %). До психологічних особливостей таких бандитів-психопатів належать прагнення до реалізації неадекватно завищеної самооцінки, нетерпимість до протидії, тенденція до домінування і володарювання, упертість, уразливість, схильність до самовираження через насильство тощо.

Визначено типові соціально-психологічні риси, притаманні рядовим членам банди: основою їх життєвої позиції є орієнтація на збагачення за будь-яку ціну (66,0 %); майже повна відсутність або обмеженість моральних принципів (29,0 %); надзвичайна жорстокість (17,0 %); схильність до ризику та гострих відчуттів (15,0 %); особи, чий соціально-психологічний портрет подібний до пересічних законослухняних громадян (4,0 %).

Грунтуючись на емпіричних даних, що характеризують морально-психологічні особливості засуджених за бандитизм, можна констатувати в таких осіб глибоку деформацію етичних і правових орієнтацій та установок, що реалізуються у виборі перспективної і поточної життєвої мети, а також засобів їх досягнення.

Важливою обставиною, що стосується морально-психологічної характеристики цих злочинців, є те, що бандитизм детермінується потребою до ризику, потребою брати участь у різних видах незаконних операціях, контактах, випробувати гострі відчуття, включитися в емоційно збудливі ситуації. Ці особи отримують психологічне задоволення від самого процесу злочинної діяльності, що має для них самостійне значення. Часто злочинцями-бандитами рухає крім корисливих мотивів бажання покарати, принизити, фізично знищити жертву, найчастіше представників більш високого соціального рівня, відповідно, людей більш забезпечених, щасливих.

Ризик стати жертвою бандитського нападу, загалом, характерний для молодих чоловіків віком до 40 років. Із зменшенням чи збільшенням віку рівень віктимності знижується. Достатньо поширеними (приблизно кожен третій) є бандитські посягання стосовно відразу декількох осіб. 80,0 % бандитських нападів мають місце стосовно підприємців, працівників комерційних структур (менеджерів, комерційних директорів, адміністраторів), їх близьких родичів з метою заволодіння майном та цінностями, що їм належать, повернення дійсного або уявного боргу тощо.

Жертви бандитизму в 70,0 % випадків переважно характеризувалися позитивно. Водночас 8,0 % потерпілих мали від однієї до трьох судимостей за

вчинення насильницьких, корисливих і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Порівняння міжособових зв'язків злочинців і потерпілих у вивчених справах показало, що їх відносини, поведінка, спосіб життя, світогляд відповідають один одному.

Типологія банд допомагає суб'єктам боротьби з бандитизмом правильно оцінити ступінь їх кримінальності і небезпеки в регіоні, наявність необхідних сил для їх ліквідації, достатній рівень оперативно-розшукової забезпеченості, розкриття і припинення бандитизму.

За рівнем консолідації учасників банди розрізняються:

- банди з високим рівнем консолідації, для яких характерним є стабільність, жорсткість дисципліни, диференціація ролей, конспірація, авторитарність керівництва та інше (наприклад, банди, які створені за етнічним принципом);
- банди із середнім рівнем консолідації, в яких немає чітко визначених керівників, бригадирів, командирів, але є найбільш авторитетні й активні члени банди, що складаються із родичів, близьких знайомих, друзів; для їх існування характерними є емоційні зв'язки, почуття симпатії та довіри; коштовності, які здобуваються при вчиненні кримінальних правопорушень, як правило, поділяються порівну;
- банди з низьким рівнем консолідації їх учасників, які не мають ієрархічної структури, усі виступають у ролі виконавців, немає чіткої спеціалізації, вони часто організуються ситуативно і невдовзі перетворюються в інший тип банд або розпадаються, або виявляються правоохоронними органами.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Що стосується узагальненої характеристики особи бандита, то переважна їх більшість – чоловіки, частка жінок – незначна. В основному учасники банд – особи молодого віку (до 30 років), із середньою, середньоспеціальною і навіть вищою освітою, українці (інші національності складають приблизно 1/3), в основному ті, що не навчалися і не працювали на момент створення банд і вчинення ними кримінальних правопорушень, джерелом існування частки деяких з них були невизначені випадкові заробітки; 3/4 бандитів – це фізично здорові молоді люди, що не зловживають алкогольними напоями та наркотиками.

Сорок відсотків банд склалися з осіб, що раніше засуджувалися, у тому числі за корисливі, корисливо-насильницькі і насильницькі кримінальні правопорушення, тобто для них участь у банді – продовження злочинної діяльності.

Що стосується морально-психологічних якостей, які мають кримінологічне значення, то у всіх із них спостерігається стійка антисуспільна, престижно-споживацька орієнтація, доведена до автоматизму підкореність організатору банд, вороже ставлення до оточуючих, багато з них не розраховують на пом'якшення покарання, намагаються усунути навіть випадкових свідків та ін.

2. Ризик стати жертвою бандитського нападу, загалом, характерний для молодих чоловіків віком до 40 років. Із зменшенням чи збільшенням віку рівень віктимності знижується. Достатньо поширеними (приблизно кожен третій) є бандитські посягання стосовно відразу декількох осіб. 80,0 % бандитських нападів мають місце стосовно підприємців, працівників комерційних структур (менеджерів, комерційних директорів, адміністраторів), їх близьких родичів з метою заволодіння майном та цінностями, що їм належать, повернення дійсного або уявного боргу тощо.

3. Типологія банд допомагає суб'єктам боротьби з бандитизмом правильно оцінити ступінь їх кримінальності і небезпеки в регіоні, наявність необхідних сил для їх ліквідації, достатній рівень оперативно-розшукової забезпеченості, розкриття і припинення бандитизму.

4. ЗАПОБІГАННЯ БАНДИТИЗМУ.

Головними загальносоціальними напрямками боротьби з бандитизмом є:

- а) створення політичних та соціально-економічних умов, які сприятимуть подоланню бандитських проявів;
- б) рішучість держави з ліквідації організованих злочинних угруповань;
- в) системний підхід у боротьбі з бандитизмом.

З бандитизмом як соціально-правовим явищем необхідно вести боротьбу, перш за все, за допомогою соціальних заходів. Бандитизм – це груповий, «колективне кримінальне правопорушення». Необхідно протиставити груповій злочинній мотивації позитивну перспективу діяльності, дати потенційним учасникам банд альтернативу у виборі лінії поведінки.

Таким чином, загально соціальне запобігання бандитизму полягає в тому, що передбачена стратегія соціально-економічного розвитку країни повинна враховувати і відсікати ті детермінанти, які тісно пов'язані з соціальною та економічною сферою життя людей. Це можуть бути заходи загального оздоровлення соціально-економічного, політичного і духовного клімату в державі, під час розробки і реалізації яких прогнозувалися, враховувалися, нейтралізувалися і запобігали таким чином акції організованої злочинності; удосконалення способів управління процесами приватизації державної власності, що й здійснюється за теперішнього часу; сильна державна підтримка «малого» і середнього бізнесу з тією метою, щоб люди не боялися займатися цією діяльністю і діяли в межах закону; захист малозабезпечених прошарків населення; контроль за діяльністю тих ЗМІ, які пропагують, у супереч законам України, романтику бандитизму; удосконалення правового регулювання суспільних відносин, які, будучи недостатньо врегульованими, можуть відігравати криміногенну роль у проявах організованих форм злочинності.

Політична воля держави у боротьбі з бандитизмом означає, що держава, влада готові послідовно здійснювати рішучі дії, направлені на виявлення і притягнення до кримінальної відповідальності організаторів і активних членів банд, казнокрадів, «перевертнів» і т. ін. Необхідно відновити принцип невідворотності покарання. Бандити й інші злочинці мають бути покарані,

справедливість повинна перемогти.

Системний підхід у боротьбі з бандитизмом означає зміну технології розслідування. Головною його особливістю є незвичайний метод розслідування – від окремих кримінальних правопорушень до банди, а від банди – до розкриття кримінальних правопорушень, що вчинені нею. Запобіжний ефект такого підходу полягає не стільки у притягненні до кримінальної відповідальності бандитів, що також важливо, скільки у розформуванні банд.

Спеціально-кримінологічне запобігання бандитизму складається із заходів кримінологічної профілактики, відвернення і припинення кримінальних правопорушень. У межах кримінологічної профілактики бандитизму доцільно здійснювати спеціальними суб'єктами запобіжної діяльності випереджаючі та обмежуючі заходи, зокрема: удосконалення правового регулювання тих суспільних відносин, в яких зосереджуються головні причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, у тому числі й бандитизму (слід використовувати анти кримінальний потенціал цивільно-правових та інших галузей права); кримінологічну обізнаність населення про прояви бандитизму і реально відчутні запобіжні заходи, які здійснюються у зв'язку з цим, з боку правоохоронних органів і громади сіл, районних центрів, міст; виховну запобіжну роботу з молоддю (організація інформації, що дискредитує бандитизм, формування у свідомості людей активної протидії бандитам, розкриття діяльності банд і покарання її учасників, зниження віктимності населення і т. ін.); зменшення практичних можливостей бандитизму (заходи, які ускладнюють організацію банд і вчинення ними нападів; заходи, що підвищують ризик нападів; заходи, які знижують «вигідність» бандитизму); залучення спеціалізованих дружин, нічні обходи територій, система оперативного зв'язку з правоохоронними органами і т. ін.

Відвернення і притінення бандитизму має специфічний характер. Організація банди згідно зі ст. 257 КК України – вже закінчений склад кримінального правопорушення. До тактичних заходів відвернення бандитизму належать: заходи переорієнтації антисуспільної направленості особи й активні контрзаходи. Наприклад, проведення економічних і соціально-психологічних програм з надання допомоги молодим людям у працевлаштуванні, фінансуванні житлового будівництва, вихованні дітей; протидія консолідації злочинців у місцях позбавлення волі та після звільнення з них (облік, нагляд, допомога); широкомасштабна дискредитація кримінальної субкультури; удосконалення системи адаптації засуджених; поліпшення оперативно-розшукової і слідчої роботи; створення в органах міліції сил швидкого реагування по боротьбі з бандитизмом; затримання і арешт бандитів, їх ліквідація під час здійснення озброєного опору; платна інформація за повідомлення про організацію і напади банд, місця їх укріплення, учасників тощо.

Активні наступальні контрзаходи під час припинення бандитизму на індивідуальному рівні надто чисельні. Це заходи переконання, примусу, допомоги. Стосовно конкретних учасників банд переконання полягає у схиленні до дійового каяття, до припинення злочинної діяльності, до

добровільної відмови від участі у нападі банди. Заходи припинення бандитизму шляхом примусу передбачають для роботи з конкретними особами оперативної інформації про їхні дії з організації банди, що робить продовження злочинної діяльності безглуздом; ліквідація організатора і осіб, які втягують у злочинну діяльність інших; можливість практикувати відбір у осіб, які підозрюються у підготовці банд або які схильні до участі в них, «застережних підписок», порушення кримінальних справ, притягнення до відповідальності. За необхідності здійснюється допомога у працевлаштуванні, вирішенні житлово-побутових проблем, отриманні нової спеціальності і т. ін.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Головними загальносоціальними напрямками боротьби з бандитизмом є: а) створення політичних та соціально-економічних умов, які сприятимуть подоланню бандитських проявів; б) рішучість держави з ліквідації організованих злочинних угруповань; в) системний підхід у боротьбі з бандитизмом. З бандитизмом як соціально-правовим явищем необхідно вести боротьбу, перш за все, за допомогою соціальних заходів.

2. Системний підхід у боротьбі з бандитизмом означає зміну технології розслідування. Головною його особливістю є незвичайний метод розслідування – від окремих кримінальних правопорушень до банди, а від банди – до розкриття кримінальних правопорушень, що вчинені нею. Запобіжний ефект такого підходу полягає не стільки у притягненні до кримінальної відповідальності бандитів, що також важливо, скільки у розформуванні банд.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Розділом IX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» передбачено 28 статей таких кримінальних правопорушень, зокрема, створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255); встановлення або поширення злочинного впливу (255-1); Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (255-2); звернення за застосуванням злочинного впливу (255-3); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256); бандитизм (ст. 257); терористичний акт (258); втягнення у вчинення терористичного акту (258-1); публічні заклики до вчинення терористичного акту (258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (258-3); сприяння вчиненню терористичного акту (258-4); фінансування тероризму (258-5); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), тощо.

2. Найбільше фіксується кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, але за рівнем суспільної небезпечності, резонансності, жорстокості проявів, чисельності учасників, озброєності одне з перших місць серед цих кримінальних правопорушень займає бандитизм (ст. 257), який набув в Україні

у 90-х роках ХХ ст. значного поширення.

3. Бандою слід визнавати озброєну організовану злочинну групу відповідно до п. 3 ст. 28 чинного КК України чи злочинну організацію відповідно до п. 4 ст. 28 КК України, членами яких спільно було вчинено два і більше кримінальних правопорушень (чи замахів на кримінальне правопорушення), принаймні один з яких має обов'язково бути пов'язаний з озброєним нападом; або ж ними було вчинено лише один озброєний напад (чи замах на нього), але вони при цьому мали плани чи наміри, узгоджені з іншими членами банди, щодо вчинення й інших кримінальних правопорушень. До того ж вчинення таких нападів і має бути основною метою діяльності цієї банди, а не лише засобом (інструментом) для досягнення нею інших власних або сторонніх стратегічних цілей (політичних, соціальних тощо).

4. Головними ж ознаками, які б виділяли банду на фоні інших злочинних угруповань мають стати саме об'єктивні ознаки її злочинної діяльності, тобто спрямованість на вчинення нападницьких кримінальних правопорушень, потім озброєність, а також налаштованість на тривалу злочинну діяльність та здійснення нападів в якості основної мети своєї діяльності, а не використання їх як інструменту для досягнення інших цілей (політичних тощо).

5. Основні загальні детермінанти бандитизму: економічна криза; криміналізація економіки; політичне протистояння; диференціація та поляризація населення за доходами; деідеологізація суспільства і деформація правосвідомості населення; недоліки в роботі правоохоронних органів; соціальна дезадаптація осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; недоліки чинного законодавства та правозастосовної практики.

6. Попри різноманіття причин та умов проявів бандитизму всі вони можуть бути зведені до трьох груп криміногенних явищ: матеріального, духовного та соціально-психологічного характеру.

Явища матеріального характеру обумовлені перш за все соціально-економічною кризою у державі, складовими частинами якої стали зниження рівня життя більшої частини населення, офіційно визнане безробіття, багатоукладність економіки і соціальний прошарок дрібних власників – господарюючих суб'єктів, тіньовий сектор економіки, майнове, часом несправедливе розшарування населення і його злостива поляризація, фактична неможливість більш-менш стерпного задоволення побутових та культурних потреб, житлових умов, належного виховання дітей.

Явища духовного характеру – це криміногенні чинники, які формують комплекс переконань, поглядів, оцінки своїх вчинків, почуття відповідальності. До негативних явищ, що опосередковано впливають на духовний, правовий та культурний світогляд особи, належать: зниження авторитету влади і послаблення ефективності державного управління у всіх сферах життя, корупція; недостатній професіоналізм співробітників правоохоронних органів і рівень їх ресурсного забезпечення; пропаганда серед населення, незважаючи на прийняті закони, укази, соціально-негативних норм, звичаїв, зразків кримінальної субкультури у ЗМІ; незахищеність населення перед злочинністю;

стрімка віктимізація населення та ін.

Явища соціально-психологічного характеру пов'язані з рівнем свідомості, механізмом антисупільної поведінки різних верств населення в умовах дії вищезгаданих явищ. Як підкреслюється у літературі, мова йдеться не про механізм поведінки окремих індивідів, а саме про поведінку різних суспільних груп, про обтяження їх свідомості, побуту тими чи іншими настановами (провокуючі явища, пов'язані з первісним накопиченням капіталу; кримінальне минуле 50 % учасників банд; існування – і про це знають усі – злочинного середовища, яке «звеличує» бандитів; консолідація злочинців ще в місцях позбавлення волі і яка продовжується після відбуття покарання; несприятливі адаптаційні умови; недосконалість методик розслідування і доказової бази, що формує переконання у невразливості банд і безкарності їх учасників; недоліки в діяльності щодо охорони свідків і потерпілих; низка особистісних якостей і рис, як-от: нереалізовані позитивно організаційні здібності осіб; прагнення до влади, наживи, кримінальні зразки, ризики, наявність зброї та ін.).

7. Що стосується узагальненої характеристики особи бандита, то переважна їх більшість – чоловіки, частка жінок – незначна. В основному учасники банд – особи молодого віку (до 30 років), із середньою, середньоспеціальною і навіть вищою освітою, українці (інші національності складають приблизно 1/3), в основному ті, що не навчалися і не працювали на момент створення банд і вчинення ними кримінальних правопорушень, джерелом існування частки деяких з них були невизначені випадкові заробітки; 3/4 бандитів – це фізично здорові молоді люди, що не зловживають алкогольними напоями та наркотиками.

Сорок відсотків банд склалися з осіб, що раніше засуджувалися, у тому числі за корисливі, корисливо-насильницькі і насильницькі кримінальні правопорушення, тобто для них участь у банді – продовження злочинної діяльності.

Що стосується морально-психологічних якостей, які мають кримінологічне значення, то у всіх із них спостерігається стійка антисупільна, престижно-споживацька орієнтація, доведена до автоматизму підкореність організатору банд, вороже ставлення до оточуючих, багато з них не розраховують на пом'якшення покарання, намагаються усунути навіть випадкових свідків та ін.

8. Ризик стати жертвою бандитського нападу, загалом, характерний для молодих чоловіків віком до 40 років. Із зменшенням чи збільшенням віку рівень віктимності знижується. Достатньо поширеними (приблизно кожен третій) є бандитські посягання стосовно відразу декількох осіб. 80,0 % бандитських нападів мають місце стосовно підприємців, працівників комерційних структур (менеджерів, комерційних директорів, адміністраторів), їх близьких родичів з метою заволодіння майном та цінностями, що їм належать, повернення дійсного або уявного боргу тощо.

9. Типологія банд допомагає суб'єктам боротьби з бандитизмом правильно оцінити ступінь їх кримінальності і небезпеки в регіоні, наявність

необхідних сил для їх ліквідації, достатній рівень оперативно-розшукової забезпеченості, розкриття і припинення бандитизму.

10. Головними загальносоціальними напрямками боротьби з бандитизмом є: а) створення політичних та соціально-економічних умов, які сприятимуть подоланню бандитських проявів; б) рішучість держави з ліквідації організованих злочинних угруповань; в) системний підхід у боротьбі з бандитизмом. З бандитизмом як соціально-правовим явищем необхідно вести боротьбу, перш за все, за допомогою соціальних заходів.

11. Системний підхід у боротьбі з бандитизмом означає зміну технології розслідування. Головною його особливістю є незвичайний метод розслідування – від окремих кримінальних правопорушень до банди, а від банди – до розкриття кримінальних правопорушень, що вчинені нею. Запобіжний ефект такого підходу полягає не стільки у притягненні до кримінальної відповідальності бандитів, що також важливо, скільки у розформуванні банд.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Особливості структури та динаміки бандитизму в Україні.
2. Молодіжний бандитизм.
3. Зарубіжний досвід запобігання бандитизму.
4. Запобігання терористичним кримінальним правопорушенням.

ТЕМА 12. ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

План

1. Кримінологічна характеристика транснаціональної (організованої) злочинності.
2. Правові засади запобігання транснаціональної злочинності.
3. Субєкти запобігання транснаціональної злочинності.
4. Організаційне забезпечення запобігання транснаціональної злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р.
2. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р.
3. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8.11.1990 р.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р.
5. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р.
6. Буркаль В.С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 242 с.
7. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2019. 464 с.
8. Жаровська Г.П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: дис. ... д-р. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 593 с.
9. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном: монограф. / Ю.М. Крамаренко, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, В.Г. Хашев. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
10. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М.О., 2023. 68 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати комплекс теоретичних знань щодо транснаціональної злочинності, у т.ч. організованої; кримінологічної характеристики такої злочинності та основних напрямків запобігання їй.

ВСТУП

Особливу небезпеку для розбудови молодшої держави і формування громадянського суспільства становлять суттєві зміни в структурі злочинності, яка набуває ознак транснаціональної.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. державні діячі, представники правоохоронних органів, наукових шкіл і правозахисних організацій стали відносити транснаціональну злочинність до найбільших загроз безпеці окремих держав та міжнародному співтовариству. Уражені транснаціональною злочинністю країни повинні об'єднувати зусилля для протидії цьому небезпечному явищу, оскільки вона здійснює системний негативний вплив на економічне, соціальне, політичне й духовне життя суспільства. Більше того, ні державні кордони, ні національні й міжнародні форми соціально-правового контролю практично не створюють перешкод для розвитку та поширенню цього виду злочинності. Злочинні організації саме транснаціонального спрямування на сьогодні домінують у кримінальному середовищі. Вони здійснюють свою злочинну діяльність на території багатьох держав і, отримуючи кримінальні доходи, контролюють величезні фінансові кошти, які можна порівняти з розмірами валового національного продукту деяких розвинутих країн.

Транснаціональна злочинність не є проблемою тільки країн «третього світу» або країн з перехідною економікою, де в силу слабого розвитку легального сектору економіки і політичних інститутів держава значною мірою виявляється залежною від діючих на її території кримінальних угруповань, представники яких найчастіше обіймають ключові посади в органах публічної влади. Велику загрозу ця злочинність становить для країн, які традиційно належать до розвинутих, адже саме вона все частіше стає відчутним фактором регулювання суспільних відносин у важливих сферах життєдіяльності суспільства – визначає характер і спрямованість економічних процесів, формує політичну еліту, через корупційні й лобістські механізми створює необхідну їй правову базу, негативно впливає на формування суспільної свідомості, створює й активно впроваджує вироблені свої моральні цінності й підвалини.

Механізм функціонування цих злочинних угруповань передбачає надійні схеми їх захисту від соціального контролю. Він немислимий без ефективних засобів приховування ними своєї злочинної діяльності від правоохоронних органів. Будучи одночасно умовою та одним із напрямків кримінальної діяльності злочинних структур, легалізація кримінальних прибутків набула безпрецедентних масштабів, що не тільки підриває стабільність фінансово-економічних систем багатьох країн, а й створює загрозу безпеці світової економіки.

Зазначені обставини вимагають як від окремих держав, так і від світового співтовариства розробки адекватної існуючим загрозам погодженої стратегії запобігання транснаціональній злочинності. Певні кроки в цьому напрямку вже здійснено, а саме прийнято конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності (1990 р.) та про кримінальну відповідальність за корупцію (1999 р.), Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та інші міжнародні документи. Проте вони не надають підстав вважати проблему протидії організованій злочинності вирішеною.

Практика боротьби з транснаціональною злочинністю свідчить, що її

діяльності, спрямованій на отримання надприбутків, протистоять правоохоронні органи, обмежені не тільки матеріальними ресурсами, але й не озброєні сучасними розробками кримінологічної науки щодо запобігання цій злочинності. З урахуванням процесів, що спостерігаються останнім часом у динаміці транснаціональної злочинності, набувають актуальності такі питання, як: соціологічна інтерпретація та вимір цього виду злочинності; функціонування існуючих різновидів транснаціональної злочинності і прогнозування її нових форм; визначення системи кримінологічних чинників і процесів її легалізації; створення досконалої правової бази та вжиття заходів щодо вчасного відстеження ситуації у цій сфері; діяльність правоохоронних органів щодо протидії транснаціональній злочинності та можливості міжнародного співробітництва у напрямку запобігання їй.

1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ (ОРГАНІЗОВАНОЇ) ЗЛОЧИННОСТІ.

На початку ХХІ століття злочинність набуває транснаціонального характеру, стає реальною загрозою для світового співтовариства як за своїми масштабами, так і за мірою впливу на інші соціальні інститути, державу і суспільство, на окремо взятого індивіда. Основною загрозою є транснаціональна організована злочинність. Можна погодитися з думкою, що фактори розвитку транснаціональних злочинних організацій пов'язані із появою відповідних можливостей на глобальному рівні, як зазначають науковці, витoki транснаціональної злочинності треба шукати в тих змінах, які супроводжують розвиток людської цивілізації наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.

До таких ознак сучасної цивілізації, які вміло використовуються транснаціональною злочинністю, можна віднести:

1. Нові тенденції розвитку міждержавних та міжнародних відносин, розширення економічних і соціальних зв'язків, підвищення «прозорості» кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, поява нових ринків збуту, збільшення міжнародних перевезень, що створює комплекс можливостей для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності.

2. Розвиток міжнародних банківських, інших фінансових структур, інформаційних технологій, що сприяє швидкому переказу грошей з використанням електронних мереж.

3. Міграція населення, утворення в різних країнах етнічних діаспор, які мають власні традиції та власну ментальність, зокрема ментальність і традиції у сфері злочинній.

4. Наявність розбіжностей у законодавстві різних країн, що використовуються злочинними організаціями для здійснення тих або інших незаконних операцій.

5. Утворення глобальної логістичної інфраструктури, яка використовується для контрабандної діяльності, «торгівлі людьми».

Використовуючи ці, безумовно, прогресивні цивілізаційні досягнення, сучасна транснаціональна організована злочинність на початку

XXI століття формує силу, яка загрожує сучасному світопорядку, утворює конгломерат, у якому традиційні методи злочинної діяльності інтегровані в новітні злочинні схеми, де корупція і залякування, вбивства, викрадення людей, сучасні банківські технології та новітні засоби комунікації утворюють абсолютно новий вид злочинної діяльності.

На сьогодні в Україні та інших пострадянських країнах, взагалі навіть на рівні ООН не ведеться державної офіційної статистики щодо транснаціональної організованої злочинності. Водночас, за експертними оцінками, сьогодні понад 300 організованих груп і злочинних співтовариств країн близького зарубіжжя мають міжнародні зв'язки, тобто співучасників, підрозділи або відособлені групи на території інших держав. Більша частина міжнародних злочинних зв'язків, що становить близько 70%, обмежується територією країн-учасниць СНД.

Цей феномен обумовлений самим характером окремих різновидів транснаціональної злочинності. Здійснений аналіз дозволяє виділити такі найнебезпечніші види транснаціональної злочинності: злочинність, пов'язана зі сферою господарської діяльності, легалізацією (відмиванням) коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів; злочинність, пов'язана з торгівлею людьми та нелегальною міграцією; злочинність, пов'язана з тероризмом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом озброєнь, у тому числі зброї, боєприпасів; злочинність, пов'язана з контрабандою та незаконним автобізнесом; злочинність, пов'язана з використанням високих технологій; злочинність, пов'язана з фальшивомонетництвом та підробкою цінних паперів; корупція.

Розвиток транснаціональної злочинності протягом останніх десятиліть, на думку ряду фахівців, може розглядатися як процес раціональної реорганізації в міжнародному масштабі злочинних підприємств подібно до реорганізації легальних господарських операцій в економіці, побудованої на ринкових відносинах. При цьому національні й міжнародні злочинні організації будують свої структури аналогічно структурам великих корпорацій з поділом праці і спрямовують на отримання максимальних прибутків і забезпечення мінімального ризику.

Як показує практика, злочинні співтовариства діють узгоджено в єдиному кримінальному просторі на територіях своїх держав. Тенденція зростання транснаціональної організованої злочинності, характерна сьогодні для багатьох країн світу, зберігається і в Україні. Очевидно, що транснаціональні злочинні угруповання, що діють на території України, використовуватимуть такі сприятливі для них фактори, як спрощення порядку перетинання кордонів країни, створення вільних економічних зон, слабкість правової бази боротьби з міжнародною злочинністю, недосконалість прикордонного, митного та іншого контролю для здійснення своїх злочинних цілей.

Досліджуючи транснаціональну організовану злочинність як феномен, який створений, як це не парадоксально, розвитком людської цивілізації, по-перше, необхідно розуміти, що дане явище є цілком самостійним

сегментом злочинності, що має свої ознаки і системні характеристики. По-друге, наукове визначення ознак транснаціональної організованої злочинності має ґрунтуватися на аналізі її системних взаємозв'язків, що дозволить вирішити завдання розробки та впровадження загальноприйнятої концепції боротьби із транснаціональною організованою злочинністю «як основи для прийняття та підвищення ефективності міжнародного співробітництва в цій сфері». По-третє, досліджуючи дану проблему необхідно усвідомити внутрішній зміст транснаціональної організованої злочинності, що дасть можливість уявити масштаб загрози, дослідити умови існування цього виду злочинності.

Своє бачення щодо транснаціональної організованої злочинності світова спільнота виклала ще у 1988 році на Міжнародному симпозіумі по організованій злочинності, в матеріалах якого присутня загальна формула цього поняття, де транснаціональна організована злочинність розуміється як «будь-яка постійна участь групи людей або організації у злочинній діяльності, головна мета якої – отримувати прибуток всюди, незважаючи на наявність національних кордонів»

Аналіз цього визначення дав змогу виділити чотири ознаки, які характеризують транснаціональну організовану злочинність: 1) наявність організації, 2) постійна участь у злочинній діяльності; 3) наявність чітко вираженої економічної мети, 4) досягнення цієї мети пов'язане з перетином національних кордонів.

Ці ознаки досить чітко визначають характерні риси транснаціональної організованої злочинності, але, в принципі, такі ознаки як постійність, організованість, а також корисливий мотив повною мірою стосуються традиційної організованої злочинності. Лише остання ознака, зазначена у даному визначенні, - саме розширення географії злочинної діяльності з виходом за національні кордони – є ознакою транснаціональної організованої злочинності. Саме на цю рису транснаціональної організованої злочинності вказують А.К. Бекряшев та І.П. Білозеров, зауважуючи, що «транснаціональна злочинність у загальному вигляді визначається як злочинність, яка виходить за межі однієї держави», хоча цей підхід досить спірний з погляду багатогранності цього злочинного феномену. Як здається, ця єдина підстава (міжнаціональність), яка на загальному рівні дає можливість виділити транснаціональну організовану злочинність в окремий вид сучасної злочинності, не сприяє повному розкриттю її змісту, це явище потребує глибшого аналізу.

Більш ґрунтовне визначення транснаціональної злочинності подано у документах Всесвітньої конференції в Неаполі у 1994 році, де під транснаціональною організованою злочинною діяльністю розуміється здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного

ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства і використання значних відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн.

Думки вчених щодо транснаціональної організованої злочинності викладені у науковій літературі, зокрема зарубіжній, її аналіз дає змогу виділити два підходи в осмисленні цього явища, а саме: спроби визначити транснаціональну злочинність на підставі системного опису злочинних організацій або ж через опис характерних ознак цієї діяльності.

Так, В. Тичина під транснаціональною організованою злочинною діяльністю розумію здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також з метою ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства й використання значних розходжень у системах кримінального правосуддя різних країн.

Зокрема, Л. Шеллей виділяє три характерні ознаки транснаціональної організованої злочинності: географія злочинної діяльності: транснаціональна організована злочинність, як правило, базується в одній державі, але вчиняє злочини у кількох країнах; сфера інтересів транснаціональної організованої злочинності розповсюджується на всі сфери економіки, торгівлі, фінансів; ця діяльність приносить надприбутки, частина яких у подальшому використовується в корупційних схемах, а також з метою подальшого вдосконалення злочинної діяльності.

Інші науковці зазначають, що відмітними характеристиками транснаціональних злочинних організацій можна вважати глобальний масштаб їх операцій та перехід злочинної діяльності через кордони держав, мобільність, ефективну комунікацію, швидку адаптацію до ринкових умов і правових умов, які створюють державні органи влади в тій або іншій країні з метою протидії злочинності.

Узагальнення існуючої практики дозволяє вважати, що основними ознаками транснаціональних злочинних об'єднань в Україні є:

1) регулярні угоди з придбання в країнах проживання членів транснаціональних злочинних об'єднань товарів і доставка їх у країни, де проживають інші члени транснаціональних злочинних об'єднань і де ці товари користуються підвищеним попитом; 2) наявність змішаних за складом організованих формувань, що займаються контрабандою і спеціалізуються винятково на нелегальному вивозі великих партій товарів; 3) діюча в окремих сферах (але з єдиним керівництвом) мережа збуту товарів; 4) наявність мережі обміну коштів, отриманих від нелегального збуту, на конвертовану валюту; 5) установлення каналів вивозу за кордон цінностей, отриманих злочинним шляхом.

Відповідно до Неапольської політичної декларації і Глобального плану

дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р. для ефективної боротьби з організованою злочинністю держави повинні враховувати структурні особливості злочинних організацій і способи їх діяльності при розробці стратегій політики, законодавства та інших заходів. Характерними ознаками цього явища, хоча вони і не є юридичними або вичерпними за своїм визначенням, є такі: створення угруповань для участі у злочинній діяльності; ієрархічні зв'язки або особисті відносини, які дозволяють ватажкам контролювати дії членів таких груп; застосування насилля, залякування або корупції з метою отримання прибутку і встановлення контролю над територіями і ринками; відмивання незаконних прибутків, як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку; потенційні можливості поширення діяльності на нові сфери і за межі національних кордонів; і співробітництво з іншими організованими злочинними групами.

Для того, щоб виявити і уміло відвертати організовану транснаціональну злочинну діяльність і боротися з нею, міжнародній співдружності необхідно поглиблювати свої знання про злочинні організації та їх діяльність. Державам слід займатися збором, аналізом і поширенням вірогідних статистичних даних і відомостей про це явище.

Тенденції, що характеризують розвиток транснаціональної організованої злочинності в Україні і країнах близького зарубіжжя та їх аналіз показує, що це одна з найбільш динамічних частин світової організованої злочинності.

Крім прагнення потіснити світові злочинні клани в їхніх традиційних сферах впливу, вже цілком позначилися тенденції вітчизняної транснаціональної організованої злочинності та країн близького зарубіжжя:

- впровадження у легальну економіку (особливо тих країн, чие законодавство не надто вимогливе до доведення законного походження зовнішніх інвестицій);
- утворення власних "сфер" у світовій кримінальній економіці, у тому числі у сферах незаконної торгівлі зброєю, відео- та аудіопіратства, сексуальної експлуатації;
- будівництво багаторівневого "кримінального мосту" між Сходом і Заходом, основним елементом якого є наркотичний шлях;
- створення фіктивних економічних структур для відмивання злочинних доходів, які не можуть бути легалізовані в країнах їх одержання через надто суворий контроль;
- початок кримінальної консолідації, що виражається в тому, що слідом за витисненням або укрупненням великого числа дрібних організованих груп усе інтенсивніше стають координаційні і з'єднальні процедури між злочинними об'єднаннями, що функціонують на території різних держав.

Про наявність зазначених тенденцій свідчить той факт, що з часу розпаду СРСР кількість сходок керівників злочинних організованих формувань країн близького зарубіжжя, за даними російських експертів, збільшилася майже в 20 разів. Традиційними, зокрема, стали сходки "злочинців у законі", що проведені в

"тепліх республіках" СНД.

Вивчення тенденцій транснаціональної організованої злочинності дозволяє припустити, що на початку XXI століття на території країн СНД може з'явитися об'єднане кримінальне співтовариство, що експлуатує деякі незатребувані або нереалізовані функції у сферах економіки та політики й навіть ідеології, що залишилися від колишнього СРСР.

Залишається високою ймовірність поступового перетворення України протягом найближчих десяти років на великого світового споживача наркотичних засобів.

Зміни у світовій інвестиційній політиці, що припускають, можливо, більше широке, ніж колись, залучення ресурсів на територію інших країн СНД, можуть спровокувати появи нових тіньових грошових потоків, що переміщуються у сферу національного тіньового бізнесу для наступного "відмивання" через налагоджені зв'язки у фінансових центрах цих країн.

Варто погодитися з тими експертами, які вважають досить високою ймовірність латентних великомасштабних реінвестицій тіньових капіталів. Це може відбутися в тому випадку, якщо найближчим часом в більшості країн СНД будуть оголошені податкові амністії всім, хто нелегально перевів свої прибутки за кордон. Якщо це відбудеться більш-менш одночасно, то ризики розміщення нелегально отриманого майна в країнах СНД, що прийняла акти про податкові амністії, зменшаться.

Отже, транснаціональна організована злочинність є окремою складовою сучасної кримінальної картини світу, яка має характерні ознаки, що дають змогу відокремлювати її від суміжних форм злочинної діяльності. Витоками даного явища є досягнення людської цивілізації в соціально-політичній, економічній, технікотехнологічній та інформаційній сферах, які вміло використовуються транснаціональними злочинними організаціями.

Слід пам'ятати, що транснаціональна організована злочинність не є прототипом злочинних організованих груп у міжнародному масштабі, оскільки їх діяльність у порівнянні зі звичайними злочинними угрупованнями більш глобальна, злочинні схеми більш витончені та інтелектуально спрямовані, спектр методів для реалізації злочинних планів ширший, а внутрішні та зовнішні зв'язки складніші.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. До ознак сучасної цивілізації, які вміло використовуються транснаціональною злочинністю, можна віднести:

1) нові тенденції розвитку міждержавних та міжнародних відносин, розширення економічних і соціальних зв'язків, підвищення «прозорості» кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, поява нових ринків збуту, збільшення міжнародних перевезень, що створює комплекс можливостей для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності;

2) Розвиток міжнародних банківських, інших фінансових структур, інформаційних технологій, що сприяє швидкому переказу грошей з використанням електронних мереж;

3) міграція населення, утворення в різних країнах етнічних діаспор, які мають власні традиції та власну ментальність, зокрема ментальність і традиції у сфері злочинній;

4) наявність розбіжностей у законодавстві різних країн, що використовуються злочинними організаціями для здійснення тих або інших незаконних операцій;

5) Утворення глобальної логістичної інфраструктури, яка використовується для контрабандної діяльності, «торгівлі людьми».

2. Найнебезпечніші види транснаціональної злочинності: злочинність, пов'язана зі сферою господарської діяльності, легалізацією (відмиванням) коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів; злочинність, пов'язана з торгівлею людьми та нелегальною міграцією; злочинність, пов'язана з тероризмом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом озброєнь, у тому числі зброї, боєприпасів; злочинність, пов'язана з контрабандою та незаконним автобізнесом; злочинність, пов'язана з використанням високих технологій; злочинність, пов'язана з фальшивомонетництвом та підробкою цінних паперів; корупція.

3. Чотири ознаки, які характеризують транснаціональну організовану злочинність: 1) наявність організації, 2) постійна участь у злочинній діяльності; 3) наявність чітко вираженої економічної мети, 4) досягнення цієї мети пов'язане з перетином національних кордонів.

4. Під транснаціональною організованою злочинною діяльністю розуміється здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства і використання значних відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн.

5. Узагальнення існуючої практики дозволяє вважати, що основними ознаками транснаціональних злочинних об'єднань в Україні є: 1) регулярні угоди з придбання в країнах проживання членів транснаціональних злочинних об'єднань товарів і доставка їх у країни, де проживають інші члени транснаціональних злочинних об'єднань і де ці товари користуються підвищеним попитом; 2) наявність змішаних за складом організованих формувань, що займаються контрабандою і спеціалізуються винятково на нелегальному вивозі великих партій товарів; 3) діюча в окремих сферах (але з єдиним керівництвом) мережа збуту товарів; 4) наявність мережі обміну коштів, отриманих від нелегального збуту, на конвертовану валюту; 5) установлення каналів вивозу за кордон цінностей, отриманих злочинним шляхом.

2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.

Транснаціональна організована злочинність – це великий бізнес, який приносить багатомільйонні прибутки й численну кількість жертв. Першим глобальним міжнародним документом у боротьбі з цією проблемою є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена у Нью-Йорку на 62-му пленарному засіданні 55 сесії Генеральної Асамблеї ООН Резолюцією 55/25 від 15 листопада 2000 р. (Конвенція ООН 2000 р., Палермська конвенція), та протоколи, які її доповнюють, що свідчить про усвідомлення міжнародною спільнотою завдання боротьби із транснаціональною злочинністю.

В рамках Ради Європи прийнято, а Україною підписано та ратифіковано низка інших конвенцій, так чи інакше спрямованих на протидію транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки: Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року; Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року, тощо.

Низка документів, спрямованих на протидію транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки, прийнято в Європейському Союзі. Відповідно до Маастріхтського договору 1993 р. (договору про Європейський Союз) держави-члени створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень з тим, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись на загальноєвропейському рівні.

Сучасна організована злочинність та її транснаціональні форми визнаються європейською спільнотою факторами як внутрішньої, так і зовнішньої (міжнародної) загрози системам національної безпеки, правовим системам, миру та стабільності на континенті. Зокрема, у заключному документі Мадридського (1995 р.) саміту Євросоюзу “Європейська безпека: спільна концепція безпеки 27-и” визнається той факт, що “організована злочинність, яка здатна перетинати кордони, сьогодні є не стільки національною, скільки міжнародною проблемою, що сприяє виникненню внутрішньої нестабільності, а також погіршенню взаємин між державами. Розпад Радянського Союзу і завершення холодної війни створили значні можливості для організованої злочинності на терені розширення мережі наркоторгівлі, протизаконного обігу радіоактивних речовин, контрабанди “живого товару”, а також інтеграції з міжнародними терористичними угрупованнями”.

Транснаціональна організована злочинність охоплює практично всі серйозні злочинні дії, спрямовані на отримання прибутку й здійснені організованими групами, за участі більше ніж однієї країни. Існує багато видів діяльності, які входять у категорію транснаціональної організованої злочинності: незаконний обіг наркотиків, незаконне ввезення мігрантів,

торгівля людьми, відмивання коштів, незаконний обіг вогнепальної зброї, піратство, тероризм, екологічні кримінальні правопорушення тощо. Кожен рік велика кількість людей стає жертвами організованої злочинності із пов'язаних з наркотиками проблем зі здоров'ям, насильством, торгівлею людьми, незаконним ввезенням мігрантів, вогнепальної зброї тощо.

Із майже універсальною ратифікацією Конвенція ООН 2000 р. є світовим досягненням, що пропонує співробітництво в рамках боротьби з організованою злочинністю всім державам-членам Організації Об'єднаних Націй. Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності із застереженнями і заявами Законом України № 1433-IV від 4 лютого 2004 р. (набула чинності 21 травня 2004 р.) і тим самим взяла на себе зобов'язання вжити низку заходів, у тому числі: криміналізувати внутрішні кримінальні правопорушення (участь в організованій злочинній групі, відмивання коштів, корупція), прийняти правила екстрадиції, підтримувати співробітництво у правоохоронній діяльності, сприяти підготовці кадрів і технічної допомоги в боротьбі з транснаціональною злочинністю тощо.

Безпосередньо співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю ведеться з найдавніших часів. Історично міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю зумовлювалося характером злочинності, яка загрожувала світовій спільноті. Потреба в правовій взаємодопомозі держав зростала адекватно зростанню міжнародної злочинності й осмисленню її негативного впливу на суспільні відносини. Нині міжнародне співробітництво передбачає спільну роботу, участь у спільних справах, що належать до відносин між народами, державами, у будь-якій сфері. Відповідно до Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права, Заключного акта Наради з безпеки й співробітництва держав у Європі, усі держави повинні підтримувати й розвивати співробітництво одна з одною та, відповідно, із цілями й принципами Статуту ООН, іншими міжнародно-правовими документами та зобов'язаннями.

Водночас слід визнати, що міжнародне співтовариство із запізненням стало реагувати на стрімке зростання транснаціональної організованої злочинності. Так, лише на V Конгресі ООН із попередження злочинності й поводження з правопорушниками, що проходив у м. Женева в 1975 р., було вперше визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу являє собою більш серйозну загрозу, ніж традиційні форми злочинної.

У подальшому ця проблема стала активно обговорюватися на конгресах ООН. Так, зокрема, на VIII Конгресі, що проходив у Гавані в 1990 р., зазначалося, що організована злочинність створює пряму загрозу національній і міжнародній безпеці й стабільності. Прийняття із цього приводу резолюції Конгресу було схвалено спеціальною Резолюцією 45/123 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй і кількома міжнародними нарадами, семінарами та конференціями, присвяченими проблемі транснаціональної організованої злочинності.

На всесвітній конференції на рівні міністрів внутрішніх справ (безпеки) з

організованої транснаціональної злочинності, проведеної Економічною і соціальною радою ООН 21–23 листопада 1994 р., обговорювався цілий комплекс питань, у тому числі такі: проблеми та небезпеки, які створюються в різних регіонах світу транснаціональною злочинністю; національне законодавство та його відповідність вимогам боротьби з різними формами організованої транснаціональної злочинності, а також належні керівні принципи для прийняття законодавчих та інших заходів на національному рівні; відповідні методи й керівні принципи попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею на регіональному й міжнародному рівні; доцільність розробки міжнародних документів, зокрема в конвенції про боротьбу з організованою транснаціональною злочинністю.

Слід також зазначити, що правові засади протидії транснаціональній злочинності пов'язані з таким складним явищем, як вживання у міжнародних правових актах термінів «міжнародна злочинність» та «транснаціональна злочинність». Зокрема, у п. 1 ст. 2 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. вказується, що мета даної Конвенції полягає в тому, щоб сприяти співробітництву щодо ефективного вирішення проблем незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, які носять міжнародний характер. У преамбулі ж цієї Конвенції незаконний обіг визначається як міжнародна злочинна діяльність, що забезпечує великі прибутки і фінансові засоби транснаціональним злочинним організаціям, які отримують можливість проникати в урядові механізми, легальну торгівлю і фінансову діяльність та в цілому в організм суспільства. У преамбулі Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності, що набула чинності у 1993 р., прямо вказується на необхідність не лише здійснювати співробітництво, але й проводити загальну кримінальну політику, спрямовану на захист суспільства від найбільш небезпечних форм злочинності, що дедалі набувають все більш вираженого міжнародного характеру.

Питання визначення правових засад протидії транснаціональній злочинності має важливе значення з огляду на імплементацію конвенційних положень у національне законодавство та нормативно-правову базу. Іншими словами, реформування правоохоронної системи, галузевого законодавства, оптимізація відомчої нормативно-правової бази має обов'язково супроводжуватися експертизою на відповідність міжнародно-правовим стандартам, що, в свою чергу, буде сприяти підвищенню ефективності запобігання транснаціональній злочинності.

Саме термін «транснаціональний» дозволяє встановити одну з важливих кримінологічних характеристик даного кримінального правопорушення. У цьому плані досить показовим є зазначений в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. відповідний термін. Як витікає з положень п. 2 ст. 3 «Сфера застосування» даної Конвенції, кримінальне правопорушення, яке вчинено злочинною групою, має

транснаціональний характер, якщо його:

- 1) вчинено в більш ніж одній державі;
- 2) вчинено в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- 3) вчинено в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- 4) вчинено в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Інакше кажучи, шкода економічним та іншим інтересам держав заподіюється за кордоном. Отже, у зв'язку із транснаціоналізацією погроз джерело шкоди, яка заподіюється правам людини, також починає носити транскордонний характер. Сказане означає, що злочинність, яка має міжнародний характер (а точніше – міжнародний масштаб), розгортається поверх і за межами національного простору.

Слід зазначити, що кримінальні правопорушення міжнародного характеру не виступають у якості міжнародних кримінальних правопорушень у власному розумінні слова. Про них більш точно можна говорити як про кримінальні правопорушення саме транснаціонального характеру.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Першим глобальним міжнародним документом у боротьбі з цією проблемою є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена у Нью-Йорку на 62-му пленарному засіданні 55 сесії Генеральної Асамблеї ООН Резолюцією 55/25 від 15 листопада 2000 р. (Конвенція ООН 2000 р., Палермська конвенція), та протоколи, які її доповнюють, що свідчить про усвідомлення міжнародною спільнотою завдання боротьби із транснаціональною злочинністю.

2. Міжнародне співтовариство із запізненням стало реагувати на стрімке зростання транснаціональної організованої злочинності. Так, лише на V Конгресі ООН із попередження злочинності й поводження з правопорушниками, що проходив у м. Женева в 1975 р., було вперше визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу являє собою більш серйозну загрозу, ніж традиційні форми злочинної.

3. На всесвітній конференції на рівні міністрів внутрішніх справ (безпеки) з організованої транснаціональної злочинності, проведеної Економічною і соціальною радою ООН 21–23 листопада 1994 р., обговорювався цілий комплекс питань, у тому числі такі: проблеми та небезпеки, які створюються в різних регіонах світу транснаціональною злочинністю; національне законодавство та його відповідність вимогам боротьби з різними формами організованої транснаціональної злочинності, а також належні керівні принципи для прийняття законодавчих та інших заходів на національному рівні; відповідні методи й керівні принципи попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею на регіональному й міжнародному рівні; доцільність розробки міжнародних документів, зокрема в конвенції про боротьбу з організованою транснаціональною злочинністю.

4. Правові засади протидії транснаціональній злочинності пов'язані з таким складним явищем, як вживання у міжнародних правових актах термінів «міжнародна злочинність» та «транснаціональна злочинність».

5. Саме термін «транснаціональний» дозволяє встановити одну з важливих кримінологічних характеристик даного кримінального правопорушення. У цьому плані досить показовим є зазначений в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. відповідний термін.

Інакше кажучи, шкода економічним та іншим інтересам держав заподіюється за кордоном. Отже, у зв'язку із транснаціоналізацією погроз джерело шкоди, яка заподіюється правам людини, також починає носити транскордонний характер. Сказане означає, що злочинність, яка має міжнародний характер (а точніше – міжнародний масштаб), розгортається поверх і за межами національного простору.

Слід зазначити, що кримінальні правопорушення міжнародного характеру не виступають у якості міжнародних кримінальних правопорушень у власному розумінні слова. Про них більш точно можна говорити як про кримінальні правопорушення саме транснаціонального характеру.

3. СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.

У робочих документах Х Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження із правопорушниками зазначено, що „поява нових форм транснаціональних союзів між організованими злочинними угрупованнями потребує активних дій у відповідь. Конгрес повинен поставити в центр уваги питання про практичні інструменти і практичні форми співробітництва у справі попередження сучасних форм транснаціональної злочинності та боротьби із ними”. Загрози, які несуть міжнародному правопорядку транснаціональна організована злочинність і міжнародний тероризм, потребують об'єднаних зусиль для ефективної протидії, що об'єктивно приводить до розвитку різноманітних форм співробітництва, найбільш ефективною з яких, на думку дослідників, є інститут міжнародних організацій. Це підтверджується практикою міжнародних відносин: чисельність міжнародних організацій швидко зростає, їх загальна кількість наближується до 5 тис., з яких понад 400 – міжурядові.

Ця тенденція властива й розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності. Сьогодні можна констатувати наявність системи міжнародних універсальних та регіональних організацій міжурядового та неурядового характеру, які займаються окремими аспектами протидії злочинності. Очолює цю систему Організація Об'єднаних Націй, одним із основних напрямків діяльності якої є попередження злочинності як соціального явища. Питаннями протидії злочинності також опікуються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна Організація Міграції (МОМ) – у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми; ВОЗ – у сфері протидії

незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин. До наведеного переліку міжурядових організацій слід включити Міжнародну Організацію Цивільної Авіації (ІКАО), Міжнародну Морську Організацію (ІМО), Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); серед регіональних міжнародних організацій питаннями взаємодії правоохоронних органів займаються Європол, Арабська Рада Міністрів Внутрішніх Справ; проблемою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, опікується міжурядова організація Financial Action Task Force (FATF) та ін. Однак більшість учених, що системно розглядали питання співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю, визначають, що найбільш ефективним інструментом міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності залишається Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

За оцінками експертів, наразі Інтерпол являє собою провідну міжнародну організацію, яка завдяки своїй унікальній структурі, правовій базі та технічному оснащенню здатна ефективно та раціонально координувати міжнародне поліцейське співробітництво.

Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол (МОКП – Інтерпол) створена 7 вересня 1923 р. рішенням Міжнародного поліцейського конгресу, що проводився у м. Відні, Австрія. Разом з тим історія створення цієї організації починається набагато раніше.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. перед правоохоронними органами всього світу дедалі частіше почало поставати питання розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення і переховуються від кримінальної відповідальності за кордоном. Реалії суспільного життя, а саме розвиток економічних, політичних і соціальних зв'язків між державами, сприяли інтегруванню злочинності на міжнародному рівні. Саме тоді виникла потреба у створенні міжнародної поліцейської організації для забезпечення належної співпраці правоохоронних органів різних держав у боротьбі проти міжнародної (або транснаціональної) злочинності.

У 1889 р. відбулось установче засідання Міжнародного союзу кримінального права. Його учасники констатували появу міжнародної злочинності і закликали поліцейських різних країн до узгоджених дій для її подолання. Водночас з'явилися пропозиції підвести під співробітництво поліції постійно діючу, організаційно оформлену базу – спочатку на національному, а потім і міжнародному рівні.

У 1905 р. на міжнародній конференції криміналістів германомовних країн зроблено чергову спробу об'єднати зусилля в боротьбі проти міжнародної злочинності. На своїй 10-й міжнародній асамблеї в м. Гамбурзі криміналісти за пропозицією франкомовних держав прийняли резолюцію на підтвердження того, що підвищений попит на туризм та закордонні подорожі сприяє появі нових форм міжнародної злочинності. Отже, для її подолання необхідні спільні міжнародні зусилля. Тому планувалось у складі поліцейських підрозділів організувати національні центральні бюро для обміну інформацією про

міжнародну злочинність і покращання прямих поліцейських відносин.

Проблеми боротьби з міжнародною злочинністю обговорювалися на багатьох конференціях і конгресах: 1905 р. (Буенос-Айрес), 1909 р. (Мадрид), 1912 р. (Сан-Паулу) і 1913 р. (Вашингтон).

У 1914 р. в Монако відбувся Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції, представлений фахівцями з Австрії, Великобританії, Італії, Росії, Франції. До порядку денного конгресу були внесені чотири питання: уніфікація процедури екстрадиції злочинців; міжнародна превентивна антропометрія; створення відділу з обліку міжнародної кримінальної інформації; розробка заходів щодо прискорення і спрощення арешту злочинців.

У підкомітетах офіційні представники поліцейських сил обговорювали технічні питання, пов'язані із захистом офіцерів поліції, прийняттям міжнародного кодексу поліції та ін.

Перша секція розглядала загальні проблеми поліції. Друга і третя – окремі питання роботи міжнародної поліції і особливості законодавств різних країн. Учасники форуму звернулися до уряду Монако з проханням узяти на себе ініціативу щодо створення у Парижі міжнародних комісій з розробки уніфікованих стандартів посвідчень особи і організації єдиного міжнародного бюро ідентифікації міжнародних кримінальних правопорушень. Водночас вони домовились про зустріч знову через два роки в Бухаресті на Другому міжнародному конгресі кримінальної поліції. Проте через Першу світову війну пішли в непам'ять не лише ці надії, а й усі прийняті в Монако резолюції.

Після Першої світової війни на порядку денному стояла та сама проблема – міжнародна злочинність, але вже у гострішій формі. Далася взнаки мораль військового часу – різко підвищився рівень злочинності, зокрема, на підґрунті наркоманії й алкоголізму. Тому питання об'єднання зусиль кримінальної поліції проти злочинності на міжнародному рівні набуло особливої актуальності.

У вересні 1923 р. у Відні (Австрія) відбувся Міжнародний поліцейський конгрес, представлений всіма континентами, крім Австралії. У ньому взяли участь криміналісти, кримінологи і дипломати Австрії, Бельгії, Греції, Данії, Єгипту, Італії, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Туреччини, Угорщини, Франції, Чехословаччини, Швейцарії і Швеції.

Однією з резолюцій конгрес заснував Міжнародну комісію кримінальної поліції (МККП) з її першою офіційною штаб-квартирою у Відні, яка негайно розпочала роботу над програмою своїх дій (отже, 7 вересня 1923 р. вважають датою народження Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу). У 1924 р. МККП прийняла резолюцію з п'яти важливих питань, що визначили напрями розвитку на багато років уперед, а саме: створення інформаційних відділень зі збирання фактів прояву міжнародної злочинності; розробка систем доказів і міжнародного розшуку злочинців; організація відділень з ідентифікації осіб на відстані; видання газети міжнародної поліції; створення загальної програми з попередження і виявлення підроблених банкнот і документів.

У 1930 р. МККП розроблено принципи здійснення екстрадиції.

У березні 1938 р. німецькі війська окупували Австрію, а через 18 місяців розпочалася Друга світова війна. Діяльність МККП було згорнуто. З 1940 р. МККП очолював шеф німецької служби безпеки Гейдрих. Адміністрацію МККП було переведено в Берлін.

Протягом другої світової війни не відбулося жодного офіційного конгресу МККП.

У 1946 р. представники 17 держав у відповідь на заклик уряду Бельгії зустрілися в Брюсселі для відтворення Міжнародної комісії кримінальної поліції. Було прийнято рішення про перенесення її штаб-квартири до Парижа (Франція). 19 країн поновили свою участь у МККП, серед них Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Єгипет, Іран, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Франція, Чехословаччина, Чилі, Швейцарія, Швеція і Югославія.

Слід відмітити, що вперше слово “Інтерпол” (так само як і сучасний знак – символ Організації) 1914 р. з’явилося на сторінках “Journal de Monaco” у статті про Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції. А з 22 липня 1946 р. використовується як телеграфне позначення адреси штаб-квартири у Парижі.

У 1956 р. у Відні на ювілейній 25-й сесії Генеральної асамблеї МККП прийнято Статут Організації, у ст. 1 якого зазначено, що віднині Міжнародна комісія кримінальної поліції називатиметься Міжнародною організацією кримінальної поліції (МОКП) – Інтерпол. Статутом передбачено співробітництво на світовому рівні; до цього вплив Організації поширювався в основному на європейські держави. У 1989 р. її штаб-квартиру передислоковано до м. Ліона (Франція).

Отже, за час існування МККП відбулись три дуже важливі зміни. Перше: її дія поширилась на весь світ у результаті вступу до неї нових членів. Друге: 1956 р. Міжнародна комісія кримінальної поліції перейменована в Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол. Третє: прийнятий Статут Інтерполу, який, практично не змінюючись, чинний дотепер.

Головні завдання і цілі Інтерполу згідно зі Статутом:

- забезпечення найширшого співробітництва між зацікавленими органами кримінальної поліції в межах чинного національного законодавства країн – учасниць Інтерполу і у строгій відповідності до положень Всесвітньої декларації з прав людини;

- створення і розвиток усіх необхідних органів, які будуть ефективними у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю.

Відповідно до Статуту Інтерпол не займається діяльністю політичного, військового, релігійного і расового характеру і не втручається в неї.

Співробітництво поліцейських органів у межах Інтерполу засновано на діях, що застосовуються цими органами на території своїх країн і у суворій відповідності до їх національних законодавств. Усі країни, що входять до Інтерполу, мають рівні права незалежно від розміру їх фінансових внесків.

Наразі членами Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол є 187 держав світу.

Після проголошення незалежності Україна потребувала здійснення постійного, оперативного та ефективного міжнародного співробітництва, а також залучення передового зарубіжного досвіду для розбудови власної правоохоронної системи та протидії транснаціональній організованій злочинності.

З огляду на відсутність відповідного досвіду перші кроки у цій сфері були непростими.

Можливість вступу України до Міжнародної організації кримінальної поліції вивчалася ще у квітні 1991 р., коли Українська Республіка входила до складу СРСР.

Відразу після проголошення незалежності за ініціативи Міністерства внутрішніх справ України, підтриманої Міністерством юстиції, Міністерством закордонних справ та Службою безпеки, від імені Уряду було подано заявку до Генерального секретаріату Інтерполу про вступ України до Організації.

Прийняття України до Інтерполу відбулося 4 листопада 1992 р. на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал).

Європол, Європейське поліцейське управління (англ. European Police Office, Europol) – установа правопорядку Європейського Союзу; збирає інформацію щодо кримінальних правопорушень. Створення Європолу передбачено в Договорі про ЄС. 3 січня 1994 р. розпочав роботу як управління з боротьби з наркотиками, поступово поширюючи свою діяльність на інші види кримінальної злочинності. 1 жовтня 1998 р., після ратифікації, в усіх державах-членах набули чинності Конвенція про створення Європолу та пов'язані з нею правові акти. Як наслідок, 1 липня 1999 р. Європол розпочав повномасштабну роботу в усіх сферах своїх повноважень, а саме: незаконна торгівля наркотиками; незаконні мережі імміграції; тероризм, незаконна торгівля автотранспортом, торгівля людьми і дитяча порнографія, виготовлення фальшивих грошей та інших платіжних засобів, відмивання грошей.

Крім того, до пріоритетних сфер дослідження Європолу належать кримінальні правопорушення проти особи, фінансові та кіберкримінальні правопорушення. Діяльність Європолу обмежена структурами організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією; здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності; виконує експертизу і надає технічну підтримку в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах. Базується в Гаазі (Нідерланди).

На сьогодні діяльність України та Європолу регламентована Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.

Відповідно до вказаної Угоди основними напрямками співробітництва

між Україною і Європолом є: обмін інформацією, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. У робочих документах Х Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження із правопорушниками зазначено, що „поява нових форм транснаціональних союзів між організованими злочинними угрупованнями потребує активних дій у відповідь. Конгрес повинен поставити в центр уваги питання про практичні інструменти і практичні форми співробітництва у справі попередження сучасних форм транснаціональної злочинності та боротьби із ними”. Загрози, які несуть міжнародному правопорядку транснаціональна організована злочинність і міжнародний тероризм, потребують об’єднаних зусиль для ефективної протидії, що об’єктивно приводить до розвитку різноманітних форм співробітництва, найбільш ефективною з яких, на думку дослідників, є інститут міжнародних організацій.

2. Найбільш ефективним інструментом міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності залишається Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

3. До пріоритетних сфер дослідження Європолу належать кримінальні правопорушення проти особи, фінансові та кіберкримінальні правопорушення. Діяльність Європолу обмежена структурами організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією; здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності; виконує експертизу і надає технічну підтримку в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах. Базується в Гаазі (Нідерланди).

На сьогодні діяльність України та Європолу регламентована Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.

Відповідно до вказаної Угоди основними напрямками співробітництва між Україною і Європолом є: обмін інформацією, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях.

4. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.

Розширення масштабів транснаціональної злочинності, а також найбільш небезпечних видів злочинів, таких як тероризм, торгівля людьми, незаконний оборот наркотиків і зброї, нелегальна міграція, зачіпає інтереси багатьох

держав, вимагає від світового співтовариства здійснювати спільний пошук найбільш дієвих засобів вирішення цієї проблеми. Постійно розширюється перелік злочинних діянь, що являють собою міжнародну небезпеку, підштовхує держави до координації зусиль та погоджених дій.

МВС України приділяє великого значення питанням участі правоохоронних органів у міжнародному співробітництві. За останні роки значно розширилися обсяг і географія міжнародних зв'язків, істотно зміцнена їх міжнародно-правова база. Активізувалася участь представників МВС у заходах, проведених у рамках міжнародних організацій (у першу чергу ООН, Ради Європи).

В основу організації співробітництва підрозділів МВС України з іноземними партнерами покладені вимоги наказів та рішень МВС України.

Організація і забезпечення участі МВС України в міжнародному співробітництві здійснюються з метою:

- забезпечення ефективної участі підрозділів МВС України в міжнародному співробітництві на двосторонньому, регіональному й універсальному рівнях у першу чергу в боротьбі з найбільш небезпечними видами кримінальних правопорушень, що мають транснаціональний характер;
- належного використання закордонного досвіду і потенціалу міжнародного співробітництва для удосконалювання діяльності органів МВС у виконанні поставлених перед ними задач;
- забезпечення виконання в системі МВС України міжнародних зобов'язань України;
- підвищення міжнародного престижу України в цілому, її правоохоронної системи, а також органів МВС;
- зміцнення правової бази участі підрозділів МВС України в міжнародному співробітництві;
- забезпечення двостороннього співробітництва з закордонними партнерами;
- участь представників МВС України у заходах щодо лінії міжнародних організацій;
- участь у міжнародних миротворчих операціях.
- співробітництво в галузі підготовки кадрів, кадрове забезпечення здійснення міжнародних зв'язків;
- розвиток наукового і науково-технічного співробітництва з іноземними державами; наукове забезпечення міжнародних зв'язків;
- інформаційне забезпечення міжнародних зв'язків; збір, узагальнення, аналіз і поширення досвіду міжнародного співробітництва і закордонного досвіду.

Правоохоронні органи беруть участь у виконанні зобов'язань України за всіма основними напрямками, причому їхня діяльність здійснюється в тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами, зацікавленими міністерствами й відомствами.

Співробітництво держав у будь-якій області, і тим більше в

правоохоронній, має здійснюватися при точному і неухильному дотриманні міжнародно-правових норм, у першу чергу загальновизнаних принципів міжнародного права.

При здійсненні взаємодії в правоохоронній сфері використовуються дві основні правові форми: договірно-правова, чи конвенційна (висновок і реалізація договорів, у яких регулюються відносини в даній сфері); інституційна (співробітництво в рамках міжнародних організацій як загального, так і регіонального характеру – ООН, Інтерпол, Європол, Рада Європи та ін.)

МВС України на підставі ст. 3 Закону України "Про міжнародні договори України" виконує в межах своєї компетенції зобов'язання за міжнародними договорами у сфері боротьби зі злочинністю.

На сьогодні МВС України має розвинуту міжнародно-правову базу, що регулює взаємодію з іншими державами, яка динамічно розвивається й охоплює різні напрямки діяльності її органів, основними з яких є: правова допомога у кримінальних справах; боротьба з окремими видами кримінальних правопорушень (незаконним оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тероризмом, незаконним оборотом зброї, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів, корупцією, економічними злочинами, відмиванням (легалізацією) доходів від злочинної діяльності й ін.); поліцейське співробітництво.

Найбільш значна участь правоохоронних органів у боротьбі з окремими видами кримінальних правопорушень. Україна є учасником понад 20 універсальних договорів (міжнародних договірних документів, що дозволяють приєднатися до них будь-якій державі незалежно від особливостей національного права), укладених у рамках ООН та її спеціалізованих установ. У цих договорах, зокрема, містяться зобов'язання держав-учасниць співробітничати в питаннях видачі злочинців і надання правової допомоги в боротьбі з зазначеними в них злочинними діяннями. Наразі йде інтенсивний процес приєднання України до конвенцій Ради Європи, що дозволяє розширити взаємодію України з іншими європейськими державами у сфері боротьби зі злочинністю, у першу чергу з тероризмом, легалізацією незаконних доходів, наркобізнесом, збільшити можливості оптимізації діяльності правоохоронних органів. МВС України бере участь у цій роботі разом з іншими правоохоронними органами.

МВС України укладені двосторонні угоди міжвідомчого характеру про боротьбу зі злочинністю та її окремими видами з правоохоронними органами Австрії, Албанії, Аргентини, Афганістану, Болгарії, Угорщини, В'єтнаму, Індії, Італії, Ірану, Канади, Кіпру, Республіки Кореї, Куби, Китаю, Македонії, Монголії, Польщі, Румунії, Словаччини, Танзанії, Туреччини, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції, тощо. Як правило, такі угоди містять положення, що регламентують традиційні форми поліцейського співробітництва (обмін інформацією і досвідом роботи, використання запитів про виробництво оперативно-розшукових заходів, надання сприяння в підготовці і підвищенні кваліфікації кадрів, обмін нормативними правовими актами й ін.). Досягнуті

також двосторонні домовленості з питань співробітництва з правоохоронними органами Великобританії, США і Фінляндії.

Слід згадати укладені в рамках СНД багатобічні міждержавні і міжурядові угоди, зокрема:

- про співробітництво в боротьбі із кримінальними правопорушеннями у сфері економіки (1996 р.);
- про співробітництво у припиненні правопорушень в області інтелектуальної власності і про співробітництво в боротьбі зі злочинністю (1998 р.);
- про порядок перебування і взаємодії працівників правоохоронних органів на території держав – учасниць СНД і про співробітництво в боротьбі з тероризмом (1999 р.);
- про співробітництво в боротьбі з незаконним оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (2000 р.);
- про співробітництво держав – учасниць СНД у боротьбі із кримінальними правопорушеннями у сфері комп'ютерної інформації (2001 р.).

Підписано Шанхайську конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом (2001 р.), Угоду між державами – членами Шанхайської організації співробітництва про Регіональну антитерористичну структуру (2002 р.).

Крім міжнародних договорів міжвідомчого характеру МВС України оформляє письмові домовленості з закордонними партнерами, що, як правило, більш детально визначають механізми взаємодії на основі вже укладених міжурядових і міжвідомчих угод (протоколи про взаємодію, меморандуми й ін.). Подібного роду домовленостей, укладених на різних рівнях системи МВС України, у даний час нараховується близько двадцяти.

Реалізація міжнародних договорів України різного рівня (міждержавні, міжурядові і міжвідомчі) по лінії МВС України здійснюється структурними підрозділами Міністерства відповідно до їхньої компетенції.

Значною є участь МВС України в реалізації міжурядових угод (рамкового характеру) про співробітництво в боротьбі зі злочинністю, на підставі яких взаємодію здійснюють усі правоохоронні органи України з усіма правоохоронними структурами держав-партнерів. Основний зміст таких багатобічних договорів складають зобов'язання держав-учасниць визнати зазначені в них дії злочинними і надавати один одному правову допомогу в боротьбі з ними. Угоди також визначають основні напрямки і форми співробітництва, що можуть деталізуватися в міжурядових (за окремими напрямками боротьби зі злочинністю) і міжвідомчих угодах. Україною укладені двосторонні угоди про боротьбу зі злочинністю рамкового характеру з Фінляндією (1993 р.), Швецією (1995 р.), США (1995 р.), Узбекистаном (1995 р.), Угорщиною (1997 р.), Єгиптом (1997 р.), Великобританією (1997р.), Норвегією (1998 р.), Ірландією (1999 р.), Іспанією (1999 р.), а також багатосторонні – у рамках СНД (1998 р.).

МВС виконує зобов'язання України за багатобічними і двосторонніми

міжурядовими угодами про співробітництво в боротьбі з незаконним оборотом наркотичних засобів і психотропних речовин і зловживанням ними. Наразі Україна виконує зобов'язання за рядом універсальних конвенцій по боротьбі з окремими видами актів терористичного характеру, укладеними в рамках ООН і її спеціалізованих установ, і т. ін.

Положення про співробітництво у сфері боротьби з незаконним оборотом зброї, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів містяться в міжурядових договорах рамкового характеру про співробітництво в боротьбі зі злочинністю, а також у міжвідомчих угодах по лінії МВС України. Міністерство бере участь у реалізації ряду двосторонніх міжнародних договорів про боротьбу з незаконними фінансовими операціями, а також з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих незаконним шляхом. Положення про боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів включені також у міжвідомчі угоди по лінії МВС, а також у низку міжурядових угод рамкового характеру, до числа яких належать підписані в рамках СНД міжурядові угоди про співробітництво в боротьбі із кримінальними правопорушеннями у сфері економіки (1996 р.), про співробітництво в боротьбі зі злочинністю (1998 р.).

Розвиток і зміцнення двосторонніх міжнародних зв'язків МВС України спрямовано на забезпечення ефективної практичної взаємодії з правоохоронними й іншими органами закордонних держав. Воно здійснюється, насамперед, шляхом обміну інформацією і досвідом роботи, виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів і провадження слідчих дій, спільного і погодженого проведення окремих заходів (оперативно-слідчих, наукових і науково-технічних розробок, конференцій, нарад і ін.), взаємних стажувань і навчання фахівців, наукових досліджень, обміну зразками техніки й озброєння і технологіями виробництва.

З метою розв'язання цих задач підрозділами МВС України налагоджене двостороннє співробітництво з прикордонними державами.

Сьогодні існує необхідність перекладу в практичну площину можливостей міжнародних організацій і груп, до яких приєдналася Україна (наприклад, не налагоджена практична взаємодія з групою Ради Європи по співробітництву в боротьбі зі зловживанням наркотиками і їх незаконним оборотом – "Групою Помпиду"). Не всі можливості використані для розширення взаємодії на багатобічній основі в рамках СІКАД (Організації Американських Держав), Європолу, Європейського Союзу, Меморандуму про взаєморозуміння і співробітництво між ЮНДКП і державами Центральної Азії.

Практика демонструє, що домінуюче значення в боротьбі з транснаціональною злочинністю має вивчення, узагальнення і поширення національного і міжнародного досвіду. Організаційно-методичне забезпечення припускає розробку для спеціалізованих служб правоохоронних органів відповідних матеріалів (посібників, рекомендацій, збірників правових актів і т.д.) по оперативно-розшуковій і слідчій роботі.

Для обміну досвідом необхідно систематично готувати і поширювати в державах-партнерах експрес-інформацію, аналітичні огляди, науково-

методичні матеріали про найбільш розповсюджені способи вчинення кримінальних правопорушень, організації злочинної діяльності, форми і методи протидії транснаціональним і міжнародним проявам злочинності.

У зв'язку з цим наукове співробітництво з закордонними партнерами дозволяє розробляти методики, що охоплюють багато аспектів конкретних видів злочинної діяльності організованої злочинності, яка має зв'язки в інших країнах.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Правоохоронні органи беруть участь у виконанні зобов'язань України за всіма основними напрямками, причому їхня діяльність здійснюється в тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами, зацікавленими міністерствами й відомствами.

2. При здійсненні взаємодії в правоохоронній сфері використовуються дві основні правові форми: договірно-правова, чи конвенційна (висновок і реалізація договорів, у яких регулюються відносини в даній сфері); інституційна (співробітництво в рамках міжнародних організацій як загального, так і регіонального характеру – ООН, Інтерпол, Європол, Рада Європи та ін.)

3. На сьогодні МВС України має розвинуту міжнародно-правову базу, що регулює взаємодію з іншими державами, яка динамічно розвивається й охоплює різні напрямки діяльності її органів, основними з яких є: правова допомога у кримінальних справах; боротьба з окремими видами кримінальних правопорушень (незаконним оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тероризмом, незаконним оборотом зброї, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів, корупцією, економічними злочинами, відмиванням (легалізацією) доходів від злочинної діяльності й ін.); поліцейське співробітництво.

4. Реалізація міжнародних договорів України різного рівня (міждержавні, міжурядові і міжвідомчі) по лінії МВС України здійснюється структурними підрозділами Міністерства відповідно до їхньої компетенції.

5. Розвиток і зміцнення двосторонніх міжнародних зв'язків МВС України спрямовано на забезпечення ефективної практичної взаємодії з правоохоронними й іншими органами закордонних держав. Воно здійснюється, насамперед, шляхом обміну інформацією і досвідом роботи, виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів і провадження слідчих дій, спільного і погодженого проведення окремих заходів (оперативно-слідчих, наукових і науково-технічних розробок, конференцій, нарад і ін.), взаємних стажувань і навчання фахівців, наукових досліджень, обміну зразками техніки й озброєння і технологіями виробництва.

6. Практика демонструє, що домінуюче значення в боротьбі з транснаціональною злочинністю має вивчення, узагальнення і поширення національного і міжнародного досвіду. Організаційно-методичне забезпечення припускає розробку для спеціалізованих служб правоохоронних органів відповідних матеріалів (посібників, рекомендацій, збірників правових актів і т.д.) по оперативно-розшуковій і слідчій роботі.

Для обміну досвідом необхідно систематично готувати і поширювати в державах-партнерах експрес-інформацію, аналітичні огляди, науково-методичні матеріали про найбільш розповсюджені способи вчинення кримінальних правопорушень, організації злочинної діяльності, форми і методи протидії транснаціональним і міжнародним проявам злочинності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. До ознак сучасної цивілізації, які вміло використовуються транснаціональною злочинністю, можна віднести:

1) нові тенденції розвитку міждержавних та міжнародних відносин, розширення економічних і соціальних зв'язків, підвищення «прозорості» кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, поява нових ринків збуту, збільшення міжнародних перевезень, що створює комплекс можливостей для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності;

2) Розвиток міжнародних банківських, інших фінансових структур, інформаційних технологій, що сприяє швидкому переказу грошей з використанням електронних мереж;

3) міграція населення, утворення в різних країнах етнічних діаспор, які мають власні традиції та власну ментальність, зокрема ментальність і традиції у сфері злочинній;

4) наявність розбіжностей у законодавстві різних країн, що використовуються злочинними організаціями для здійснення тих або інших незаконних операцій;

5) Утворення глобальної логістичної інфраструктури, яка використовується для контрабандної діяльності, «торгівлі людьми».

2. Найнебезпечніші види транснаціональної злочинності: злочинність, пов'язана зі сферою господарської діяльності, легалізацією (відмиванням) коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів; злочинність, пов'язана з торгівлею людьми та нелегальною міграцією; злочинність, пов'язана з тероризмом; злочинність, пов'язана з незаконним обігом озброєнь, у тому числі зброї, боєприпасів; злочинність, пов'язана з контрабандою та незаконним автобізнесом; злочинність, пов'язана з використанням високих технологій; злочинність, пов'язана з фальшивомонетництвом та підробкою цінних паперів; корупція.

3. Чотири ознаки, які характеризують транснаціональну організовану злочинність: 1) наявність організації, 2) постійна участь у злочинній діяльності; 3) наявність чітко вираженої економічної мети, 4) досягнення цієї мети пов'язане з перетином національних кордонів.

4. Під транснаціональною організованою злочинною діяльністю розуміється здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох

іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства і використання значних відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн.

5. Узагальнення існуючої практики дозволяє вважати, що основними ознаками транснаціональних злочинних об'єднань в Україні є: 1) регулярні угоди з придбання в країнах проживання членів транснаціональних злочинних об'єднань товарів і доставка їх у країни, де проживають інші члени транснаціональних злочинних об'єднань і де ці товари користуються підвищеним попитом; 2) наявність змішаних за складом організованих формувань, що займаються контрабандою і спеціалізуються винятково на нелегальному вивозі великих партій товарів; 3) діюча в окремих сферах (але з єдиним керівництвом) мережа збуту товарів; 4) наявність мережі обміну коштів, отриманих від нелегального збуту, на конвертовану валюту; 5) установлення каналів вивозу за кордон цінностей, отриманих злочинним шляхом.

6. Першим глобальним міжнародним документом у боротьбі з цією проблемою є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена у Нью-Йорку на 62-му пленарному засіданні 55 сесії Генеральної Асамблеї ООН Резолюцією 55/25 від 15 листопада 2000 р. (Конвенція ООН 2000 р., Палермська конвенція), та протоколи, які її доповнюють, що свідчить про усвідомлення міжнародною спільнотою завдання боротьби із транснаціональною злочинністю.

7. Міжнародне співтовариство із запізненням стало реагувати на стрімке зростання транснаціональної організованої злочинності. Так, лише на V Конгресі ООН із попередження злочинності й поведінки з правопорушниками, що проходив у м. Женева в 1975 р., було вперше визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу являє собою більш серйозну загрозу, ніж традиційні форми злочинної.

8. На всесвітній конференції на рівні міністрів внутрішніх справ (безпеки) з організованої транснаціональної злочинності, проведеної Економічною і соціальною радою ООН 21–23 листопада 1994 р., обговорювався цілий комплекс питань, у тому числі такі: проблеми та небезпеки, які створюються в різних регіонах світу транснаціональною злочинністю; національне законодавство та його відповідність вимогам боротьби з різними формами організованої транснаціональної злочинності, а також належні керівні принципи для прийняття законодавчих та інших заходів на національному рівні; відповідні методи й керівні принципи попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею на регіональному й міжнародному рівні; доцільність розробки міжнародних документів, зокрема в конвенції про боротьбу з організованою транснаціональною злочинністю.

9. Правові засади протидії транснаціональній злочинності пов'язані з таким складним явищем, як вживання у міжнародних правових актах термінів «міжнародна злочинність» та «транснаціональна злочинність».

10. Саме термін «транснаціональний» дозволяє встановити одну з важливих кримінологічних характеристик даного кримінального правопорушення. У цьому плані досить показовим є зазначений в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. відповідний термін.

Інакше кажучи, шкода економічним та іншим інтересам держав заподіюється за кордоном. Отже, у зв'язку із транснаціоналізацією погроз джерело шкоди, яка заподіюється правам людини, також починає носити транскордонний характер. Сказане означає, що злочинність, яка має міжнародний характер (а точніше – міжнародний масштаб), розгортається поверх і за межами національного простору.

Слід зазначити, що кримінальні правопорушення міжнародного характеру не виступають у якості міжнародних кримінальних правопорушень у власному розумінні слова. Про них більш точно можна говорити як про кримінальні правопорушення саме транснаціонального характеру.

11. У робочих документах Х Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження із правопорушниками зазначено, що „поява нових форм транснаціональних союзів між організованими злочинними угрупованнями потребує активних дій у відповідь. Конгрес повинен поставити в центр уваги питання про практичні інструменти і практичні форми співробітництва у справі попередження сучасних форм транснаціональної злочинності та боротьби із ними”. Загрози, які несуть міжнародному правопорядку транснаціональна організована злочинність і міжнародний тероризм, потребують об'єднаних зусиль для ефективної протидії, що об'єктивно приводить до розвитку різноманітних форм співробітництва, найбільш ефективною з яких, на думку дослідників, є інститут міжнародних організацій.

12. Найбільш ефективним інструментом міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності залишається Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

13. До пріоритетних сфер дослідження Європолу належать кримінальні правопорушення проти особи, фінансові та кіберкримінальні правопорушення. Діяльність Європолу обмежена структурами організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією; здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності; виконує експертизу і надає технічну підтримку в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах. Базується в Гаазі (Нідерланди).

На сьогодні діяльність України та Європолу регламентована Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.

Відповідно до вказаної Угоди основними напрямками співробітництва між Україною і Європолом є: обмін інформацією, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу,

інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях.

14. Правоохоронні органи беруть участь у виконанні зобов'язань України за всіма основними напрямками, причому їхня діяльність здійснюється в тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами, зацікавленими міністерствами й відомствами.

15. При здійсненні взаємодії в правоохоронній сфері використовуються дві основні правові форми: договірно-правова, чи конвенційна (висновок і реалізація договорів, у яких регулюються відносини в даній сфері); інституційна (співробітництво в рамках міжнародних організацій як загального, так і регіонального характеру – ООН, Інтерпол, Європол, Рада Європи та ін.)

16. На сьогодні МВС України має розвинуту міжнародно-правову базу, що регулює взаємодію з іншими державами, яка динамічно розвивається й охоплює різні напрямки діяльності її органів, основними з яких є: правова допомога у кримінальних справах; боротьба з окремими видами кримінальних правопорушень (незаконним оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тероризмом, незаконним оборотом зброї, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів, корупцією, економічними злочинами, відмиванням (легалізацією) доходів від злочинної діяльності й ін.); поліцейське співробітництво.

17. Реалізація міжнародних договорів України різного рівня (міждержавні, міжурядові і міжвідомчі) по лінії МВС України здійснюється структурними підрозділами Міністерства відповідно до їхньої компетенції.

18. Розвиток і зміцнення двосторонніх міжнародних зв'язків МВС України спрямовано на забезпечення ефективної практичної взаємодії з правоохоронними й іншими органами закордонних держав. Воно здійснюється, насамперед, шляхом обміну інформацією і досвідом роботи, виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів і провадження слідчих дій, спільного і погодженого проведення окремих заходів (оперативно-слідчих, наукових і науково-технічних розробок, конференцій, нарад і ін.), взаємних стажувань і навчання фахівців, наукових досліджень, обміну зразками техніки й озброєння і технологіями виробництва.

19. Практика демонструє, що домінуюче значення в боротьбі з транснаціональною злочинністю має вивчення, узагальнення і поширення національного і міжнародного досвіду. Організаційно-методичне забезпечення припускає розробку для спеціалізованих служб правоохоронних органів відповідних матеріалів (посібників, рекомендацій, збірників правових актів і т.д.) по оперативно-розшуковій і слідчій роботі.

Для обміну досвідом необхідно систематично готувати і поширювати в державах-партнерах експрес-інформацію, аналітичні огляди, науково-методичні матеріали про найбільш розповсюджені способи вчинення кримінальних правопорушень, організації злочинної діяльності, форми і методи протидії транснаціональним і міжнародним проявам злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Теоретико-правові дослідження транснаціональної злочинності як соціального феномена.
2. Виникнення і розвиток транснаціональної злочинності за часів незалежної України.
3. Загальна характеристика кримінальних правопорушень, що складають ядро транснаціональної злочинності.
4. Кримінологічна характеристика транснаціональних кримінальних правопорушень у сфері економіки.
5. Кримінологічна характеристика транснаціональних кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми.
6. Кримінологічна характеристика транснаціональних кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.
7. Кримінологічна характеристика транснаціональної організованої злочинності.

ТЕМА № 13 ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (2 години)

План

1. Поняття та сутність колаборації. Поняття колабораційної діяльності.
2. Причини та умови колабораційної діяльності.
3. Запобігання колабораційної діяльності.
4. Кримінологічна характеристика колабораційної діяльності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану, Закон України № 2113 від 3 березня 2022 року. URL: <mailto:https://www.rada.gov.ua/news/razom/220180.html>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання

правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>.

6. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 15.03.2022 р. № 2138-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2138-20#Text>.

7. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3/2022. С. 198–204. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/45>.

8. Березняк В.С., Шаблистий В.В., Каторкін Р.А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні / Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Р. 80. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>

9. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111¹ КК. ГО «Вектор прав людини». Київ. 2022. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46990/1/Kravchuk_Bondarenko_Art._111-1_CCU.pdf

10. Іван Богатирьов Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 57-64. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/49/7.pdf>.

11. Мисливий В.А. Колабораціонізм в умовах воєнного стану: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів): збірник тез науково-практичного круглого столу, м. Київ, 7 вересня 2022 р. / Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2022. С. 184–188.

12. Дика С. А. Методика СБУ у розслідуванні злочину, передбаченого ст. 113 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6, том 1. С. 216–220.

13. Ткач Ю.О. «Сучасні питання дезінформації в умовах війни». Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Сучасні інформаційні технології в діяльності Національної поліції України». (м. Дніпро, 10 листопада 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 72.

14. Кримінологія: історія та колаборантно-воєнні злочини в сучасній історії: навчальний посібник / [Лісовська Ю.П., Лісовський П.М., Кислий А.М., Бортник В.А.]. Київ: Ліра-К, 2023. 350 с.

Сформуувати комплекс теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття та сутності «колаборація», «колабораціонізм» та «колабораційна діяльність», надати основні знання щодо форм, ознак, причин та умов скоєння колабораційної діяльності, кримінологічної характеристики особистості колаборанта, правової основи запобігання колабораційній діяльності, ознайомитися із заходами запобігання та методами попередження колабораційної діяльності.

ВСТУП

Сьогодні питання протидії колабораціонізму нарешті отримала належне законодавче вирішення. Адже початок відкритої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України спонукав Верховну Раду України реалізувати один з таких варіантів криміналізації колабораційної діяльності.

Так, 15 березня набув чинності Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яким в Україні передбачено кримінальну відповідальність за вчинення низки діянь, що сприяють збройній агресії на території України. Нова стаття КК України 111-1, охопила собою велику кількість складів кримінальних правопорушень, які пов'язані із співпрацею з державою-агресором, яка спрямована запобігання та протидії цьому явищу.

1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КОЛАБОРАЦІЇ. ПОНЯТТЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукові рефлексії щодо змісту терміну «колабораціонізм» постійно доповнюються новими інтерпретативними поясненнями і характерними ознаками його різновидів. Слід зауважити, що термін «колабораціонізм» виник набагато пізніше ніж сам феномен, який існує стільки скільки існує людство і війни.

В перекладі з французької (collaboration – співпраця, співробітництво) він означає добровільну, навмисну співпрацю з окупаційною владою і надання їй всілякої допомоги. Автором цього терміну прийнято вважати маршала Філіпа Петена, який в липні 1940 року національними зборами був проголошений главою французької держави і призвав підтримати нацистську Німеччину. В його інтерпретації «колабораціонізм» не носив негативного змісту, навпаки, він обумовлював необхідність добровільної співпраці держави з окупантами. Однак «Колаборація» не тотожна «колабораціонізму», оскільки вона означає спільний трудовий процес людей або організацій, які об'єднані спільними, а «колабораціонізм» має негативний відтінок і включає в себе обов'язкову наявність шкідливої користи, власної вигоди.

Зацікавленість науковців темою колабораціонізму була пов'язана з другою світовою війною, коли він набув масового характеру в окупованих нацистською Німеччиною європейських країнах західної і північної Європи переважно у виді воєнної і адміністративної співпраці. Так, на думку багатьох

науковців, які займалися цією проблемою, саме після другої світової війни, категорія «колабораціонізм» набула негативного смислу і більшою мірою політичного навантаження та емоційного забарвлення, що відбилась на її змістовному наповненні. Так, одна з класичних версій цього терміну з вищезначеною тональністю була запропонована в українській історіографії вітчизняним істориком Я. Грицаком, який інтерпретував колабораціонізм як співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом, а колаборанта як зрадника своєї батьківщини, що співробітничав з окупантами.

Оскільки колабораціонізм є багатограним явищем, в науковій літературі на основі історичних фактів з різних держав, виокремлюють його види і аналізують різноманітні прояви співпраці з окупантами. На думку українського дослідника Є. Письменного, для більш точної диференціації колабораціонізму, необхідно враховувати, що за певних соціально-історичних умов колабораціоністська діяльність мала свою специфіку залежно від країни, яка перебувала під окупацією. Із-поміж іншого ця специфіка зумовлювалась тактикою окупанта; тривалістю окупації; станом економічного та політичного розвитку тієї чи іншої країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо); ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових соціальних груп, її метою, а також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства.

Так, О. Гончаренко виокремлює наступні види колабораціонізму:

1. Воєнний колабораціонізм, який є одним з найпоширеніших та найвідоміших способів співпраці з окупантами: служба у військових підрозділах ворога, поліцейських органах, каральних структурах, розвідка, надання певної військової інформації, допомога противнику зі зброєю в руках. Так наприклад, військові однієї країни в силу власних переконань або примусово ставали в ряди іншої держави та допомагали їй військовим шляхом.

2. Політико-адміністративний колабораціонізм, який проявляється шляхом співпраці з окупаційними органами влади. Так, наприклад, у часи Другої світової війни у невеличких сільських населених пунктах призначались спеціальні старости, які надавали інформацію відповідним військово-вим формуванням, співпрацювали з країною-агресором. Сьогодні ця практика теж застосовується, під час збройних конфліктів на окупованих територіях країною-агресором призначається не лише власні представники для здійснення керівництва територією, але й певний відсоток місцевого населення-колаборантів для кращого функціонування усіх процесів життєдіяльності та кращої взаємодії з місцевими.

3. Побутовий колабораціонізм, який є однією з найпростіших форм колабораційної діяльності, і полягає у встановленні товариських, дружніх відносин між окупантами та місцевим населенням.

4. Економічний колабораціонізм, за якого передбачається застосування співробітництва у різноманітних сферах та галузях економіки. Будь який людський ресурс під час війни є вкрай важливим, проте розраховувати лише

на робочу силу без навичок та вмінь – є неправильним. Тож, навіть у часи війни важливим є пошук професійних кадрів: інженерів, сільськогосподарських фахівців, кваліфікованих спеціалістів. Крім цього, важливим є співробітництво з усіма сферами економіки, тобто з власниками різноманітних підприємств, керівників структур, головними фахівцями, які дають змогу ефективно налагодити роботи на економічно важливих під час війни спорудах та базах.

5. Культурно-духовний колабораціонізм. Важливим важелем під час війни, збройного конфлікту або ж навіть просто звичайної підтримки тоталітарного та суворого режиму в країні є пропаганда та культурно-духовна робота з населенням. У контексті колабораційної діяльності це також є поширеним методом взаємодії місцевого населення з окупаційною владою – шляхом залучення місцевих колаборантів до просвітницько-культурної роботи та так званого «промивання мізків». Однією з найпоширеніших форм культурного співробітництва була діяльність окупаційної преси в Україні. Багато газет і журналів так чи інакше допомагали нацистам і їх союзникам деморалізувати, дезорієнтувати і відверто вводили в оману місцеве населення. Також цей вид колабораціонізму своє втілення реалізовував й на базі музейних установ, театрів, бібліотек, церков та інших закладів культури тодішнього місцевого населення.

Стосовно видів колабораціонізму залежно від бажань та переконань, які мають на меті громадяни, то найбільш поширеною серед науковців є наступна класифікація на: вимушений, добровільний та ідеологічний.

1. Вимушений колабораціонізм – здійснення співпраці з окупаційною владою не з проявів власного бажання, так, наприклад, під час Другої світової війни на окупованих територіях створювалися так звані «єврейські гетто», де примусово німецьким командуванням формувалися з числа євреїв місцеві адміністрації – юденрати та поліцейські підрозділи, що виконували вказівки наглядачів. Проте, участь у так званих юденратах та поліцейських підрозділах з числа жителів гетто не гарантувала врятованого життя «вимушеним колаборантам», а лише відтермінувала їх страшний кінець.

2. Добровільний колабораціонізм – форма колабораційної діяльності, при якій населення за власним бажанням та власними переконаннями співпрацює з країною-агресором задля завдання шкоди державному суверенітету та територіальній цілісності країни. Прикладом цього може бути добровільна служба у військових формуваннях країни-агресора, допомога окупаційним адміністраціям і т.д.

3. Ідеологічний колабораціонізм. За переконаннями частково спільна з двома попередніми формами колабораціонізму, адже вимушено відбувається через ідеологічні переконання, але й поєднуються добровільним характером безпосередньої діяльності.

Щодо основних рис та загальних ознак колабораціонізму, зокрема це:

– наявність суб'єктів колабораційної діяльності, а саме:

1) «колаборантів», тобто громадянина чи групу громадян, що співпрацюють з державою-агресором й завдають шкоди державному

суверенітету країні, громадянами якої вони є;

2) країну/представників країни-агресора з якою відбувається безпосередня співпраця;

– чітко виражений характер завдання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності через різноманітні форми здійснення колабораціонізму.

Починаючи з отримання Україною незалежності, дослідники наново звернулись до української історії колабораціонізму, але вже без радянської інтерпретації цього феномену. В незалежній Україні питання колабораціонізму гостро постало в 2014р., коли був анексований Крим і воєнним шляхом була окупована Російською Федерацією частина Донецької і Луганської областей. Саме тоді в політичний дискурс України повернувся наратив колабораціонізм і розпочався процес юридичного оформлення колабораційної діяльності.

Юридично процес оформлення законів відбувався з 2014 року. Тоді у статті 10 проекту Закону “Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території” було заявлено про співпрацю з державою окупантом, проте слово «колабораціонізм» автори проекту не використовували. У 2019р. Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (№ 7186).

Слід зауважити, що всі спроби унормування закону про колабораційну діяльність були не завершеними, проекти мали розмиті формулювання, не було чіткого розмежування між видами колаборації. Проблемою також було і те, що в політична еліта проросійського спрямування в Україні досить впевнено і безкарно саботувала прийняття цих законів в будь який із версій.

Зміни в Закон про колабораційну діяльність були внесені вже з початком нової фази війни в Україні. 3 березня 2022 року був підписаний президентом В. Зеленським Закон України про колабораційну діяльність зі змінами. Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Колабораційна діяльність — це публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України - (ст. 111-1 Кримінального кодексу України).

При цьому, назва статті має значення для відмежування її від інших кримінальних правопорушень, зокрема від державної зради.

В умовах окупації (це, однак, не означає, що кримінальне правопорушення не може вчинятися за межами окупованої території.

Наприклад, особа може провадити господарську діяльність у взаємодії з державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК), перебуваючи за кордоном України;

У формі співпраці з державою-агресором. Характерною ознакою співпраці є добровільність, попри те, що вона зазначена у ст. 111-1 КК лише щодо п'яти форм цього кримінального правопорушення. Співпраця може бути спрямована на сприяння здійсненню збройної агресії та тимчасової окупації, уникненню відповідальності певних осіб за здійснення такої агресії й окупації тощо; Представниками населення держави (як громадянами, так і не громадянами);

З метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам. Попри те, що про співпрацю (взаємодію) згадано лише в частинах 4 і 6 ст. 111-1 КК, в усіх інших частинах цієї статті обов'язковою ознакою діяння також є відверта чи прихована співпраця з державою-агресором (у т.ч. через незаконні органи, які створюються на окупованій території).

Усі чотири наведені ознаки дають (хоча іноді і недостатню) можливість відмежувати діяння від тих, що передбачені у статтях 111 та 436-2 КК.

ВИСНОВОК З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, наукові рефлексії навколо терміну «колабораціонізм» продовжуються, доповнюючись новими характерними ознаками з урахуванням нової історичної реальності.

Загалом колабораціонізм – це складне, неоднозначне суспільно-психологічне та етичне явище, що виникає у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів, певних політичних організацій з окупантами), тобто добровільна або вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя – політичній, військовій, економічній, побутовій, соціокультурній.

В воєнний період наратив колабораціонізм на рівні суспільства усвідомлюється набагато пізніше, аніж відбувається юридичне оформлення цього виду діяльності. Актуалізація питання колабораціонізму в українському суспільстві з початком незалежності була пов'язана переважно з переглядом історичного минулого без радянського потрактування.

Умови колабораціоністської діяльності в часи другої світової війни на території, України яка не мала своєї державності кардинальним чином відрізнялась від сьогоденного моменту.

Сучасна історія колабораціонізму почалась з 2014р. з початком війни Російської Федерації проти України. Формування нормативної бази щодо колабораційної діяльності і особливо зрозумілої практики покарань за злочини не носило в Україні до 2022р. системного і чітко визначеного характеру, що не могло не відбитись на однозначному ставленні до цього феномену в суспільстві. До позитивів того часу можна відмітити саме актуалізацію цього питання в засобах масової інформації і початок дискурсу в суспільстві.

Після завершення війни проблема колабораціонізму поставить перед наукою, владою і суспільством нові виклики. Наукові пошуки щодо колабораціонізму мають бути по новому осмислені і відрефлексовані. Влада

має забезпечити прозорість і публічність системи покарань за даний вид діяльності. В українському суспільстві буде відбуватись вирішення двох протилежних проблем. З одного боку – це проблема покаяння колаборантів і їх індивідуальна відповідальність за скоєні злочини, а з іншого боку – це проблема співіснування з колаборантами в державі.

2. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Так, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року. Термін дії воєнного стану в Україні кілька разів продовжували. Наразі Верховна Рада України прийняла в цілому проект Закону «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», реєстр. № 9259. Законом затверджено Указ Президента України від 01.05.2023 року №254/2023 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», яким строк дії воєнного стану в Україні продовжується з 05 години 30 хвилин 20 травня 2023 року строком на 90 діб.

З початком відкритого воєнного нападу 24 лютого 2022 року на Україну, з'явилась необхідність оновлення чинного законодавства шляхом його доповнення новими нормами, оскільки значно збільшилася кількість тяжких і особливо тяжких кримінально протиправних діянь та змінився їх характер. За даними ЗМІ: впродовж пів року кількість умисних вбивств, порівняно з 2021 роком, збільшилася на 9,1 %. Зросла і кількість кримінальних правопорушень, характерних саме для правового режиму воєнного стану та військових дій на території України. Серед переліку доповнень норм кримінального законодавства особливе місце займає стаття 111¹ КК України «Колабораційна діяльність».

Так, відповідно до відомостей «Уніан Інформаційне агентство» в Офісі генпрокурора УНІАН повідомили, що за рік зареєстрували 4 454 факти: «Станом на 15 лютого 2023 року повідомлено про підозру у 1109 провадженнях. 940 справ вже скеровано до суду. Засуджено 290 колаборантів, 4 особи отримали рішення заочно».

До речі, першим обвинувальним актом за колабораціонізм, який був направлений до суду, була історія мешканця Краматорська (Донецька область), який в одній з соцмереж виступив у підтримку дій РФ та заперечував факт російської збройної агресії. «Колабораційна діяльність справді має досить широкий спектр, починаючи від підтримки ворога у соцмережах, виправдання агресії, і завершуючи зайняттям посад при окупаційній владі. Поліція також фіксує всі ці моменти і розслідує», – зазначає речниця Нацполіції Мар'яна Рева.

Станом на початок 2023 року Нацполіція має вже 2,3 тисячі проваджень щодо колабораційної діяльності. У Державного бюро розслідувань за останній

рік –210 справ щодо колаборантів з-поміж колишніх українських чиновників, а також зареєстровано – 1033 провадження щодо правоохоронців, які перейшли на бік ворога.

СБУ розслідує понад 2 тисячі проваджень, в яких майже тисяча осіб вже отримала повідомлення про підозру. «Серед них – колишні депутати і чиновники, які підтримали російських окупантів та добровільно запропонували їм свою допомогу у війні проти України», – розповідає речник Служби безпеки України Артем Дехтяренко.

Станом на 07.07.2023 року, згідно статистики Офісу Генерального прокурора зареєстровано 5772 кримінальні провадження за ст. 111¹ КК України «Колабораційна діяльність».

Так, за результатами роботи НАЗК ними з початку повномасштабної війни викрито – 3500 осіб колаборантів.

Як зазначають науковці Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А., що детермінанти вчинення кримінальних правопорушень диференціюються на причини та умови. Крім того, до їх числа, як правило, додають третій елемент – корелянти.

Отже причини злочинності являють собою такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження. Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації й ухвалення рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення шляхів її досягнення саме як злочинних.

Таким чином, причини злочинності – це ті обставини, які безпосередньо підштовхують суб'єкта кримінального правопорушення на вчинення суспільно небезпечних діянь. Причина – головний чинник прийняття рішення про вчинення акту деліктної поведінки.

Умови злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи породженню злочинності. Умови злочинності, як правило, поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Такий розподіл дає можливість у кожному конкретному випадку встановити умови впливу на поведінку людини як зовні, так і вплив внутрішніх особливостей індивіда на його вчинки.

Так, корелянти – їх зв'язок з наслідком – кореляція, під час якої синтезується: необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини та наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність.

Слід зазначити, що державні злочини становлять серйозну загрозу для держави. Вони можуть завдати незворотної матеріальної та моральної шкоди, послабити обороноздатність та економіку країни, забрати життя сотень людей і зрештою призвести до насильницького повалення конституційного ладу держави.

Об'єктивні причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів проти держави, перебувають у тісній взаємодії з суб'єктивними, тобто особливостями особи злочинців. Така особа, потрапляючи в криміногенну ситуацію, отримує

потужний поштовх до вчинення суспільно небезпечних дій і за наявності відповідних умов реалізує злочинний намір.

Аналіз державної злочинності показує, що причини, які її породжують, мають такий характер:

- інформаційно-ідеологічний вплив на особу ззовні;
- незадоволення особи обставинами життя, що склалися на певному етапі розвитку суспільних відносин;
- незгода з офіційно проведеною політикою уряду в цілому чи з окремих питань;
- невдоволення діяльністю органів влади тощо.

Крім цього, від стану захищеності держави – її національної безпеки залежить виконання усіх внутрішніх та зовнішніх функцій (створення умов життя, можливостей самореалізації кожної людини індивідуально, забезпечення і охорона прав та свобод, співпраця на міжнародному рівні між країнами тощо). Необхідність доповнення КК України, саме: статтею 111¹ КК України виникла значно раніше за березень та лютий 2022-го року, оскільки наслідки від такої девіантної поведінки значно тяжче, ніж здається на перший погляд, але до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року не розглядалися як такі, що можуть завдати значної шкоди національній безпеці України. Публікації в соціальних мережах, заклики або заперечення реального нападу на Україну, тривалий час не бралися до уваги законотворцем через призму кримінально-протиправних діянь, оскільки відповідно до Конституції України кожному гарантується право на свободу слова, думки, на вільне вираження своїх переконань і поглядів, на збирання, зберігання і поширення інформації у будь-який спосіб.

Однак є розміщена у соціальних мережах інформація (висловлення власної думки з метою пропаганди дій проти державного суверенітету, із закликом до підтримки дій держави-агресора), що може завдати значної шкоди національній безпеці України, окремій частині території чи певному колу осіб, тому законотворець, на основі досліджень актуальних проблем та їх наслідків – створив відповідну норму, що регламентує кримінальну відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України та інші діяння, що знайшли своє відображення у статті 111¹ КК України.

Так, Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111¹, згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» №2108-XI від 03.03.2022. Помітною відмінністю зазначеної норми від інших у Розділі I Особливої частини КК України є поява кримінальних проступків (у 1 та 2 частинах ст. 111¹ КК України). Тобто, до внесення доповнень у КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у Розділі I Особливої частини були лише діяння, що класифікуються, відповідно до ст. 12 цього ж кодексу, як злочини різної тяжкості. Стаття 111¹ КК України складається з 8 частин із діяннями, за вчинення яких настає

кримінальна відповідальність: від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 років до довічного позбавлення волі. Завдяки свої особливості у будові з 8 частин, а саме:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, -

караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, -

карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, -

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, -

караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій

території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

6. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

7. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, -

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

8. Вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, -

карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Зазначена стаття охоплює значну кількість противної діяльності різного характеру та інтенсивності. Також відмінність від інших норм Розділу I Особливої частини КК України полягає у тому, що колабораційні діяння вчиняються саме в умовах окупації чи агресії.

Поняття «колабораціонізму» (політичного лексикону) охоплює наступні дії: співпрацю населення або громадян держави в інтересах ворога-загарбника на шкоду державі або її союзників, участь у переслідуванні патріотів країни,

громадянином якої є колаборант.

У законодавстві більшості країн «колабораціонізм» кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від міри шкоди, спричиненої колаборантом, у правових нормах передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара.

На значну поширеність «колабораціонізму» впливає детермінація злочинності, оскільки вона соціально зумовлена. Детермінація колабораційної діяльності відбувається під впливом змін у поведінці суспільства, подій і явищ пов'язаних зі збройною агресією, крім цього не зникають, а навпаки набувають значних масштабів фонові явища детермінації, через наслідки вторгнення в Україну (нелегальна міграція, безпритульність, жебрацтво, низька культура міжособового спілкування, алкоголізм тощо).

До 24 лютого 2022 року зазначені складові детермінації злочинності сприяли протиправній та антиморальній поведінці у суспільстві, підштовхнули або дозволяли вчиняти насильницькі злочини проти життя і здоров'я, проти власності та громадського порядку та інші діяння, що кваліфікуються, як кримінальні правопорушення, однак з початком агресивного повномасштабного вторгнення в Україну, детермінація також почала набувати нових розмірів та характерних для воєнного стану ознак. До звичайних детермінантів додалися і ті, що виникли під впливом бойових дій – наприклад, а саме:

1. руйнування будинків призвело до позбавлення житла значної кількості людей;
2. втрати майна;
3. роботи, що може призвело до нової хвилі безробіття;
4. бездоглядності, потреби у отриманні коштів будь-яким шляхом (для підтримання існування – виживання);
5. крадіжки, грабежі, розбої, умисні вбивства та зґвалтування – першочергово зросли у переліку вчинюваних кримінальних правопорушень на території України (особливо на окупованих її ділянках).

Водночас, науковець Іван Богатирьов виділяє такі причини колабораційної діяльності, а саме:

- 1) тридцятирічну пропаганду російської федерації в засобах комунікації щодо української нації і про переваги «руського міра»;
- 2) запит певної частини населення країни на соціальну справедливість у суспільстві. На жаль, в Україні за 30 років незалежності не склалися відповідні правові норми (правила), за якими люди мають жити у XXI столітті. Це їх більше всього хвилює і бентежить з огляду на майбутнє. Отак і колаборант, перебуваючи в окупації, створив собі ілюзію, що ворог прийшов на завжди і в нього є шанс зажити краще;
- 3) криміналізація суспільства. Країна, яка вісім років перебуває в стані війни, отримує в спадок посттравматичний синдром, який виникає у військових та населення, яке перебуває в районі бойових дій. Результати цього синдрому в Україні практично не вивчалися і замовчувалися. Не випадково під час війни

з'явилися колаборантів;

4) і нарешті остання причина – це латентність вчинення колаборантом колабораційної діяльності, яка, на жаль, під час війни, і особливо в період окупації, залишається неврахованою та прихованою.

Окрім, цього варто зазначити, що дана латентність має і свої ознаки:

– по-перше, особи, які вчиняють колабораційну діяльність або ретельно маскують їх вчинення або надають своїм суспільно небезпечним діям видимість правомірних;

– по-друге, колаборант відкрито не бажає допомагати ворогу, а той у свою чергу іноді не зацікавлений у розголошенні відомостей про співпрацю з даною особою;

– в-третьох, за нашим дослідженням колаборанти найбільш законспіровані і свою діяльність проводили тільки тоді коли ворог окупував міста і села.

Однак, для реального аналізу причин та умов вчинення колабораційної діяльності варто звернутися до ЗМІ та ЄДРСУ, у яких відображені факти зазначених протиправних діянь, міститься інформація про суб'єктів проступків і злочинів за ст. 111¹ КК України. З моменту набрання чинності Закону України, яким доповнено КК України ст. 111¹, з інформацією оперативних співробітників – лише у Дніпропетровській області відкрито більше 1,5 тисячі кримінальних проваджень, однак з них лише 32 дійшли до суду і набули рішення доки у формі ухвали щодо обрання запобіжного заходу в провадженні. В Україні лише 35 кримінальних справ по колабораційній діяльності закінчилися вирокм суду. З них – 24 за ч. 1 ст. 111¹ КК України; 10 – за ч. 4 ст. 111¹ КК України та 1– за ч. 6 ст. 111¹ КК України.

Складом переважної більшості виявлених кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки України, у формі колабораційної діяльності є публічне заперечення збройної агресії та заклики до підтримки країни ворога (у 24 вирокх за ч. 1 ст. 111¹ КК України).

Так, наприклад можна навести в «вироку районного суду у Житомирській області від 15.04.2022 кримінального провадження №12022065400000436, ОСОБА_1 засуджений до покарання у виді позбавлення права обіймати будь-які посади в правоохоронних органах та в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на дванадцять років (за вчинення таких дій: 24 березня 2022 року в період часу з 11 год. 30 хв. по 12 год. 00 хв., перебуваючи в публічному місці, доступом до якого користується невизначена кількість людей, а саме в приміщенні бухгалтерії СТ «Універсал 15», будучи громадянином України, в присутності невизначеного кола осіб, а саме в присутності ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 та інших, публічно заперечував здійснення збройної агресії Російської Федерації проти України, які виразилися, окрім іншого, у різного роду висловлюваннях, а саме «... Где вы видели такую страну как Украина, где вы видели, что Путин издал указ, чтоб бомбить Украину... Правильно Путин делает, потому что избрали себе Президента какого там Зеленского - «жида» ...», а також не припиняючи своїх неприпустимих дій висловився на підтримку дій збройних формувань держави

агресора, які виразилися у вкрай низькому, ганебному висловлюванні, зокрема ще й при матерях « . . . Правильно русские военные делают, что убивают ваших детей», тим самим вчинив колабораційну діяльність) –, що кваліфікується за ч. 1 ст. 111¹ КК України як умисні дії які виразилися у словесних висловлюваннях та спрямовані на публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, підтримки дій збройних формувань держави агресора. Зміст протиправних діянь у інших вироках за першою частиною зазначеної статті майже повністю співпадає із прикладом. Характерним для проступка за ч. 1 ст. 111¹ КК України є здійснення закликів до підтримки держави-агресора або заперечення агресії проти України через соціальні мережі або у місцях великого скупчення людей. Приклад вчинення колабораційної діяльності у соціальних мережах наводимо «вирок районного суду у провадженні №12022226080000057, ОСОБА_1 засуджена до покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування на строком на десять років (за вчинення таких дій: ОСОБА_1, перебуваючи у населеному пункті Харківської області відзняла відео з публічними закликами до співпраці з державою агресором – Російською Федерацією, яке виклала, перебуваючи населеному пункті Харківської області, до публічного доступу в інтернет мережу «Тік Ток» на сторінку свого акаунту) –, що кваліфікується як проступок, передбачений ч. 1 ст. 111¹ КК України, тобто публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора (колабораційна діяльність)».

Наступний приклад заклика особи публічно висловлювала присутнім в приміщенні магазину особам заперечення здійснення збройної агресії проти України та закликала до підтримки рішень та дій держави-агресора. «Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області кримінальне провадження №22022180000000069 про обвинувачення ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженки с. Глинськ Рівненської області, громадянки України, з середньою спеціальною освітою, не одруженої, офіційно не працевлаштованої, зареєстрованої по АДРЕСА_1, раніше не судимої, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.111¹ КК України. Встановлено: у період з 05 березня 2022 року по червень 2022 року, точного часу досудовим розслідуванням не встановлено, ОСОБА_4, являючись громадянкою України, публічно висловлювала присутнім в приміщенні магазину по АДРЕСА_2 особам заперечення здійснення збройної агресії проти України та закликала до підтримки рішень та дій держави-агресора».

Першим випадком винесення «вироку за ч. 4 ст. 111¹ КК України, що знаходиться у публічному доступі є засудження за вчинення наступних дій: ОСОБА_1, проживаючи у період окупації у будинку АДРЕСА_1, достовірно знаючи про перебування збройних формувань та окупаційних військ Російської Федерації на території вказаного села, підтримуючи збройну агресію Російської Федерації проти України, діючи умисно, добровільно вступив в контакт з представниками збройних, воєнізованих формувань держави-агресора. Під час

спілкування ОСОБА_1 повідомив, що має спеціальні технічні знання, навички у сфері ремонту легкових та вантажних транспортних засобів, а також відповідне приміщення, обладнання та інструменти для проведення ремонтних робіт, і на прохання представників держави-агресора оглянув військову техніку військовослужбовців збройних сил Російської Федерації, яка вийшла з ладу під час руху по території України. В ході діагностики ОСОБА_1 встановив причини несправності та, в подальшому, особисто, добровільно та з власної ініціативи, використовуючи належне йому обладнання та інструменти, здійснив ремонт військової техніки збройних сил Російської Федерації, замінивши частину маточини колеса середнього мосту автомобіля КАМАЗ (деталь для приведення в рух колеса), чим забезпечив її використання ворожими воєнізованими формуваннями для здійснення подальшої агресії проти України. Діяння ОСОБИ_1 кваліфіковано за ч.4 ст. 111¹ КК України, як передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора.

На основі аналізу матеріалів вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень, робимо узагальнення: жодна особа, щодо якої за результатами слідства винесено вирок щодо призначення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, не має судимості, офіційно не працевлаштовані, а також всі засуджені є громадянами і уродженцями України (крім однієї особи – уродженець країни-агресора), переважно неодружені, деякі мають на утриманні неповнолітніх дітей. Начебто нічого відмінного або такого, що підвищує ймовірність вчинення протиправного діяння, крім факту відсутності місця постійної роботи, однак розглянувши інші рішення суду (ухвали щодо обрання запобіжного заходу тощо), публікації новин ЗМІ, увагу привертають посади, на яких працювали особи до початку повномасштабного вторгнення та після окупації.

У джерелах ЗМІ зазначають факти про осіб, що вчинили колабораційну діяльність, на основі яких з'ясуємо спільні риси колаборантів та охарактеризуємо особистість колаборанта. На офіційному сайті українсько-політичного ЗМІ «Українська правда» зазначено, що у колабораційній діяльності звинувачуються экс-начальник відділу громадської безпеки ГУМВС в АР Крим (який наразі обійняв посаду начальника Управління організації охорони громадського порядку і взаємодії з органами виконавчої влади, також сприяв окупації Кримського півострова), подружжя інформаторів (які збирали та передавали збройним силам держави-агресора інформацію про захисні-оборонні споруди в Одеській області тощо), депутат міської ради одного з міст Запорізької області від ОПЗЖ (який створив раду самоорганізації міста, яка нібито виконувала функції міської влади і оголосив себе її керівником), мешканець с. С Херсонської області (який підтримує війну з Україною, сприяє передачі матеріальних ресурсів, організації місць розташування техніки окупантів тощо), помічник-консультант нардепів ОПЗЖ на громадських засадах і топ-менеджер телеканалу 112 Україна (який регулярно координував

розповсюдження російських фейків, через підконтрольні ЗМІ, передавав кураторам країни-агресора інформацію щодо суспільно-політичного життя України) экс-чоловік колаборантки, очільника фракції ОПЗЖ Маріуполя (який здійснював антиукраїнську кампанію на підтримку країни-агресора), керівник морського ліцею громадянин «В.» та колишня директорка школи № 3 м. Маріуполь (чоловік – запропонував свої послуги як Міністра освіти ДНР, жінка – сприяла відкриттю однієї з шкіл, яку очолила після окупації, поширювали пропаганду), мешканку Харкова прибувши з тимчасово окупованої території (яка допомагала вести вогонь по освітніх, медичних та торгівельних закладах Харкова, житлових кварталах міста, в результаті чого постраждали цивільні особи), двох мешканців Київської області (які під час окупації для армії країни-агресора здійснювали розвідку, а також патрулювати територію села, показово розстріляли двох мешканців), депутат від ОПЗЖ (якого призначено керівником/заступником по фінансово-бюджетним питанням, самостійно прийшов для співпраці з окупантами, громадянин «І» обраний мером окупованого Маріуполя на початку квітня 2022 р.), мешканці окупованого села – чоловік та жінка (які добровільно надавали військовослужбовцям окупантів житло, забезпечували їх продуктами харчування, надавали інформацію щодо місцевих мешканців, яких потім грабували військовослужбовці, чоловік показував маршрут до основних транспортних шляхів регіону), голова селищної ради та секретар сільради (які добровільно перейшли на бік окупантів, забезпечували їх житлом та агітували населення не чинити опір, здавали ветеранів АТО/ООС, мешканців та правоохоронців), виконавчка обов'язків директора Маріупольського медичного коледжу (яка перейшла на бік окупантів, телефонувала батькам та учням з пропозицією відмовитися від навчання в Україні та отримати російські дипломи, організовувала «перезарахунок» у медичний коледж), директорка школи № 5 міста у Донецькій області (яка добровільно погодилася на співпрацю з окупантами та представниками ДНР у квітні 2022 року, поширювала російську пропаганду та впроваджувала стандарти освіти держави-агресора, надавала інтерв'ю у сюжетах російських ЗМІ), мешканець ОТГ Київської області (який добровільно погодився стати головою громади, в умовах воєнного стану підбирав людей для незаконної співпраці зі збройними силами держави-агресора, залучав їх до виконання робіт на території громади, надавав відомості про учасників АТО, ТРО, депутатів, місцевих мешканців), співробітник одного з оборонних підприємств у Києві – провідний інженер-конструктор (який публічно виправдовував військові злочини окупантів, закликав колег підтримати армію ворога, просив президента держави-агресора надати громадянство Росії, протягом березня-квітня 2022 року поширював серед мешканців міста, у Київській області, карту України, на якій частина території стала належати сусіднім країнам), студентка 4 курсу Харківського Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (яка співпрацюючи з адміністрацією окупованого Маріуполя знімалася у відеоролику російських ЗМІ, керівник громадської приймальні руху «Донецька республіка»), колишній керівник

місцевої автостанції населеного пункту (який добровільно погодився на пропозицію окупантів очолити незаконний орган влади і обійняв посаду т.в.о. голови адміністрації територіальної громади Херсонської області, займався переслідуванням проукраїнські налаштованих мешканців громади, незаконно розпоряджався комунальним майном), двоє правоохоронців (які під час окупації м. «С» добровільно передали військовим формуванням держави-агресора табельну зброю і боєприпаси – 9 ПМ та 18 магазинів), мешканець Одещини (який передавав інформацію про ЗСУ ворогові, на прохання куратора шукав мешканців Одеської області, які підтримували дії окупантів та пропонував їм співпрацю з терористичними організаціями), та інші особи, яким вручено підозру у колабораційній діяльності.

Узагальнюючи ознаки особистості злочинця, робимо висновок, що понад 74% випадків колабораційної діяльності вчиняються чоловіками, інші – жінками.

З вивчених 200 вироків, винесених судом за результатами досудового розслідування зазначеного кримінального правопорушення (проступків і злочинів) за ст. 111-¹ КК України (вироків за ч. 1 – 131; ч. 2 – 54; ч. 4 – 10; 1– ч. 5 ст. 27, ч. 4; ч. 5 – 2; ч.6, 436-² – 1; ч. 7 – 5, ч. 2 ст. 28, ст. 111-¹, ч. 7 ст. 111-¹ – 1) встановлено, що з них: – 124 чоловіки вчинили злочин за вказаною статтею, а 76 жінок;

Під час вивчення цих вироків встановлено, що вказані злочини вчинені 194 громадянами України, у 6 вироків не зазначено громадянство осіб, які вчинили вказані злочини.

Також вході вивчення вказаних вироків встановлено:

- 32 особи працевлаштовані;
- 74 особи не працевлаштовані;
- 38 осіб пенсіонери;
- 48 не зазначено місце роботи;
- 6 інвалідів;

– 2 особи (настоятель Різдвобогородицької церкви УПЦ в с. Ужачин Новоград-Волинського району Житомирської області, єпархіальний священик православної церкви України Черкаської єпархії храму благовіщення пресвятої Богородиці);

- 12 осіб раніше судимі за іншими статтями КК України;
- 184 особи раніше не судимі;
- 4 вироків не зазначено судимість осіб.

Така суттєва різниця, за результатами дослідження, ґрунтується на високій латентності жіночої злочинності у даному типі кримінального правопорушення та на специфіці їх професійної діяльності. Кожен 2 відомий випадок жіночого колабораціонізму вчиняється у співучасті з чоловіками (які офіційно зареєстровані у шлюбі, є співмешканцями або мали інші стосунки до злочинної діяльності).

Доречно розділити колаборантів за професійною діяльністю на чотири групи. До першої групи варто віднести тих осіб, які займали керівні посади у

будь-якій установі, організації чи закладі, незалежно від типу власності, державних службовців (голови рад ОТГ, правоохоронці, народні депутати та інші). У другій групі потрібно розташувати осіб, які офіційно не працевлаштовані, оскільки це є значним детермінантом злочинності, тому значна кількість безробітних осіб схильна до співпраці з ворогом (з метою отримання коштів, влади, захисту тощо). До третьої групи входять всі ті професії, що не стосуються управління та масової взаємодії з людьми (наприклад, інженер, механік, біолог та інші). До четвертої групи можна віднести митрополитів, священнослужителів, настоятелів церкви, храмів.

Від професійної діяльності та зайнятості особи значно залежить ймовірність співпраці на користь ворога з його представниками в Україні або безпосередньо, оскільки особи першої групи мають специфічну освіту і відповідні навички, у тому числі впливу на населення через владні повноваження, безробітні – у пошуку будь-якої діяльності для підтримання умов існування (виживання), особи з третьої групи володіють необхідними знаннями і навичками для налагодження виробництва, розробки новітніх технологій проти України, ремонту тощо. Четверта група – це представники церков і храмів, більшість яких в Україні належить Московському патріархату. Останні підтримують пропаганду «руського мира».

Водночас знахідки Служби безпеки України (СБУ) під час обшуків у єпархіях УПЦ (МП) виявлено було проросійська література, паспорти РФ, атрибутика проросійських бойовиків, тексти молитов за Кирила та брошури з вихвалянням російських окупантів – лише дещо з переліку того, що СБУ виявила під час обшуків на об'єктах УПЦ (МП) в різних регіонах. Окрім, цього наприкінці жовтня виконувач обов'язків голови СБУ Василь Малюк в інтерв'ю «Інтерфакс» заявив, що з початку повномасштабної війни було відкрито 23 кримінальних провадження проти представників УПЦ (МП). За його словами, є 33 підозрюваних – «від класичних агентів збору глибинної інформації до банальних корегувальників вогню в рясах».

Ілюструємо ще один яркий приклад одного із представника церкви «вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області кримінальне провадження 285/1214/22 (№ 12022065530000064) за обвинуваченням ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженця с. Малинськ Березнівського району Рівненської області, громадянина України, настоятеля Різдобогородицької церкви УПЦ в с. Ужачин Новоград-Волинського району Житомирської області, проживаючого без реєстрації за адресою: АДРЕСА_1, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111¹ КК України. Встановлено: у середині березня 2022 року, точної дати та часу під час досудового розслідування не встановлено, ОСОБА_4, будучи настоятелем Різдобогородицької церкви УПЦ, перебуваючи в публічному місці, а саме на одній з вулиць в с. Ужачин Новоград-Волинського району Житомирської області, будучи громадянином України, достовірно знаючи про введення на території України (у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України) воєнний стан із 05 год. 30 хв. 24.02.2022 року строком на 30 діб, в

присутності громадян України ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та інших нестановлених слідством осіб, які в той час там перебували, публічно заперечував здійснення збройної агресії російської федерації проти України та закликав до підтримки рішень та дій держави-агресора (російської федерації). У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_4 свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, не визнав заперечив обставини справи, що викладені у обвинувальному акті.

Також ще один приклад «на в'їзді до Києва прикордонники виявили десятого від початку року проросійського священнослужителя з Кривого Рогу. Під час перевірки на блокпосту біля Києва в телефоні у 56-річного клірика знайшли фото паспортних документів рф, номери російських операторів та антиукраїнську агітацію. Про це повідомляють прикордонники. Ймовірніше за все, йдеться про митрополита Криворізького і Нікопольського УПЦ МП Єфрема (Іван Кицай). Зараз ним вже займається СБУ.

Таким чином залежно від зайнятості і різновиду професії, освіти – у особистості колаборанта різняться ознаки щодо яких необхідно бути більш уважними. Це стосується і зміни у поведінці, зайнятості, інтересах та майнового стану особи, характеристики у суспільстві та частота взаємодії з іншими особами.

Понад 50% осіб, які здійснюють колабораційну діяльність є уродженцями Луганської, Донецької області, але змінили після окупації місце проживання або продовжують злочинну діяльність на окупованій території однієї з областей України. Особа колаборанта охоплює майже всі вікові категорії, оскільки при вчиненні колабораційної діяльності суттєвий вплив має мета кримінально-протиправного діяння, засоби та способи його вчинення, умови і причини. У відомих випадках колабораційної діяльності можемо зустріти відомості про суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення 54 років, 23 чи 29 років. Колабораційна діяльність охоплює значне коло осіб різної вікової категорії, однак із відомих випадків – жодного неповнолітнього та особи, вік якої перевищує 65 років. Встановлення таких вікових обмежень буде помилковим, оскільки у неповнолітніх великий відсоток прихованої злочинності, як і у осіб похилого віку. Ці категорії осіб вважаються найбільш вразливими, а тому зазначені не розглядаються як суб'єкти колабораційної діяльності без суттєвих доказів добровільності кримінально-протиправного діяння за ст. 111¹ КК України. Сімейний стан впливає на вчинення колабораційної діяльності переважно в тих випадках, коли кримінальне правопорушення вчиняється подружжям у співучасті.

Демографічний фактор також впливає на поширеність і характер колабораційної діяльності, як кримінально-протиправного діяння, оскільки від ситуації на території держави залежить поведінка людей, психологічний тиск і вплив під час прийняття рішень, фізичні спонукання – не утворюють складу кримінального правопорушення за ст. 111¹ КК України, відповідно до чинного законодавства, тому варто враховувати і демографічне розташування суб'єкта

колабораційної діяльності, місце народження, проживання його та його родичів, близьких, друзів.

На основі аналізу судових рішень та матеріалів кримінальних проваджень, з'ясовано, що виявлено більше фактів порушення зазначеної норми кримінального права на тимчасово окупованих територіях України, але остаточним показником доведення вини підозрюваних у вчиненні колабораційної діяльності, що становить значну небезпеку для основ національної безпеки держави, її цілісності та суспільства, яке проживає на її території. З 35 вироків, винесених судом за результатами досудового розслідування зазначеного кримінального правопорушення (проступків і злочинів) за ст. 111-1 КК України, у Сумській області – 8, Харківській та Одеській по 7, Житомирській – 5, по 1 вироку в Полтавській, Чернігівській, Дніпропетровській, Миколаївській областях.

Звертаючись до Інтернет-ресурсів, що містять відомості про термін, обставини і розміри тимчасово окупованих територій, встановлюємо, що більшість із зазначених областей, у яких винесено вирoki у справах про колабораційну діяльність, зазнали короткострокової окупації державо-агресором, а деякі – і досі, станом на 07.07.2023 р., перебувають частково в окупації. Наприклад, Сумська область зазнала окупації з 24.02.2022 по 06.04.2022, Харківська область була під окупацією. Тобто, значно на кількість виявлених випадків вчинення колабораційної діяльності і доведення вини колаборантів – окупація певних територій.

Відтак як зауважує вітчизняний вчений В. А. Мисливий. судова практика, розглядаючи кримінальні правопорушення про колабораційну діяльність, серед яких домінують кримінальні проступки, що розслідуються та розглядаються за спрощеною процесуальною процедурою, у змісті вироків далеко не завжди дозволяє з'ясувати умови та причини, що сприяють вчиненню цих небезпечних для держави кримінальних проявів.

До речі, як зауважує вчений саме спрощена система провадження поряд з її ефективністю показала низку недоліків, пов'язаних з необхідністю вироблення правових позицій щодо змісту обвинувальних вироків. Зокрема, потребують усунення прогалини щодо відсутності у вироках необхідних для аналізу типологічних рис даних особи засуджених, у вироках при кваліфікації колабораційних дій не одержують юридичної оцінки наявні у діяннях ознаки зловживання владою підсудних тощо.

Додатковими сприятливими умовами для протиправної діяльності, як показав досвід, стали труднощі у діяльності правоохоронних, судових та інших державних органах влади, через появу нових завдань і питань, які потребували негайного реагування і вирішення. Так, наприклад, з'явилася необхідність більш ретельно здійснювати контроль в'їзду і виїзду в населених пунктах. Шляхом створення блок-постів та посиленого наряду на них – перевірялися осіб, документи, вміст транспорту і вантажу. А колаборанти у цей час, користуючись особливостями психологічного стану населення та великим навантаженням на правоохоронні органи, таємно та відкрито почали вчиняти

колабораційну діяльність, яка становить значну небезпеку для цілісності держави, громадян та національної безпеки України – в цілому.

Тобто, створилися сприятливі умови для протиправної діяльності, особливо у тих районах, де ведуться активні бойові дії, тимчасово окупованих територіях та інших районах, у яких увага та сили спрямовані на рятування життя людей, захисту від нападу зі сторони країни-агресора. Умовами можемо назвати і підтримку колаборантів з боку ворога, обіцянка безпеки і належних умов життя, кращого майбутнього з перспективами розвитку. Суб'єкти колабораційної діяльності усвідомлюють добровільність співпраці з ворогом, відчуючи себе в ілюзії безпеки, часом відчуючи, що своїми протиправними діями позитивно впливають на політику і умови життя країни.

ВИСНОВОК З ДРУГОГО ПИТАННЯ

У результаті проведеного дослідження кримінального правопорушення за статтею 111¹ КК України «Колабораційна діяльність» з'ясовано, що характерною ознакою самого кримінального правопорушення є обов'язкова наявність добровільної згоди і усвідомлення співпраці колаборантів з ворогом. Причини колабораційної діяльності мають соціальне походження на інтелектуальному рівні. Основними детермінантами виступають: безробіття, судимість, нелегальна і масова міграція, втрата житла й іншого майна, зневіра у порятунк, пошуки кращих умов життя, недостатня сила дії законодавства, інші причини, що виникли у зв'язку з повномасштабним вторгненням.

Також виокремлено 4 різних ознаки особистості злочинця, залежно від професійної діяльності особи. До першої групи колаборантів можна віднести тих осіб, що займали керівні посади, державних службовців, інших професій, що включає в себе наявність владних повноважень. Суб'єктам колабораційної діяльності другої групи притаманне безробіття, що підштовхує до пошуку способу заробітку або ж паразитичного способу життя. Такі особи більш схильні вірити в обіцянки та не мають цінностей, що можуть втратити, швидше погоджуються на будь-які умови співпраці, оскільки і так не мають стабільного ритму життя. у третю групу потрапляють всі ті, хто має інші напрями (не пов'язані з управлінням), але забезпечують розвиток технологій, виробництво тощо. До четвертої групи належать представники церкви і храмів, тобто митрополити, священики, настоятелі.

Крім цього, варто зазначити, що схильність до колабораційної діяльності мають громадяни України на тимчасово окупованих територіях та поблизу них, уродженці зазначених територій або іншої держави. В їхньому випадку детермінації злочинності пов'язані з початком збройної агресії проти України – загострюються значно швидше і мають значно більшу силу дії. Особливістю колабораційної діяльності є велика кількість дій, що завдають значної шкоди основам національної безпеки України і залежно від характеру, обсягу та спрямованості діяння – змінюється вікова група суб'єктів. Колабораційна діяльність досить розповсюджена, але має латентний характер.

3. ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Так, суверенна і незалежна, соціальна, правова і демократична держава – так характеризується Україна у статті першій Основного Закону України. Від зазначених ознак держави залежить суспільний лад і порядок на її території, безпека і умови життя населення, рівень цивілізованості та гуманності, дія загальновизнаних правил та заходів відповідальності за їх порушення, кількість випадків протиправних діянь і моральні якості кожної людини особисто. Стан захищеності державного суверенітету, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності та інших національних інтересів від потенційних та реальних загроз – охоплює визначення національної безпеки України. Держава як інструмент забезпечення прав і свобод людини, що має власну територію, народ, суверенітет, державні органи, законодавство – нерідко зазнає агресивних і протиправних посягань на національну безпеку у вигляді шпигунства, диверсії, державної зради або ж спроб насильницької зміни конституційного ладу. За злочини проти основ національної безпеки України передбачена кримінальна відповідальність Розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, який має назву: «Злочини проти основ національної безпеки України».

Колабораційна діяльність належить до кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, оскільки є одним з найтяжчих кримінальних правопорушень у сфері забезпечення цілісності нашої держави.

Виходячи з цього, профілактика злочинності є одним із важливих заходів, що здійснюються правоохоронними органами, державними органами, громадськими організаціями тощо з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Тому заходи щодо запобігання колабораційної діяльності сьогодні є надзвичайно важливими.

До речі, науковці вважають, що профілактика злочинності має відповідати принципам законності, демократизму, гуманізму, справедливості, науковості.

Отже, розглянемо ці принципи більш детально, а саме:

1. Законність профілактичної діяльності передбачає наявність достатнього правового регулювання на рівні законів та інших нормативних актів, завдань, методів, форм профілактики, прав і обов'язків суб'єктів (учасників) цієї роботи, гарантій законних інтересів осіб, що здійснюють профілактику осіб, щодо яких воно здійснюється;

2. Демократизм у профілактиці злочинності означає, що вона здійснюється:

- під контролем органів представницької влади відповідного рівня;
- за безпосередньої участі та під контролем громадських об'єднань і формувань, роль яких у цьому випадку не можна зводити до ролі «помічників» державних органів;
- з урахуванням результатів постійного моніторингу громадської думки.

3. Гуманізм і справедливість профілактичної діяльності означає, що:

- особи, щодо яких воно проводиться, розглядаються як суб'єкти взаємодії з органами профілактики, а не як безправні об'єкти;

- ставиться завдання якомога раніше виявити та запобігти подальшому розвитку криміногенних процесів з метою мінімізації шкоди особистості, суспільству та державі;

- профілактичний вплив починається із заходів найменш інтенсивного впливу, і лише якщо вони недостатні, здійснюється перехід до заходів більш інтенсивного впливу.

4. Науковість як принцип профілактики означає:

- наявність і необхідність у програмуванні та плануванні запобіжної діяльності, правовому регулюванні та управлінні нею, а також у безпосередньому застосуванні профілактичних заходів, наукової цієї діяльності, основаної на пізнанні її закономірностей і місця в соціальних системах;

- науково-методичне забезпечення всіх рівнів, етапів, напрямків, видів профілактичної діяльності, яке базується на комплексному використанні досягнень інших наук про боротьбу зі злочинністю, тісно пов'язаних із кримінологією та кримінальною політикою, з визначенням чіткий механізм реалізації наукових рекомендацій після їх об'єктивної оцінки;

- використання на практиці наукових знань щодо закономірностей злочинності з метою об'єктивної оцінки ситуації в ретроспективі, сьогоденні та майбутнього та прийняття обґрунтованих стратегічних і тактичних рішень по боротьбі з нею;

- усвідомлення практикою тієї обставини, що спроби вирішити проблеми концептуальної бази, правового регулювання, управління профілактикою тощо, які вимагають професійного використання наукових знань, не звертаючись до них, а використовуючи понятійний апарат на рівні побутового спілкування, приводять тільки до серйозних провалів. У цьому зв'язку в усіх програмно-планових документах необхідно передбачити розділ про наукове забезпечення запобіжної діяльності;

- обов'язкове проведення кримінологічних та комплексних експертиз законодавчих і управлінських актів, пов'язаних із профілактикою злочинності, у процесі їх підготовки.

Визначають три рівні профілактики злочинності на основі вертикальної диференціації:

До першого рівня (загального) передбачає вирішення значущих соціальних, економічних та інших проблем життєдіяльності суспільства, що полягає в соціально-економічних перетвореннях, посиленні виховної та ідеологічної роботи, а в цілому – у вдосконаленні суспільних відносин на певному етапі розвитку суспільства;

Другий рівень (спеціальний) передбачає профілактичний вплив на конкретні соціальні групи та соціальні верстви населення, які зазнають впливу негативних соціальних процесів;

Причому до останнього належить третій рівень (індивідуальний), пов'язаний з індивідуально-профілактичним впливом на конкретних осіб, завданням якого полягає в позитивній зміні системи ціннісних орієнтацій

людини, корекція її антигромадських поглядів і установок, переорієнтація поведінки на суспільно схвалюваний напрям.

Профілактичні заходи мають здійснюватися на всій території України або в її окремому регіоні, на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності, серед групи населення (загальна профілактика) або стосовно конкретної особи (індивідуальна профілактика). До функції профілактики правопорушень включають:

- запобіжно-регулятивна функція покликана коригувати у специфічних формах взаємозв'язок особи і суспільства і впливати на поведінку людей та суспільні інтереси. Іншими словами дана функція покликана не лише перешкоджати розвитку одних і допомагати удосконаленню інших суспільних відносин, але й, вирішувати виникаючі між особою і суспільством протиріччя, сприяти утворенню їх взаємозв'язку. Профілактика покликана забезпечити таку поведінку людей, яка відповідала б вимогам, закріпленим у нормах права та інших нормативних актах;

- охоронна функція покликана забезпечити захист суспільних інтересів і соціальних цінностей громадян і держави від протиправних посягань. Оскільки профілактика правопорушень спрямована на недопущення антигромадської поведінки, а також вона реалізує не лише можливості переконання, але й примусу до осіб, які не хочуть ставати на шлях виправлення і тим самим активно проявляє дану функцію;

- виховна функція – до цієї функції в основному зводиться профілактика правопорушень, адже її призначення – не у примусі, а переконанні, тобто не у тому, щоб покарати, а у тому, щоб виховувати з метою недопущення протиправної поведінки;

- ідеологічна функція, призначення якої полягає у забезпеченні загальної ідейної спрямованості профілактичних заходів, обґрунтуванні їх змісту, правильному визначенні шляхів, засобів і методів профілактичної діяльності. На жаль, на сучасному розвитку держави питанням ідеології не надається належної уваги;

- прогностична функція збагачує теорію і практику профілактики правопорушень інформацією, яка дає змогу визначити перспективні напрями попередження правопорушень. Перелічені основні функції профілактики характеризують її соціальне призначення та практичну цінність.

На думку вченого Івана Богатирьова, що на діяльність колаборантів можуть впливати, як внутрішні так і зовнішні фактори перебігу російсько-української війни. Серед кримінологічних заходів запобігання та протидії колабораційної діяльності в умовах російсько-української війни варто виділити такі:

- законодавче удосконалення діяльності кіберпідрозділів правоохоронних органів;

- розробка та створення сучасних ефективних програмних продуктів щодо контролю за злочинними проявами не добросовісних громадян України у соціальних мережах;

- використання штучного інтелекту для відслідкування небезпечного контенту ресурсів;
- створення криміналістичних, експертних та оперативно-розшукових методик виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду колабораційної діяльності;
- збільшення кількості слідчих для розслідування злочину вчиненого колаборантом діяльності в умовах російсько-української війни, оскільки правоохоронна система яка діяла в мирний час на деокупованих територіях, може не впоратися з навантаженням.

На нашу думку, необхідно проводити профілактичні заходи, залежно від контингенту, з метою недопущення колабораційної діяльності, серед – керівних посад у будь-якій установі, організації чи установі, незалежно від форми власності, державних службовців, голови рад ОТГ, народні депутати, правоохоронні органи України, викладачі ВНЗ, вчителі, медичні працівники; серед населення країни в тому числі підлітків, раніше судимим особам, особам, які відбувають покарання, з метою запобігання колабораційної діяльності.

Усі заходи щодо запобігання колабораційної діяльності мають відповідати Конституції України та законодавству України.

Згідно до роз'яснення деяких питань організації роботи ОМС в умовах воєнного стану. Отже стосовно депутати місцевої ради чи можуть «саморозпуститись» у разі захоплення ворогом відповідного населеного пункту? Чи доцільно депутатам скласти свої повноваження на знак протесту проти дій загарбників?

Ситуація, у якій опинилася наша країна, є безпрецедентною для сучасного світу. Ворог вдається до абсолютно нелюдських заходів. Однак, треба знаходити сили, аби тримати голову холодною та діяти за законами України.

Чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає виключний перелік підстав для дострокового припинення повноважень місцевих рад. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 78 Закону повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради можуть бути достроково припинені у випадках:

- 1) якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції України, цього та інших законів, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність із законом;
- 2) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у строки, встановлені цим Законом, або рада не вирішує питань, віднесених до її відання;
- 3) передбачених законами України «Про військово-цивільні адміністрації», «Про правовий режим воєнного стану».

При цьому в умовах воєнного стану заборонено проведення будь-яких референдумів, у т. ч. й щодо припинення повноважень відповідних органів місцевого самоврядування.

Тому депутатам місцевих рад, у разі неможливості проводити пленарні засідання на тимчасово окупованих територіях України, зокрема – у зв'язку із

загрозою їхньому життю чи безпеці, достатньо просто утримуватись від участі у роботі місцевої ради та діяльності робочих органів місцевої ради (депутатські комісії, групи тощо). У таких випадках Президент України може призначати військові адміністрації населених пунктів там, де це дозволяє закон та поточна ситуація.

А ось прийняття депутатським корпусом завідомо незаконних рішень в умовах воєнного стану може кваліфікуватися як злочин.

Також ще одне із актуальних питань, чи можуть сільські, селищні чи міські голови, інші посадові особи місцевого самоврядування «піти у відставку» внаслідок неможливості виконувати свої повноваження на тимчасово окупованих територіях?

Закон містить також вичерпний перелік обставин, при настанні яких можуть бути достроково припинені повноваження сільського, селищного чи міського голови. Згідно з ч. 1 ст. 78 Закону це можливо у разі:

- 1) його звернення з особистою заявою до відповідної ради про складення ним повноважень голови;
- 2) припинення його громадянства;
- 3) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3¹) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією, яким накладено стягнення у виді позбавлення права займати посади або займатися діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 3²) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- 4) відкликання з посади за народною ініціативою;
- 5) визнання його судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення таким, що помер;
- 6) його смерті.

Зрозуміло, що в поточних умовах актуальним будуть у першу чергу випадки звернення голови громади із заявою про дострокове припинення повноважень або смерть голови. У такому випадку повноваження сільського, селищного, міського голови вважаються припиненими з дня прийняття відповідною радою рішення, яким береться до відома зазначений факт (п. 1 ч. 11 ст. 78 Закону). Таким чином, «самоусунення» («самостійна «відставка») сільських, селищних, міських голів, їх заступників та секретарів відповідних рад не відповідає вимогам закону.

Проведення будь-яких референдумів про дострокове припинення повноважень голів громад чи припинення їхніх повноважень за народною ініціативою в умовах воєнного часу не допускається.

Необхідно звернути увагу, що припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому

повноважень, здійснюється у судовому порядку. Тому, попри усі можливі емоції, і цілком зрозумілий людський гнів, давайте спробуємо утриматись від того, аби множити протиправні дії. Саме повагою до законності та верховенства права ми, серед іншого, відрізняємося від дикого окупанта.

Однак у разі, якщо голова громади перейшов на бік ворога, зокрема й під загрозою своєму життю чи життю його рідних чи близьких, виконувати незаконні накази такого посадовця забороняється.

Повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути достроково припинені також у випадках, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

Згідно з ч. 5 ст. 50 Закону повноваження секретаря сільської, селищної, міської ради можуть бути достроково припинені за рішенням відповідної ради. Тому «самостійна відставка» секретаря також не буде вважатись законною.

Щодо інших посадових осіб місцевого самоврядування. Як передбачено ч. 1 ст. 20 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», крім загальних підстав, передбачених Кодексом законів про працю України, служба в органах місцевого самоврядування припиняється на підставі і в порядку, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», цим та іншими законами України, а також у разі:

- порушення посадовою особою місцевого самоврядування Присяги;
- порушення умов реалізації права на службу в ОМС;
- виявлення або виникнення обставин, що перешкоджають перебуванню на службі, чи недотримання вимог, пов'язаних із проходженням служби в ОМС;
- досягнення посадовою особою граничного віку перебування на службі в ОМС.

Таким чином, посадовці ОМС станом на зараз можуть звільнитися з посад за власним бажанням або за рішенням відповідного керівника, у тому числі у зв'язку із невиконанням своїх посадових обов'язків або переходом на бік ворога, що є порушенням Присяги. Звільнення таких представників не увільняє їх від кримінальної та іншої відповідальності, у разі наявності у їхніх діях ознак злочинів.

Що ж до посадовців місцевого самоврядування чи можуть продовжувати здійснювати свої повноваження на тимчасово окупованих територіях? Чи не буде це розцінено як державна зрада чи колабораційна діяльність?

У разі такої можливості, посадові особи та працівники місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ та організацій мають виконувати свої посадові обов'язки, визначені законодавством та Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану.

А тому усі дії, направлені на забезпечення життєдіяльності громади треба виконувати, якщо це безпечно для життя працівників. Умисне невиконання Плану несе шкоду обороноздатності країни та сприяє підривній діяльності проти України.

Водночас згідно з ч. 4 ст. 111¹ Кримінального кодексу України передача

матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора вважається колабораційною діяльністю. Тому добровільна співпраця чинних працівників ОМС чи комунальних підприємств із фейковими «мерами», «комендантами» чи «режимами», які встановлюють окупаційні війська, а також безпосередньо з військами окупанта буде розцінена як злочин. Це стосується не лише посадових осіб, а й звичайних працівників, які не виконують жодних організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

Таким чином запобігання колабораційній діяльності серед – керівних посад у будь-якій установі, організації чи закладі, незалежно від форми власності, державних службовців, голови рад ОТГ, народних депутатів, правоохоронних органів України, викладачів ВНЗ, вчителів, медичних працівників вважаємо за необхідне проводити такі методи:

- проведення регулярних бесід керівника з підлеглими щодо поняття та форми (виду) колабораційної діяльності та кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення за ст. 111¹ КК України, про неможливість співпраці з державою-агресором;
- індивідуальні бесіди керівника з підлеглими з метою профілактики колабораційної діяльності;
- перевірка за відповідними базами майнових активів, рахунків, особистих документів підлеглих на відсутність їх у російській федерації;
- роз'яснювальна робота співробітникам кадрів та психологами щодо неможливості співпраці з ворогом та надання рекомендацій, як не стати колаборантом;
- перевірка родинних зв'язків, близького оточення на предмет можливого виключення співпраці з державою-агресором;
- перевірка соціальних мереж особи з метою виключення публічних закликів на підтримку рішень та/або дій держави-агресора;
- використання засобів масової інформації, відеоматеріалів, тренінгів чи лекцій з метою недопущення колабораційної діяльності та співпраці з державою-агресором серед підлеглих;
- попередження відповідних органів з метою запобігання злочинам, які плануються та готуються;
- керівник підрозділу (директор, начальник) щомісяця письмово доповідати підлеглим про дотримання законності при виконанні ними службових обов'язків, недопущення порушень законодавства України та недопущення співпраці з державою-агресором;
- розробити пам'ятку щодо роз'яснення Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України, який має назву: «Злочини проти основ національної безпеки України»;

– проводити постійну роз'яснювальну роботу про те, що під час виконання службових обов'язків необхідно щоденно дотримуватись доброчесності, у додержання громадського порядку, утримувати інших від порушень правопорядку, неухильно дотримуватись законів у виконання службових обов'язків, не допускати порушень законодавства України та недопущення фактів, пов'язаних співпрацює з державою-агресором.

Таким чином запобігання державним злочинам є головним напрямом СБУ та їх боротьби з цими небезпечними діяннями. Органи СБУ ведуть як індивідуальну, так і загальну профілактику державних злочинів.

Загальна профілактика спрямована на виявлення, усунення або локалізацію причин і умов, які сприяють вчиненню державних злочинів. Підставою такої профілактики є наявність повних і достовірних даних про вчинювані злочини чи можливі негативні процеси у регіоні або на об'єктах, які можуть завдати шкоди інтересам безпеки держави.

Індивідуальна профілактика реалізується у системі заходів, які проводяться щодо конкретної особи з метою запобігання вчинення державного злочину. Підставою такої профілактики є наявність повних і достовірних даних, які свідчать про те, що поведінка особи суперечить інтересам державної безпеки і може спричинити вчинення злочину проти держави.

До методи індивідуальної профілактики передбачають:

- індивідуальні бесіди;
- превентивний вплив за участю родичів і близьких, керівників установ, підприємств і організацій;
- використання засобів масової інформації;
- винесення офіційного застереження.

Профілактичне значення щодо усунення шкідливих наслідків державної зради, шпигунства, спроб насильницького захоплення влади, мають норми Кримінального кодексу України, в яких закріплено норми заохочення позитивного посткримінальної поведінки учасників цих злочинів. Окрім, цього використовують як гласні, так і негласні форми профілактики.

Зокрема, ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII зазначається, що Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана:

1) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

2) здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

3) виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення,

розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень;

4) здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України;

5) забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань;

6) здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;

7) брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України;

8) здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;

9) у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб;

10) сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України;

11) сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

12) подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень;

13) брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил, приймати рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю або особі без громадянства,

про скорочення строку тимчасового перебування іноземця та особи без громадянства на території України, про примусове повернення іноземця або особи без громадянства в країну походження або третю країну;

15) проводити наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати в практику діяльності Служби безпеки України;

16) виконувати за дорученням Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави;

17) брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт;

18) забезпечувати внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані у межах, визначених законодавством;

19) здійснювати функцію технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації;

20) здійснювати за участю Міністерства закордонних справ України міжнародне співробітництво щодо подання пропозицій до комітетів Ради Безпеки ООН та до іноземних держав про включення (виключення) фізичних або юридичних осіб та організацій до відповідних санкційних переліків та розгляду запитів іноземних держав про включення (виключення) до (з) переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

21) здійснювати управління об'єктами державної власності, що належать до сфери її управління, у порядку, визначеному законом.

Правоохоронці, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації всіх форм власності, громадські формування з охорони громадського порядку, засоби масової інформації, громадські організації повинні постійно проводити профілактичні заходи серед громадян країни, підлітків з метою запобігання калобараційної діяльності та співпраці з державою-агресором. На нашу думку, до профілактичних методів можна віднести:

- індивідуальну;
- загальну;
- публічну та негласну форми профілактики.

На сьогоднішній день в сучасному суспільстві існує широкий спектр засобів впливу на людину, на її погляди, формування її моралі, правосвідомості.

Перше місце наразі посідають соціальні мережі, за ними йдуть ЗМІ, радіо, преса, телебачення, кіно. На сучасному етапі суспільного розвитку основним завданням є повне та ефективне використання цих засобів для розв'язання проблем суспільства.

Досвід свідчить про те, що засоби масової інформації в загальному запобіганні (профілактиці) злочинів може бути використано в таких напрямках:

- усунення, блокування чи нейтралізації обставин, що сприяють вчиненню злочинів, передбачених за ст. 111¹ КК України;
- виявлення та роз'яснення причин, що породжують вчинення злочинів, передбачених за ст. 111¹ КК України, та умов, що сприяють їх вчиненню, з тим щоб довести до свідомості людей правильне розуміння витоків цих явищ і викликати протидію;
- виховання громадських поглядів і переконань;
- виховання активності населення в боротьбі зі злочинністю пов'язаною з колабораційною діяльністю;
- висвітлення невідворотності покарання за вчинення злочину, передбаченого за ст. 111¹ КК України;
- запобігання злочинним діям шляхом інформування громадян про шлях і осіб, що їх вчинили;
- виховно-профілактичний вплив на осіб, схильних до злочинної поведінки або тих, хто вчиняє інші правопорушення;
- створення обстановки нетерпимості та засудження осіб, що порушують правопорядок, і тих, хто їм сприяє;
- правове виховання громадян, тобто постійне роз'яснення, щодо прийняття та впровадження відповідних нормативно-правових документів, щодо колабораційної діяльності та інших злочинів проти основ національної безпеки України;
- забезпечення належного морально-психологічного клімату в суспільстві з метою створення оптимальних умов для діяльності правоохоронних органів та громадськості;
- встановлення обставин, що мають значення для розкриття, розслідування злочинів та розшуку злочинців;
- роз'яснювальну роботу громадянам щодо поведінки в умовах воєнної загрози та способів протидії дезінформації та здійснення фото\відео з метою передачі ворогу критично важливих об'єктів інфраструктури громади, інших важливих підприємств, установ, лікарень, тощо.

Не менш важливим у боротьбі з колаборантами є проведення співробітниками СБУ активних стабілізаційних заходів на щойно деокупованих територіях нашої країни. Таким чином СБУ збирає якісну доказову базу, яка дозволить притягнути винних до відповідальності. І закликає громадян поширювати інформацію про пособників ворога, а також інтернет-агентів, які «зливають» агресору важливі дані або поширюють у соцмережах контент на його підтримку, використовуйте чат-бот. Також в СБУ працює загальноукраїнська «гаряча лінія», а на території Херсонської та Миколаївської областей працюють окремі гарячі лінії, куди громадяни можуть повідомити всю інформацію про зрадників та колаборантів, які допомагали ворогу під час окупації, у телефонному режимі за відповідними номерами.

Крім того, в Україні є «народна розвідка» – це чат-бот «єВорог»

створений Міністерством цифрової трансформації та існує лише в Telegram. З початку роботи чат-боту «ЄВорог» українці надіслали понад 940 повідомлень про колаборантів, повідомила Патрульна поліція. Які в подальшому були передані до СБУ.

Як працює чат-бот «ЄВорог» є роз'яснення для громадян України з метою документування «колаборанта» і передачі СБУ:

- у чат-боті «ЄВорог» потрібно вибрати «Повідомити про колаборантів»;
- вказати їх геолокацію та додати фото або відео;
- описати, чому ви вважаєте людину колаборантом та розповісти, як саме вона допомагає загарбникам;
- якщо не вдалося зняти колаборанта на камеру, можна надіслати заявку з текстом та всіма подробицями. Знімайте зрадників прихованою камерою без звуку та з безпечного місця. Не забувайте видаляти листування з «ЄВорогом» та фото з вашого телефона.

Також депутати вважають, що через ЗМІ необхідно вести роз'яснювальну роботу серед цивільного населення щодо поведінки в умовах воєнної загрози та способів протидії дезінформації. Чіткими інструкціями та методичними матеріалами потрібно забезпечити лікарів, освітян і працівників критично важливих підприємств.

Наш погляд вважаємо за необхідним проводити роз'яснювальну роботу з населенням щодо поведінки в мережі з метою протидії дезінформації та фейкам, пояснювати громадянам, що останні не повинні залишати свої дані у відкритому доступі – онлайн-форми, петиції та будь-які анкети, тощо. Правоохоронним органам необхідно посилити моніторинг для виявлення дезінформації та подальшого документування загрози та виправлення недоліків, які використовує агресор. Також необхідно посилити покарання за поширення дезінформації та вжити всіх необхідних заходів правоохоронними органами для стримування агресора в інформаційному просторі.

Так, однією з уразливих категорій осіб є раніше судимі та засудженні. Особа раніше судима – це особа, яка має судимість. Судимість – це особливий правовий стан особи, створений реалізацією кримінальної відповідальності, який виникає у зв'язку з ухвалою обвинувального вироку суду за вчинене нею кримінальне правопорушення і призначенням покарання та тягне певні, несприятливі для засудженого, правові наслідки, що виходять за межі покарання.

А також, засудженні особи, які звільнились з місць позбавлення волі до них застосовується адміністративний нагляд. Згідно ст. 1 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 № 264/94-ВР адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції.

Водночас, ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» адміністративний нагляд

встановлюється щодо повнолітніх осіб:

б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

в) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення;

г) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

г) засуджених до позбавлення волі за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи;

д) засуджених до довічного позбавлення волі.

Так, до засудженої особи, покладаються основні обов'язки, які вона повинна виконувати, а саме:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;

- виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;

- ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;

- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації.

2. Невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність.

3. Обов'язки засуджених, до яких судом застосовано пробацію, визначаються цим Кодексом та Законом України «Про пробацію».

Зокрема до повноваження уповноваженого органу з питань пробації входить:

1. Уповноважений орган з питань пробації у межах своїх повноважень забезпечує:

- здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років;

- виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт;

- реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

- проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких

застосовано пробацію;

- здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;
- направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів у порядку, визначеному статтею 57 цього Кодексу;
- здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

На нашу думку, необхідно проводити індивідуальні профілактичні заходи з раніше судимими особами з метою недопущення колабораційної діяльності та співпраці з державою-агресором.

Індивідуальна профілактика містить комплекс заходів, спрямованих на:

- усунення факторів, які негативно впливають на особу та можуть призвести до формування в неї антисоціальної спрямованості та протиправної поведінки;
- зміни в особі антисоціальних поглядів, звичок, інтересів, які можуть попередити вчинення особою не тільки адміністративних проступків, але й інших правопорушень, зокрема злочинів;
- застосування невідкладних заходів з попередження підготовлюваних правопорушень та припинення спроб їх вчинення.

Отже індивідуальна профілактика включає у себе ряд послідовних, взаємопов'язаних стадій:

- виявлення осіб, від яких можливо очікувати вчинення злочинів;
- спостереження за такими особами;
- здійснення профілактичного впливу.

Профілактичний вплив, здійснюваний дільничним офіцером поліції, розглядають як:

- 1) основне його завдання й обов'язок щодо застосування комплексу виховних та примусових заходів;
- 2) процес, спрямований на зміну антигромадських поглядів, звичок осіб, щодо яких здійснюється вплив, формування у них позитивних якостей, поваги до норм права та правил співжиття;
- 3) результат діяльності, за якої реалізуються вимоги законодавчих та підзаконних нормативних актів у відповідній галузі.

До заходів індивідуальної профілактики правопорушень слід віднести:

- профілактичну бесіду;
- роз'яснення законодавства;
- усне попередження про неприпустимість протиправних дій;
- офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;
- профілактичний облік;
- адміністративний нагляд органів Національної поліції;
- соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або її позбавлення на певний строк та осіб антигромадської

спрямованості.

На нашу думку, правоохоронні органи повинні здійснювати індивідуальну профілактику злочинів, за ст. 111¹ КК України з раніше судимими особами з метою запобігання колабораційної діяльності і до цього переліку слід віднести:

- перевірка зв'язків родичів, близьких друзів, з якими підтримує зв'язок раніше засуджений;
- моніторинг соціальних мереж з метою виявлення закликів до співпраці з ворогом, можливого розголошення інформації із закликами підтримати РФ та іншої інформації, фото, постів що містять ознаки колабораційної діяльності;
- проведення перевірок, з якими особами проживає раніше засуджений, місце його роботи;
- проведення профілактичних бесід з метою запобігання співпраці з ворогом та повторному вчиненню кримінальних правопорушень в тому числі колабораційної діяльності;
- доводити до відома законодавство в сфері злочинів проти основ національної безпеки України;
- проводити роз'яснювальну роботу для кращого розуміння поняття та форми (виду) колабораційної діяльності та кримінальної відповідальності;
- роз'яснювальну роботу щодо поведінки в умовах воєнної загрози та способів протидії дезінформації та про заборону фото\відео з метою подальшої передачі ворогу критично важливих об'єктів інфраструктури громади, інших важливих підприємств, установ, лікарень, тощо.

Щодо запобіжних заходів, спрямованих на запобігання колабораційної діяльності і співпраці з ворогом, особам, які засуджені та відбувають покарання, необхідно:

- працівникам установи постійно проводити роз'яснювальні бесіди для кращого розуміння поняття та форми (виду) спільної колабораційної та кримінальної відповідальності;
- доводити до відома засуджених у сфері злочинів проти основ національної безпеки України;
- усунення, блокування чи нейтралізації обставин, що сприяють вчиненню злочинів, передбачених за ст. 111¹ КК України;
- індивідуальні бесіди із засудженими;
- використання засобів масової інформації, які висвітлюють інформацію про колаборантів, їх покарання;
- проводити оперативні заходи щодо виявлених активістів серед засуджених, які можуть спричинити масові заворушення, вести агітацію серед засуджених з метою підтримки «руського мира»;
- перевірка зв'язків, з якими заслужена особа підтримує зв'язок, у тому числі її родинні зв'язки;
- ретельна перевірка осіб, які прибувають на зустріч і передачу посилок, з метою недопущення передачі будь-яких предметів (прапори, книг, атрибутики, SIM-карт, карткових рахунків, особистих документів тощо), пов'язаних з

«руським миром»;

– перевірка соцмереж та мобільних телефонів з метою недопущення співпраці з ворогом та активної агітації на підтримку «руського мира».

Наостанок хотілося б звернути особливу увагу на дітей. Особлива опіка такої категорії населення з боку держави та суспільства пояснюється цілою низкою причин, серед яких основну роль відіграють наступні:

- 1) діти – найменш соціально захищена категорія населення;
- 2) діти – майбутнє будь-якої держави, фундамент нації.

Останній фактор демонструє просту формулу: здоровий розвиток молодого покоління дорівнює створенню сучасної правової розвиненої держави. Для того, щоб ця формула функціонувала на практиці, важливо створити сприятливі умови для цього: забезпечити додаткові гарантії (соціальні, правові тощо), усунути детермінанти деліктної поведінки або нейтралізувати їх, створити механізм адекватного реагування на факти вчинення даною категорією осіб суспільно небезпечних діянь.

Тому дітям, як і дорослим, важливо проводити індивідуально-профілактичну роботу з метою недопущення співпраці з державою-агресором.

Проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії, яка включає у себе:

– створення документальних та науково-популярних фільмів, видання художньої та публіцистичної літератури з вказаної тематики;

– здійснення правової пропаганди в загальноосвітніх закладах з роз'ясненням правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень та інших антигромадських діянь;

– проведення соціальної реклами на телебаченні, радіо із залученням ЗМІ; за допомогою мобільних операторів (повідомлення SMS);

– проведення культурно-спортивних заходів, а також інших акцій;

– проведення у закладах освіти лекцій та практичних занять, спрямованих на формування у дітей правомірної, відповідальної поведінки, навичок до здорового способу життя тощо;

– проведення ознайомлювальної, попереджувальної та виховної бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання чи роботи щодо спільної діяльності та неможливості співпраці з державою-агресором;

– проведення роз'яснювальної роботи серед підлітків щодо в умовах воєнної загрози та способів протидії дезінформації та про заборону фото\відео з метою подальшої передачі ворогу критично важливих об'єктів інфраструктури громади, інших важливих підприємств, установ, лікарень, тощо.

– проведення роз'яснювальної роботи серед підлітків, щодо заборони проведення активної агітації на підтримку «руського мира»;

– проведення роз'яснювальної роботи щодо заборони носіння прапорів, атрибутики різного типу в тому числі одягу, пов'язаного з пропагандою «руського мира»;

– проведення роз'яснювальної роботи щодо читання забороненої літератури з метою подальшої агітації чи пропаганди серед інших підлітків та громадян;

- проведення роз'яснювальної роботи щодо заборонених комп'ютерних ігор;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо заборони здійснення будь-яких платежів, оплати чи купівлі будь-яких речей (одягу, іграшок, книг тощо) щодо нечітких або некоректних карткових рахунків;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо не передачі своїх персональних даних, батьків, родичів, друзів та копій особистих документів третім особам, не залишати свої дані у відкритому доступі – онлайн-форми, петиції та будь-які анкети тощо;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо соціальної мережі та правил її користування.

Так, у ст. 5 Закону України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» зазначається, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей тощо.

На законодавчому рівні на Національну поліцію покладено обов'язок ведення обліку неповнолітніх, які вчинили акти деліктної поведінки, з метою проведення комплексу профілактичних заходів.

Відповідно до вимог Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 № 1044, взяттю на профілактичний облік підлягають наступні категорії дітей:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнені зі спеціальних виховних установ;
- 4) які вчинили домашнє насильство в будь-якій формі

(дітикривдники), передбачені ст. 1732 КУпАП, а також щодо яких винесено термінові заборонні приписи чи видані обмежувальні приписи;

5) які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності;

6) які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

7) які вчинили булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

Крім, цього поліцейські проводять індивідуальну профілактичну роботу, яка передбачає:

1) проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць;

2) проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;

3) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;

4) відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

5) вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України.

ВИСНОВОК ДО ТЕТЬОГО ПИТАННЯ

Таким чином нашою державою було запроваджено ряд різноманітних заходів які спрямовані на зниження рівня колабораціонізму в країні, удосконаленню законодавства про кримінальну відповідальність, усуненню причин і запобігання вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

При цьому законодавчі ініціативи щодо вдосконалення протидії колабораційній діяльності актуальними та обумовленими подіями сьогодення, тому необхідно продовжувати адаптацію законодавства до складних викликів з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які співпрацюють з країною-агресором та запобігати таким проявам серед усіх верств населення нашої країни.

4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Появу в українському суспільстві такого суспільно-небезпечного явища як колабораціоналізм спричинила повномасштабна російськоукраїнська війна 24 лютого 2023 року. Саме на фоні війни, держава вимушена була внести зміни і доповнення у Кримінальний кодекс України (далі КК України) щодо криміналізованої поведінки громадян України, які усвідомлено та добровільно

почали співпрацювати на ворога.

Кримінологічна наука ще не досліджувала у весь склад злочину передбаченого ст. 111-1 КК України. Цьому є певне пояснення. З одного боку, оскільки перші затримання колаборантів після звільнення окупованих ворогом державою-агресором наших територій, ще не можуть відтворити реальну картину складу цього злочину і його якісних і кількісних показників, а також розкрити кримінологічну характеристику особи, яка його вчиняє, відсутні і загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання колабораційної діяльності на перспективу. З іншого боку, перші судові вироки за даною ст. 111-1 КК України показують певні правові колізії, які виникають в процесі відмежування даного злочину від іншого, зокрема державної зради ст. 111 КК України та правильної кваліфікації.

Отже, досліджуючи в кримінологічному вимірі злочин передбачений ст. 111-1 КК України ми має в першу чергу усвідомити з ким ми дружимо, хто з нами поряд, і що можна чекати від сусіда чи знайомого в умовах російсько-української війни. Співпраця колаборанта з ворогом, це один із проявів ненависті до України і восхвалення «російського міру». Беззаперечно, що Верховна рада України своєчасно внесла відповідні доповнення і зміни до КК України, де і появилася нова ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність». Отже, суб'єктом даного злочину може бути громадянин України.

Наведені форми злочинної діяльності колаборанта у ст. 111-1 КК України можна зробити висновок, що кожна з наведених форм може здійснювати ним в публічних місцях, у спілкування з друзями сусідами, в закладах освіти, у засобах масової комунікації, під час проведення з'їздів, круглих столів, конференцій тощо.

Публічним також є поширення закликів або висловлювання заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі «Інтернет». Отож, в сучасній правовій науці колабораційну діяльність слід розглядати, як суспільно-небезпечне протиправне діяння (злочин) вчинене громадянином України на окупованих ворогом територіях у його інтересах і на шкоду нашої держави. Щодо суб'єкта злочину вчиненого за ст. 111-1 КК України тут варто наголосити, що в деяких частинах даної статті суб'єкт взагалі не згадується, тому варто погодитися з позицією вітчизняних вчених В.В. Кузнецова і М. В. Сийпловіч про те, що суб'єктом відповідного кримінального правопорушення слід визнавати саме громадянина України.

Оскільки, як пише А. Левчук – Микитюк особа вважається громадянином України, доки вона у встановленому законом порядку не буде позбавлена цього громадянства.

Отже, це означає, що суб'єктом колабораційної діяльності відповідно до ст. 111-1 КК України є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності є громадянином України, і яка вчинила злочин в умовах російсько – української війни в період окупації.

Отже, суб'єкт колабораційної діяльності (громадянин України) має усвідомлювати свою співпрацю з ворогом, бажає нею займатися, розуміє що

після звільнення Збройними силами України тимчасово окупованих територій, відносно нього можуть наступити наслідки відповідальності в тому числі і кримінальної.

Те, що злочини в умовах російсько-української війни вчинено саме колаборантом, стає очевидним лише за підсумками розгляду кримінальних проваджень у суді. При цьому треба враховувати, що на об'єктивність кримінологічного виміру вчинення ворогом в умовах російсько-української війни впливає й те, що організована злочинна діяльність колаборантів – це складний і розтягнутий у часі процес, який охоплює і створення злочинного формування, і вчинення ним окремих злочинів. Наприклад один із колаборантів який допомагав російським загарбникам, намагався «легалізуватися» у столиці під виглядом волонтера у Червоному хресті. Викрили ворожого поплічника ще минулого року за добровільну співпрацю з окупантами на сході України. Колаборантом виявився колишній керівник сектору створеного ворогом державою-агресором «управління пенсійного фонду «ЛНР» у Новопсковському районі. Певний час перебував у розшуку. Під час «працевлаштування» до гуманітарної установи колаборант видавав себе за переселенця з Луганщини і приховав факти своєї співпраці з агресором. Надалі він планував втекти від правосуддя за кордон під виглядом учасника міжнародного волонтерського руху. Але був затриманий.

Згідно статистичних даних правоохоронних органів України щомісяця в державі реєструється близько 200 кримінальних проваджень колабораційного характеру, проте в Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на 23 січня 2023 року зафіксовано лише 124 судових вироків щодо найбільш поширених діянь, передбачених ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України.

Відтак як зауважує вітчизняний вчений В.А. Мисливий, судова практика, розглядаючи кримінальні правопорушення про колабораційну діяльність, серед яких домінують кримінальні проступки, що розслідуються та розглядаються за спрощеною процесуальною процедурою, у змісті вироків далеко не завжди дозволяє з'ясувати умови та причини, що сприяють вчиненню цих небезпечних для держави кримінальних проявів. До речі, як зауважує вчений саме спрощена система провадження поряд з її ефективністю показала низку недоліків, пов'язаних з необхідністю вироблення правових позицій щодо змісту обвинувальних вироків. Зокрема, потребують усунення прогалини щодо відсутності у вироків необхідних для аналізу типологічних рис даних особи засуджених, у вироків при кваліфікації колабораційних дій не одержують юридичної оцінки наявні у діяннях ознаки зловживання владою підсудних тощо.

ВИСНОВОК ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Викладені у статті положення, що характеризують кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, показують потребу в проведенні подальшої наукової розвідки, удосконалення законодавства з цього напрямку, а також розробки заходів щодо запобігання та

протидії колабораціонізму в українському суспільстві. Враховуючи той факт, що колабораціонізм підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України, доповнення КК України статтею 111-1 є доречним та обґрунтованим.

З урахуванням вищенаведеного можна прогнозувати статистичне зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю в умовах російсько-української війни, але це буде залежати від ситуації в регіонах, а також звільнення тимчасово окупованих територій України від держави-агресора, р.ф. Щодо «валового» зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю в умовах російсько-української війни на нашу думку не повинно відбутися. Вони або залишать територію України або призупинять свою протиправну діяльність і перейдуть в стадію прихованості.

ВИСНОВОК З ТЕМИ

1. Колабораціонізм - це добровільна або вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя – політичній, військовій, економічній, побутовій, соціокультурній. «Колаборація» не тотожна «колабораціонізму», оскільки вона означає співпрацю для досягнення спільної мети, а «колабораціонізм» має негативний відтінок і включає в себе обов'язкову наявність шкідливої користі, власної вигоди.

2. Основними рисами та загальними ознаками колабораціонізму, є: наявність суб'єктів колабораційної діяльності; чітко виражений характер завдання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності через різноманітні форми здійснення колабораціонізму.

3. Причинами колабораційної діяльності в Україні є:

1) тридцятирічну пропаганду російської федерації в засобах комунікації щодо української нації і про переваги «руського міра»;

2) запит певної частини населення країни на соціальну справедливість у суспільстві. На жаль, в Україні за 30 років незалежності не склалися відповідні правові норми (правила), за якими люди мають жити у XXI столітті. Це їх більше всього хвилює і бентежить з огляду на майбутнє. Отак і колаборант, перебуваючи в окупації, створив собі ілюзію, що ворог прийшов на завжди і в нього є шанс зажити краще;

3) криміналізація суспільства. Країна, яка вісім років перебуває в стані війни, отримує в спадок посттравматичний синдром, який виникає у військових та населення, яке перебуває в районі бойових дій. Результати цього синдрому в Україні практично не вивчалися і замовчувалися. Не випадково під час війни з'явилися колаборанти;

4) і нарешті остання причина – це латентність вчинення колаборантом колабораційної діяльності, яка, на жаль, під час війни, і особливо в період окупації, залишається неврахованою та прихованою.

4. Суб'єктом колабораційної діяльності може бути будь-яка особа, через

особливості змісту зазначеного кримінального правопорушення та характеру наслідків від вчинюваних дій. Деякі діяння колабораційної діяльності потребують значних зусиль, ризиків, взяття відповідальності, тоді, коли інші – лише доступу до соціальних мереж і пристрою для публікації протиправних пропагандистських закликів, що ставлять під загрозу національну безпеку України.

5. Визначають три рівні профілактики злочинності на основі вертикальної диференціації:

До першого рівня (загального) передбачає вирішення значущих соціальних, економічних та інших проблем життєдіяльності суспільства, що полягає в соціально-економічних перетвореннях, посиленні виховної та ідеологічної роботи, а в цілому – у вдосконаленні суспільних відносин на певному етапі розвитку суспільства;

Другий рівень (спеціальний) передбачає профілактичний вплив на конкретні соціальні групи та соціальні верстви населення, які зазнають впливу негативних соціальних процесів;

Причому до останнього належить третій рівень (індивідуальний), пов'язаний з індивідуально-профілактичним впливом на конкретних осіб, завданням якого полягає в позитивній зміні системи ціннісних орієнтацій людини, корекція її антигромадських поглядів і установок, переорієнтація поведінки на суспільно схвалюваний напрям.

6. Наведені положення, що характеризують кримінологічні аспекти колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, мають попередній характер, оскільки, певною мірою, обмежуються обсягом наявної статистичної вибірки, проте можуть бути орієнтовним матеріалом для подальших наукових розвідок колабораційної діяльності, вдосконалення законодавства з цього напрямку, а також розробки заходів щодо запобігання колабораціонізму в українському суспільстві.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Кримінологічна характеристика особи колабораціоніста.
2. Колабораційна діяльність та її різновиди.
3. Кримінологічні заходи запобігання та протидії колабораційної діяльності.
4. Правова основа запобігання колабораційній діяльності.

ТЕМА 14. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.

(2 години)

План

1. Сутність міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.
2. Форми і основні напрями міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.
3. Суб'єкти міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.
4. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 2.07.2015 р.
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.
3. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р.
4. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р.
5. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 р.
6. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р.
7. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р.
8. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р.
9. Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21.07.1997 р.
10. Рекомендація Європейського Союзу «Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття» (2000/C 124/01) від 1.01.2000 р.
11. Рекомендація № 21 Комітету міністрів Ради Європи держав-членів «Про співробітництво в галузі попередження злочинів» від 24.09. 2003 р.
12. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Федеральним міністром внутрішніх справ Австрійської Республіки в боротьбі з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю від 8.09.1992 р.
13. Угода про співробітництво між Національним антикорупційним бюро України та Національним антикорупційним центром Республіки Молдова у сфері запобігання та боротьби з корупцією від 30.05.2018 р.
14. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 р.
15. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального провадження за законодавством України та Республіки Молдова: навчальний посібник / [В.С. Березняк, Н.В. Павлова, Н.К. Паустовська, В.М. Федченко,

Л.А. Філяніна]. Київ: Алерта, 2020. 310 с.

16. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя: підручник. / Тертишник В.М. та ін.; за заг. ред. д.ю.н. проф. В.М. Тертишника та докт. Наук держ. упр., професора В.В. Ченцова. Київ: Алерта, 2021. 276 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформуувати комплекс теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття «міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності», напрямків і форм міжнародного співробітництва, розгляду суб'єктів та правових засад міжнародного співробітництва у сфері запобігання міжнародного співробітництва.

ВСТУП

Масштабність та глобальність наслідків міжнародних правопорушень зумовлюють необхідність налагодження взаємовідносин між правоохоронними органами держав і міжнародних організацій щодо боротьби з такими негативними проявами. За всю історію міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності накопичився досить великий масив міжнародно-правових норм, принципів та механізмів попередження, протидії, припинення та розслідування міжнародних правопорушень, які знайшли своє відображення в багатосторонніх і двосторонніх міжнародних нормативно-правових актах (конвенціях, угодах, договорах, концепціях, програмах тощо).

Сьогодні особливе значення міжнародне співробітництво набуває у сфері запобігання міжнародним кримінальним правопорушенням та правопорушенням міжнародного характеру.

1. ПОНЯТТЯ, ФОРМИ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.

На сьогодні міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності спрямоване на попередження і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень і правопорушень міжнародного характеру.

В більшості випадків міжнародні кримінальні правопорушення сформульовано у статутах міжнародних військових трибуналів (Нюрнберг, Токійський, Югославський), в конвенціях (Женевська конвенція 1946 р.) а також у Римському Статуті 1998 р. (до теперішнього часу ще не ратифікованому Верховною Радою України, проте даний Статут дає більш чітку класифікацію міжнародних кримінальних правопорушень).

Що стосується кримінальних правопорушень міжнародного характеру, то діяльність яка направлена на їх запобігання регламентується двосторонніми чи багатосторонніми міжнародними договорами конвенціями угодами тощо). Список кримінальних правопорушень міжнародного характеру дуже великий, як і кількість міжнародних конвенцій, тому для більш чіткого розгляду необхідно їх класифікувати з урахуванням об'єкта посягання:

1) кримінальні правопорушення проти стабільності міжнародних

відносин (міжнародний тероризм – Європейська конвенція про припинення тероризму 1977 р., захоплення заручників – Конвенція 1979 р., розкрадання ядерного матеріалу – Конвенція 1980 р., найманство, пропаганда війни, посягання на осіб, що користуються дипломатичним імунітетом та ін.);

2) злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками і дітьми, рабство і работоргівля, систематичні і масові порушення прав і свобод людини та ін.);

3) кримінальні правопорушення у сфері дипломатичних зносин (посягання на осіб, які користуються дипломатичним захистом).

4) воєнні кримінальні правопорушення міжнародного характеру (застосування заборонених засобів і методів ведення війни, мародерство, насильство над населенням у районі військових дій та ін.), які відрізняються від воєнних кримінальних правопорушень як різновиду міжнародних кримінальних правопорушень тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю держави.

5) кримінальні правопорушення у сфері економіки і фінансів (легалізація злочинних доходів, контрабанда, виготовлення фальшивих грошових знаків – Конвенція 1928 р. та ін.).

6) кримінальні правопорушення, вчинені у відкритому морі (забруднення морського середовища, порушення правового режиму на континентальному шельфі, піратство – Конвенція 1982 р., зіткнення морських судів і ненадання допомоги на морі, розрив або пошкодження морського кабелю й інші незаконні акти, направлені проти безпеки морського судноплавства, та ін.).

7) кримінальні правопорушення, що посягають на роботу цивільної авіації (захоплення повітряного судна – Конвенції 1963 р., 1970 р., 1971 р., 1988 р. та ін.).

8) кримінальні правопорушення у сфері культури (ввезення до країни викрадених культурних цінностей, розповсюдження порнографічних предметів та ін.).

9) злочинні посягання на громадський порядок (безпеку) (хуліганська поведінка під час спортивних заходів, незаконне придбання і зберігання вогнепальної зброї та ін.);

10) злочинні посягання на здоров'я населення (незаконне виробництво і обіг наркотичних засобів і психотропних речовин – Конвенції 1961 р., 1971 р., 1988 р. та ін.).

Наприклад, Концепція взаємодії держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 2 квітня 1999 р. передбачає наступні кримінальні правопорушення міжнародного характеру по відношенню до яких здійснюється міжнародне співробітництво, а саме: тероризм, бандитизм, захоплення заручників; «замовлені» і серійні вбивства; викрадення і торгівля людьми, органами або тканинами людини для трансплантації; найманство, незаконне виробництво або поширення зброї масового знищення, напади на осіб і установи, що користуються міжнародним захистом, і іншими кримінальними правопорушеннями проти миру і безпеки людства; незаконне перетинання державного кордону держав-учасниць СНД терористичними групами й іншими

злочинними елементами; незаконна міграція; фальшивомонетництво, контрабанда, легалізація засобів і майна, придбаних незаконним шляхом, податкові й інші кримінальні правопорушення в економіці, що наносять збиток державам-учасникам СНД; кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним виробництвом і обігом зброї, радіоактивних матеріалів, боєприпасів, вибухових і отруйних речовин, вибухових пристроїв; незаконне виробництво і обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; кримінальні правопорушення в сфері інтелектуальної власності; кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації; хабарництво, комерційний підкуп в області міждержавних, економічних і інших відносин учасників СНД; порушення законодавства про охорону навколишнього середовища, забруднення вод, атмосфери, морського середовища й інших екологічних кримінальних правопорушень, що торкаються інтересів держав – учасниць СНД; кримінальні правопорушення проти безпеки руху й експлуатації транспорту, що наносять збиток державам-учасницям СНД; кримінальні правопорушення, вчинені проти осіб зі складу колективних миротворчих сил; нелегальний алкоголь, антикварний, ігорний бізнес, а також порнографія і проституція; будь-які кримінальні правопорушення, вчинені злочинцями-«гастролерами», що діють на територіях держав – учасниць СНД, або особами, що мають транснаціональні злочинні зв'язки; нелегальний автомобільний бізнес і інші злочинні зазіхання на автотранспортні засоби; організована і транснаціональна злочинність.

Що стосується Європейського Союзу, то такими кримінальними правопорушеннями можуть бути: участь у злочинній організації; тероризм; торгівля людьми; сексуальна експлуатація дітей і дитяча порнографія; незаконна торгівля наркотичними засобами і психотропними речовинами; незаконна торгівля зброєю, боєприпасами і вибуховими речовинами; корупція; шахрайство (включаючи шахрайство проти фінансових інтересів Європейського Союзу); легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом; підробка валюти, включаючи євро; злочини у сфері використання комп'ютерів; екологічні кримінальні правопорушення; допомога в незаконному в'їзді і місці проживання; вбивство, тяжке тілесне ушкодження; незаконна торгівля людськими органами і тканинами; викрадення, незаконне позбавлення волі і захоплення заручника; расизм і ненависть до іноземців (ксенофобія); організоване озброєне пограбування; незаконна торгівля культурними цінностями, включаючи антикваріат і витвори мистецтва; обман; рекет і вимагання; підробка і піратство продукцією (торгівля піратською продукцією); підробка і торгівля адміністративними документами; підробка засобів оплати; незаконна торгівля гормонними речовинами і іншими продуктами росту; незаконна торгівля ядерними і радіоактивними матеріалами; торгівля викраденими транспортними засобами; згвалтування; підпал; кримінальні правопорушення в межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду (трибуналу); незаконне захоплення літаків/суден; саботаж.

Міжнародне співробітництво Міністерства внутрішніх справ України з

правоохоронними організаціями та правоохоронними органами інших держав у сфері запобігання злочинності здійснюється на підставі двосторонніх відомчих та багатосторонніх договорів (конвенцій, угод).

Отже, міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності – це співробітництво держав та її правоохоронних органів, яке передбачено багатосторонніми та двосторонніми договорами, спрямоване на розробку і координацію заходів щодо попередження, припинення і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень міжнародного характеру, а також вироблення комплексу цілей, завдань, форм і напрямків з мінімізації транснаціональних і внутрішньодержавних протиправних діянь.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності – це співробітництво держав та її правоохоронних органів, яке передбачено багатосторонніми та двосторонніми договорами, спрямоване на розробку і координацію заходів щодо попередження, припинення і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень міжнародного характеру, а також вироблення комплексу цілей, завдань, форм і напрямків з мінімізації транснаціональних і внутрішньодержавних протиправних діянь.

2. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності спрямоване на попередження, припинення і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень міжнародного характеру.

3. Міжнародне співробітництво Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними організаціями та правоохоронними органами інших держав у сфері запобігання злочинності здійснюється на підставі двосторонніх відомчих та багатосторонніх договорів (конвенцій, угод), які передбачають напрямки та форми співробітництва, кількість та види котрих залежать від узгодженості сторін.

2. ФОРМИ І ОСНОВНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Договори про міжнародне співробітництво передбачають: напрямки та форми співробітництва, кількість та види котрих залежать від узгодженості Міністерств внутрішніх справ; можливість розробки та розвитку інших взаємоприйнятних форм співробітництва; можливість структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ встановлювати безпосередні контакти і підписувати додаткові договірні документи про взаємодію по окремих напрямках діяльності.

Основними формами співробітництва з Європолем є: обмін інформацією, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних

розслідуваннях.

Що стосується Інтерполу, то такими формами співробітництва є: підготовка та надсилання ініціативних запитів за кордон; підготовка та надсилання відповідей на запити зарубіжних правоохоронних органів; обмін оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення кримінальних правопорушень та причетних до них осіб, а також архівною та, в окремих випадках, процесуальною інформацією; обміну досвідом роботи, законодавчими та іншими нормативними актами, учбово-методичною літературою з питань діяльності правоохоронних органів; обмін науково-технічною та іншою інформацією з питань боротьби із злочинністю.

Виходячи з аналізу двосторонніх договорів міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності між правоохоронними органами здійснюється в таких напрямках: 1) боротьба із кримінальними правопорушеннями проти життя, здоров'я, свободи, гідності особи і власності; 2) боротьба із бандитизмом, тероризмом і міжнародною злочинністю; 3) боротьба з незаконними діями, пов'язаними із вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими, отруйними речовинами і радіоактивними матеріалами, а також іншими шкідливими речовинами; 4) боротьба із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, транквілізаторів; 5) боротьба з виготовленням і збутом, розповсюдженням, а також знищенням (зміненням) підроблених грошових знаків, документів (у т.ч. посвідчень особи) та цінних паперів, а також запобігання та виявлення надходження в обіг грошей, які одержуються в результаті злочинної діяльності; 6) боротьба з підробкою документів, що дають право на пересічення державного кордону; 7) боротьба із кримінальними правопорушеннями в економіці та фінансово-банківських операціях; 8) боротьба з контрабандою, а також із кримінальними правопорушеннями, які посягають на культурні та історичні цінності та інші цінні предмети; 9) боротьба з організованою злочинністю (міжнародною організованою злочинністю) та корупцією; 10) боротьба із кримінальними правопорушеннями на автомобільному транспорті, залізниці, водному, повітряному і турбоповітряному транспорті; 11) боротьба з крадіжками та угонами автотранспортних засобів, підробкою посвідчень водіїв та технічних паспортів, автомобілів, інших документів, що мають відношення до цього транспорту; 12) боротьба з торгівлею людьми та сутенерством; 13) запобігання нелегальному перетинанню кордону; 14) боротьба з іншими формами міжнародної та кримінальної злочинності; 15) охорона громадського порядку; 16) сприяння стягненню збитків, завданих розкраданням коштів та майна; 17) сприяння у видачі осіб для притягнення їх до кримінальної відповідальності чи для приведення вироку до виконання та у затриманні осіб, які сховалися від слідства і взятті їх у необхідних випадках під варту; 18) розшук злочинців, осіб, які переховуються від слідства і суду, відбування покарання, безвісти зниклих, а також осіб, які ухиляються від сплати аліментів і виконання рішення суду по позовах; 19) встановлення невідомих трупів, осіб невідомих хворих і дітей;

20) розшуку предметів (речей), які мають номери чи специфічні розпізнавальні прикмети, а також викрадених автотранспорту, вогнепальної зброї та номерних цінних паперів; забезпечення безпеки дорожнього руху і протипожежної безпеки; 21) забезпечення безпеки польотів літаків, їх екіпажів і пасажирів; 22) контроль за дотриманням паспортної і дозвільної систем; 23) контроль руху через державний кордон людей, вантажів і цінностей; 24) розвиток наукових, інформаційних і технічних зв'язків; 25) ліквідація наслідків стихійних лих, великих аварій і катастроф, гасіння великих пожеж, припинення розповсюдження епідемій і епізоотій; 26) матеріально-технічне забезпечення; 27) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів.

Формами міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності є: 1) обмін оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою і криміналістичною інформацією про такі, що готуються або вчинені кримінальні правопорушення та причетних до них осіб, а також архівною інформацією; 2) обмін досвідом роботи, законодавчими і нормативними актами, учбовою літературою з питань діяльності правоохоронних органів, а також надання сприяння у підготовці, перепідготовці і підвищенні кваліфікації кадрів; 3) обмін науково-технічною літературою та інформацією з питань діяльності органів внутрішніх справ, спільного проведення наукових досліджень, розробок і програм з актуальних проблем, що становлять взаємний інтерес; 4) спільне здійснення процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів у відповідності з національним законодавством держав; 5) виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів; 6) розшук осіб, що переховуються від кримінального переслідування або виконання вироку, а також без вісті зниклих осіб; 7) обмін інформацією про нові види наркотичних засобів і психотропних речовин, що з'явилися в незаконному обороті, про технології їх виготовлення і речовини, які при цьому використовувалися, а також про нові методи дослідження і ідентифікації наркотичних засобів і психотропних речовин; 8) здійснення перевірок за автоматизованими банками даних дактилоскопічних слідопек та кулегільзотек за запитом сторін; 9) розшук і повернення в порядку, передбаченому законодавством держав сторін предметів (речей), що мають номери або специфічні ознаки, зокрема автотранспорту і вогнепальної зброї, а також цінних паперів і паспортів (посвідчень особи); 10) обмін досвідом роботи, зокрема проведення стажувань, консультацій і семінарів; 11) проведення міжнародних виставкових заходів та презентацій найновіших досягнень у правоохоронній сфері; 12) обмін матеріалами, відомостями про засоби проведення експертиз та можливості їх застосування; 13) проведення спільних, заздалегідь погоджених дій; 14) поставка технічних засобів, що застосовуються у боротьбі зі злочинністю; 15) проведення спільних наукових досліджень з проблем, що представляють взаємний інтерес.

В спеціальних договорах, направлених на боротьбу з конкретними видами кримінальних правопорушень, то вони передбачають такі форми співробітництва (див.: Угода про співробітництво між

Міністерством внутрішніх справ України та Федеральним міністром внутрішніх справ Австрійської Республіки в боротьбі з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю від 8 вересня 1992 р.):

а) у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин:

- обмін відповідною літературою та статистичними матеріалами;
- обмін оперативною інформацією, яка має спільний інтерес;
- проведення спільних заходів із виявлення та ідентифікації осіб, які займаються незаконним обігом наркотиків;
- обмін автентичними зразками наркотичних засобів та психотропних речовин;
- обмін науковими методиками, технологіями та результатами експертних досліджень;
- обмін досвідом організації роботи, використання сучасних форм, методів та науково-технічних засобів в цій області;
- обмін працівниками і експертами за домовленістю;
- участь у відповідних робочих зустрічах та семінарах;

б) у сфері боротьби з організованою злочинністю:

- обмін відповідною літературою і статистичними матеріалами;
- обмін оперативною інформацією, яка має відношення до діяльності організованих злочинних угруповань, і в разі необхідності – відрядження працівників для проведення спільних заходів;
- обмін практичним досвідом та науково-технічними досягненнями в області охорони правопорядку та забезпечення безпеки роботи повітряного та залізничного транспорту;
- проведення спільних заходів щодо запобігання надходження в обіг грошей, що з'являються внаслідок злочинної діяльності, а також припинення виготовлення і розповсюдження фальшивих грошових знаків і цінних паперів;
- обмін інформацією і проведення спільних заходів в розкритті крадіжок виробів мистецтва і антикваріату;
- обмін досвідом організації і тактики боротьби з організованою злочинністю, використання в цій області нових технічних засобів;
- співробітництво в області досліджень причин, генезису і форм проявів організованої злочинності;
- обмін працівниками та експертами за домовленістю;
- участь у відповідних робочих зустрічах і семінарах.

Відповідно до «Типової угоди органів внутрішніх справ прикордонних регіонів» органів внутрішніх справ прикордонних регіонів обмінюються досвідом своєї діяльності у сфері попередження злочинності і боротьби з нею, а також охорони правопорядку, сприяють у внесенні змін до діючого порядку надання правової та іншої допомоги у кримінальних справах, спрямованих на спрощення процедур і розширення можливостей такої допомоги, зокрема шляхом надання правоохоронним органам прикордонних регіонів права

безпосередніх зносин з питань надання правової допомоги по кримінальних справах (ст.ст. 7, 8). Органи внутрішніх справ прикордонних регіонів на підставі відповідних запитів і при дотриманні ст.ст. 2 і 3 Типової угоди та коли обставини того вимагають і за згодою запитуваного органу направляють своїх працівників для отримання або надання консультативної й іншої допомоги, але без права проведення ними яких-небудь дій виконавчого характеру.

Органи внутрішніх справ прикордонних регіонів у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, викликаних, зокрема, лихами природного або техногенного характеру, пожежами, епідеміями або епізоотіями, втечами осіб, які знаходяться під вартою і представляють підвищену суспільну небезпеку, організують у межах своєї компетенції скоординоване проведення необхідних заходів, у тому числі забезпечуючи:

- блокування й охорону районів лиха, виставляння заслонів, контрольно-пропускних пунктів, пересувних нарядів поліції;
- безперешкодний проїзд спеціального автотранспорту;
- евакуацію населення з зони лиха;
- попередження і припинення проявів масових заворушень, мародерства.

В той же час Концепція взаємодії держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 2 квітня 1999 р. передбачає більш широкий зміст напрямків та форм співробітництва, а також інформаційного забезпечення взаємодії.

Відповідно до Концепції основними напрямками взаємодії є: спільний аналіз стану, структури, динаміки і наслідків транснаціональної злочинності, результатів роботи з виявлення, попередження, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, виконання покарань; виконання, у межах своєї компетенції, спільних програм боротьби зі злочинністю, її окремими видами; спільні слідчі, оперативно-розшукові дії й інші заходи щодо конкретних справ і матеріалів про кримінальні правопорушення, боротьба з якими вимагає скоординованих зусиль; узагальнення практики виконання міждержавних договорів, прийнятих у рамках СНД; підготовка інформації про боротьбу зі злочинністю Раді глав держав, іншим органам СНД, а також органам державної влади держав-учасниць СНД; розробка пропозицій по удосконалюванню правового регулювання спільної діяльності держав-учасників СНД у боротьбі зі злочинністю, у тому числі з питань передачі кримінального переслідування; вивчення й оцінка ефективності спільних зусиль компетентних органів учасників СНД у боротьбі зі злочинністю, поширення досвіду в цій області; створення правової основи спрощеного порядку видачі осіб, що вчинили кримінальні правопорушення; співробітництво у сфері захисту прав потерпілих, свідків і інших учасників кримінального процесу; погоджена розробка рекомендацій для використання в національному законодавстві з урахуванням специфіки правових систем держав-учасниць СНД; професійна підготовка і перепідготовка кадрів держав-учасників СНД; розробка, виготовлення, виробництво і постачання для потреб компетентних органів держав-учасниць СНД криміналістичної техніки і спеціальних засобів.

Основними формами взаємодії компетентних органів держав – учасниць

СНД у боротьбі зі злочинністю визначаються:

- здійснення спільних слідчих, оперативно-розшукових дій і інших заходів на територіях держав – учасниць СНД;
- надання допомоги в припиненні, розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, розшуку злочинців (ця допомога виражається у формі надання іншій стороні транспортних засобів, криміналістичної техніки, зв'язку, оргтехніки, необхідної оперативної інформації, організації роботи перекладачів, експертів, здійснення інших конкретних заходів);
- обмін інформацією і досвідом роботи компетентних органів по попередженню, припиненню і розкриттю кримінальних правопорушень, проведення спільних семінарів, навчань, зборів, консультацій і нарад;
- виконання запитів і прохань, що надходять від компетентних органів інших держав – учасниць СНД;
- видача осіб для притягнення до кримінальної відповідальності, приведення вироку у виконання і передача засуджених для подальшого відбування покарання в порядку, передбаченому відповідними договорами;
- забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності громадян своєї держави за вчинення кримінальних правопорушень на територіях інших держав – учасниць СНД;
- проведення спільних наукових досліджень;
- співробітництво компетентних органів держав – учасниць СНД у міжнародних організаціях;
- співробітництво в підготовці кадрів компетентних органів;
- розвиток погоджених форм і методів профілактики кримінальних і інших правопорушень.

Інформаційне забезпечення взаємодії містить у собі інформаційно-аналітичне, інформаційно-правове й інформаційно-оперативне забезпечення.

Інформаційно-оперативне забезпечення передбачає:

- а) інформування про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, передбачені пунктами 2, 3 розділу II Концепції, у тих випадках, коли вони торкаються інтересів двох і більш держав-учасниць СНД;
- б) інформування про проведені операції по затриманню небезпечних злочинців і припиненню кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Концепції, і результатах цих операцій у тих випадках, коли вони торкаються інтересів двох і більш держав – учасниць СНД;
- в) прямі контакти офіцерів зв'язку і скликання в екстреному порядку спільних робочих груп із представників зацікавлених служб компетентних і інших органів держав-учасниць СНД з метою невідкладного вирішення проблем, що не терплять зволікань;
- г) створення для загального користування комп'ютерних банків даних про кримінальні правопорушення, передбачені у пунктах 2, 3 розділу II Концепції, у тому числі про:
  - структури організованої і професійної злочинності;

- обвинувачуваних і засуджених, що проходять по справах про міжрегіональні і міждержавні кримінальні правопорушення (з дактилоскопічним обліком);
- способи вчинення кримінальних правопорушень (застосовуваних при вчиненні міжрегіональних, міждержавних кримінальних правопорушень або якісно нових);
- цінності, що викрадені та знаходяться у розшуку та можуть переміщатися через державні кордони;
- осіб, що пропали безвісти;
- непізнані трупи;
- осіб, що переховуються від дізнання, слідства та суду, а також втекли з місць позбавлення волі;
- громадян держав – учасниць СНД, громадян інших держав і осіб без громадянства, які спробували порушити кордон, яким на законних підставах було відмовлено у в'їзді в одну з держав – учасниць СНД;
- викрадену і вилучену зброю, боєприпаси, радіоактивні, отруйні і вибухові речовини (зі створенням кулі-, гильзотекі);
- фізичних і юридичних осіб, що заподіяли значний збиток шляхом ухиляння від сплати податків і митних платежів, участі в незаконному підприємстві, фіктивному банкрутстві й інші економічні кримінальні правопорушення транснаціонального характеру; про товарні цінності, затримані або розшукувані митними органами;
- викрадені транспортні засоби і номери агрегатів, способи їхньої легалізації і маршрутах перетинання кордонів;
- затримані або вилучені наркотичні, радіоактивні, психотропні і сильнодіючі речовини.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Виходячи з аналізу двосторонніх договорів міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності між правоохоронними органами здійснюється в різних напрямках боротьби із кримінальними правопорушеннями, передбаченими чинним кримінальним законодавством.
2. Договори про міжнародне співробітництво передбачають форми такого співробітництва, кількість та види котрих залежать від узгодженості Міністерств внутрішніх справ, а також можливість розробки та розвитку інших взаємоприйнятних форм співробітництва.

3. СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.

У робочих документах Х Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження із правопорушниками зазначено, що «поява нових форм транснаціональних союзів між організованими злочинними угрупованнями потребує активних дій у відповідь. Конгрес повинен поставити в центр уваги питання про практичні інструменти і практичні форми співробітництва у справі попередження сучасних форм транснаціональної злочинності та боротьби із ними». Загрози, які несуть міжнародному правопорядку транснаціональна

організована злочинність і міжнародний тероризм, інші міжнародні кримінальні правопорушення потребують об'єднаних зусиль для ефективної протидії, що об'єктивно приводить до розвитку різноманітних форм співробітництва, найбільш ефективною з яких, на думку дослідників, є інститут міжнародних організацій. Це підтверджується практикою міжнародних відносин: чисельність міжнародних організацій швидко зростає, їх загальна кількість наближується до 5 тис., з яких понад 400 – міжурядові.

Ця тенденція властива й розвитку міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. Сьогодні можна констатувати наявність системи міжнародних універсальних та регіональних організацій міжурядового та неурядового характеру, які займаються окремими аспектами протидії злочинності. Очолює цю систему Організація Об'єднаних Націй, одним із основних напрямків діяльності якої є попередження злочинності як соціального явища. Питаннями запобігання злочинності також опікуються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна Організація Міграції (МОМ) – у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми; ВОЗ – у сфері протидії незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин. До наведеного переліку міжурядових організацій слід включити Міжнародну Організацію Цивільної Авіації (ІКАО), Міжнародну Морську Організацію (ІМО), Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); серед регіональних міжнародних організацій питаннями взаємодії правоохоронних органів займаються Європол, Арабська Рада Міністрів Внутрішніх Справ; проблемою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, опікується міжурядова організація Financial Action Task Force (FATF) та ін.

З питань боротьби зі злочинністю Генеральна Асамблея ООН розробляє і ухвалює спеціальні міжнародні документи, де визначаються поняття кримінальних правопорушень міжнародного характеру, кримінальних правопорушень проти людства, транснаціональних кримінальних правопорушень, таких як незаконний обіг наркотичних і психотропних речовин, тероризм, піратство та ін. Крім Генеральної Асамблеї ООН цим питанням займаються спеціальні конгреси з попередження злочинності і поводження з правопорушниками. Вони розробляють спільну стратегію і тактику запобігання злочинності та заходи з її мінімізації як суспільного явища.

Підготовка проектів міжнародних договорів та інші форми нормотворчості входять до компетенції ГА, Секретаріату, ЕКОСОР та інших органів системи ООН. Основним органом, який координує діяльність держав у боротьбі з організованою злочинністю, є Економічна та Соціальна Рада, у її складі постійно функціонує Комісія з попередження злочинності й кримінального правосуддя.

У структурі Секретаріату діє Сектор з попередження злочинності та кримінального правосуддя. У свою чергу, для удосконалення співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю вагому рол відіграє Комісія міжнародного права ООН, яка працює на розробленні проектів міжнародно-правових актів, які потім виносяться на розгляд держав-членів ООН.

Велике значення в діяльності ООН мають розроблення прийняття різноманітних довгострокових планів і програм.

Для координації національних поліцейських структур боротьби зі злочинністю створено спеціальну Міжнародну організацію кримінальної поліції Інтерпол. Україна є членом цієї організації і має структурний підрозділ - Національне Центральне Бюро Інтерполу в Україні. Прийняття України до Інтерполу відбулося 4 листопада 1992 р. на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал).

Головні завдання і цілі Інтерполу згідно зі статутом:

- забезпечення найширшого співробітництва між зацікавленими органами кримінальної поліції в межах чинного національного законодавства країн – учасниць Інтерполу і у строгій відповідності до положень Всесвітньої декларації з прав людини;

- створення і розвиток усіх необхідних органів, які будуть ефективними у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю.

Відповідно до Статуту Інтерпол не займається діяльністю політичного, військового, релігійного і расового характеру і не втручається в неї.

У межах Європейського Союзу ні підставі конвенції, укладеної між його членами, діє Європол, Європейське поліцейське управління (англ. European Police Office, Europol) – установа правопорядку Європейського Союзу; збирає інформацію щодо кримінальних правопорушень. Створення Європолу передбачено в Договорі про ЄС. 3 січня 1994 р. розпочав роботу як управління з боротьби з наркотиками, поступово поширюючи свою діяльність на інші види кримінальної злочинності. 1 жовтня 1998 р., після ратифікації, в усіх державах-членах набули чинності Конвенція про створення Європолу та пов'язані з нею правові акти. Як наслідок, 1 липня 1999 р. Європол розпочав повномасштабну роботу в усіх сферах своїх повноважень, а саме: незаконна торгівля наркотиками; незаконні мережі імміграції; тероризм, незаконна торгівля автотранспортом, торгівля людьми і дитяча порнографія, виготовлення фальшивих грошей та інших платіжних засобів, відмивання грошей.

Крім того, до пріоритетних сфер дослідження Європолу належать кримінальні правопорушення проти особи, фінансові та кіберкримінальні правопорушення. Діяльність Європолу обмежена структурами організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією; здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності; виконує експертизу і надає технічну підтримку в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах. Базується в Гаазі (Нідерланди).

На сьогодні діяльність України та Європолу регламентована Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.

Відповідно до вказаної Угоди основними напрямками співробітництва

між Україною і Європолом є: обмін інформацією, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях.

Радою глав урядів СНД 24 вересня 1993 р. відповідно до Програми спільних заходів для боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними злочинами на території СНД було прийняте рішення про створення Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами кримінальних правопорушень на території Співдружності незалежних держав. Одночасно було затверджено Положення про це Бюро як про постійно діючий орган по координації боротьби зі злочинністю. У Положенні визначений статус цього органа, його структура, штати, вид керівництва й інші організаційні питання.

Основними завданнями Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами кримінальних правопорушень є: 1) формування спеціалізованого банку даних на базі комп'ютерного центра Бюро і надання ініціативної інформації у відповідні міністерства внутрішніх справ; 2) сприяння у здійсненні міждержавного розшуку учасників злочинних співтовариств, осіб, що здійснили найбільш небезпечні кримінальні правопорушення і ховаються від карного переслідування; 3) забезпечення погоджених дій при проведенні оперативно-розшукових заходів і комплексних операцій, що торкаються інтересів декількох держав-учасниць Співдружності, вироблення рекомендацій з боротьби з транснаціональною злочинністю.

Рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД від 16 грудня 1998 р. було затверджено Регламент Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД. Цей Регламент визначає організацію роботи Ради міністрів внутрішніх справ, порядок підготовки та проведення його засідань, процедуру підготовки та прийняття документів, що виносяться на розгляд, а також порядок здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень. У Загальних положеннях Регламенту наводяться правові засади діяльності РМВС. Членами РМВС за посадами є міністри внутрішніх справ, а також керівники інших державних органів, що виконують аналогічні функції держав-учасниць СНД, голови яких підписали Рішення про затвердження Положення про Раду міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД. Рада міністрів внутрішніх справ розглядає усі питання, що знаходяться у межах її компетенції, і приймає за ними рішення.

Основною формою діяльності РМВС є чергові засідання, які проводяться не менше ніж два рази у рік у державах-учасницях СНД по черзі або за домовленістю. Відбуваються також і позачергові засідання РМВС, які скликаються за рішенням Ради голів держав і Ради голів урядів Співдружності, а також за пропозицією одного чи декількох членів РМВС за умови згоди не менше ніж половини її членів. Засідання РМВС вважаються правомірними, якщо у ньому беруть участь не менше ніж дві третини її членів. На засіданні

РМВС можуть бути присутні також керівники статутних та галузевих органів СНД, вищі посадові особи держави, де проводиться засідання, директор Бюро та представник РМВС при Виконавчому Секретаріаті СНД, які можуть брати участь у обговоренні питань, що розглядаються на засіданні.

Що стосується внутрішньодержавних суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності, то такими є: Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Сьогодні можна констатувати наявність системи міжнародних універсальних та регіональних організацій міжурядового та неурядового характеру, які займаються окремими аспектами протидії злочинності. Очолює цю систему Організація Об'єднаних Націй, одним із основних напрямків діяльності якої є попередження злочинності як соціального явища. Питаннями запобігання злочинності також опікуються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна Організація Міграції (МОМ) – у сфері протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми; ВОЗ – у сфері протидії незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин. До наведеного переліку міжурядових організацій слід включити Міжнародну Організацію Цивільної Авіації (ІКАО), Міжнародну Морську Організацію (ІМО), Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол). Серед регіональних міжнародних організацій питаннями взаємодії правоохоронних органів займаються Європол, Арабська Рада Міністрів Внутрішніх Справ; проблемою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, опікується міжурядова організація Financial Action Task Force (FATF) та ін.

Прийняття України до Інтерполу відбулося 4 листопада 1992 р. на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал). На сьогодні діяльність України та Європолу регламентовано Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.

2. Радою глав урядів СНД 24 вересня 1993 р. відповідно до Програми спільних заходів для боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними злочинами на території СНД було прийняте рішення про створення Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами кримінальних правопорушень на території Співдружності незалежних держав.

Основними завданнями Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами кримінальних правопорушень є:
1) формування спеціалізованого банку даних на базі комп'ютерного центра

Бюро і надання ініціативної інформації у відповідні міністерства внутрішніх справ; 2) сприяння у здійсненні міждержавного розшуку учасників злочинних співтовариств, осіб, що здійснили найбільш небезпечні кримінальні правопорушення і ховаються від карного переслідування; 3) забезпечення погоджених дій при проведенні оперативно-розшукових заходів і комплексних операцій, що торкаються інтересів декількох держав-учасниць Співдружності, вироблення рекомендацій з боротьби з транснаціональною злочинністю.

Рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД від 16 грудня 1998 р. було затверджено Регламент Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД. Цей Регламент визначає організацію роботи Ради міністрів внутрішніх справ, порядок підготовки та проведення його засідань, процедуру підготовки та прийняття документів, що виносяться на розгляд, а також порядок здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень. У Загальних положеннях Регламенту наводяться правові засади діяльності РМВС.

3. Внутрішньодержавними суб'єктами міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності є: Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України.

4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.

Важливим питанням міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності є її правове регламентування. Дослідження цього питання в першу чергу передбачає аналіз національного та міжнародного законодавства.

На національному рівні питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності регулюються Законами та іншими нормативно-правовими актами. В даному випадку нормативно-правові акти можна поділити на:

- нормативно-правові акти загальної дії (Укази Президента України, Державні програми, постанови Верховної Ради України, розпорядження Кабінету Міністрів України);
- міжвідомчі нормативно-правові акти, які регламентують вказану діяльність кількох відомств (накази, інструкції);
- відомчі нормативно-правові акти, які регламентують вказану діяльність одного відомства (МВС України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України, Державна митна служба України).

На національному рівні протидія транснаціональній злочинності за відсутності окремого Закону регулюється іншими загально-спеціальними Законами: Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з

організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання корупції», «Про національну безпеку України» тощо.

Вказані закони, як і інші нормативно-правові акти визначають загальні засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. Наприклад, в статті 4 «Міжнародне співробітництво поліції» Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., зазначено, що взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції. Поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Основними нормативно-правовими актами загальної дії є Укази Президента України, Державні та інші програми, Концепції, постанови Верховної Ради України та розпорядження Кабінету Міністрів України.

Вказані нормативно-правові акти направлені на реалізацію конкретних дій направлених на протидію транснаціональній злочинності. Серед таких нормативно-правових актів можна виділити наступні:

1) Укази Президента України:

- Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» від 6.02.2003 р.;

- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом» від 19.07.2001 р.;

- Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 6.05.2015 р.;

2) Державні програми та стратегії протидії кримінальним правопорушенням транснаціонального характеру та програми реалізації певних положень міжнародних конференцій або міжнародних договорів:

- Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111, відповідно до якої міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми здійснюється у таких напрямках:

- продовження співпраці з міжнародними та громадськими організаціями у сфері протидії торгівлі людьми;

- розвиток міжнародного співробітництва у некримінальній сфері з метою запобігання торгівлі людьми, надання допомоги громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми.

- Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. відповідно до якої міжнародне співробітництво у сфері обігу наркотиків є важливою складовою частиною реалізації зовнішньополітичних інтересів держави. У цьому контексті держава:

розширює і підвищує ефективність міжнародного співробітництва на всіх рівнях у сфері формування наркополітики шляхом виконання спільних програм і проєктів, проведення досліджень у цій галузі, навчання та обміну досвідом з профілактики, лікування та реабілітації тощо;

вживає заходів із приведення національного законодавства щодо наркотиків у відповідність з нормативними актами ООН, ЄС та кращими міжнародними зразками;

намагається прискорити інтеграцію вітчизняного інформаційного простору в міжнародні інформаційні системи в цій сфері;

підтримує міжнародне співтовариство в боротьбі з незаконним обігом наркотиків стосовно зменшення обсягу пропонування та зниження попиту на наркотики, що знаходяться в незаконному обігу, у тому числі подолання негативних наслідків від їх вживання, удосконалює обмін оперативно-аналітичною інформацією і розроблення спільних стратегій щодо наркотиків;

розвиває співробітництво на всіх рівнях, надаючи пріоритет співпраці з Міжнародним комітетом ООН з контролю за наркотиками, ВООЗ, Управлінням ООН з наркотиків і злочинності та іншими організаціями ООН, ЄС, Ради Європи;

сприяє удосконаленню механізмів протидії транснаціональній злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків та пов'язаних з ними форм організованої злочинної діяльності;

забезпечує своєчасне інформування Міжнародного комітету ООН з контролю за наркотиками про приєднання України до міжнародних правових актів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків, а також у разі зміни національного законодавства щодо стану контролю в цій сфері;

здійснює заходи із забезпечення обміну досвідом і багатостороннього обміну інформацією із зарубіжними партнерами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями щодо розвитку сучасного законодавства, новітніх методів боротьби з незаконним обігом наркотиків;

бере активну участь у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків, формуванні загальносвітової системи боротьби з наркобізнесом.

- Програма реалізації положень Варшавської конференції щодо спільної боротьби проти тероризму, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14.12.2001 р. № 1694;

3) Концепції розвитку системи протидії кримінальним правопорушенням транснаціонального характеру:

- Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2005 р. № 315;

4) постанови Верховної Ради України та розпорядження Кабінету Міністрів України.

В більшості випадків міжвідомчими нормативно-правовими актами, що

регламентують діяльність кількох відомств у протидії транснаціональній злочинності є спільні інструкції. Наприклад, такими інструкціями є: Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 19.08.2019 року № 2599/5; Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2.

Положення щодо міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності знаходить своє відображення в багатосторонніх (конвенціях) та двосторонніх міжнародних договорах.

Виходячи з великої кількості та різноманітності міжнародних договорів можна здійснити наступну їх класифікацію.

За кількістю сторін (держав):

- багатосторонні міжнародні договори (конвенції, угоди, концепції, програми спільних заходів);
- двосторонні міжнародні договори (угоди, спільні заяви).

В свою чергу багатосторонні міжнародні договори можна поділити на ті, що прийняті в рамках державних об'єднань чи організацій: Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та Співдружності Незалежних Держав (Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами і тканинами людини від 25 листопада 2005 р.) або інших державних об'єднань, наприклад, Організація Чорноморського Економічного Співробітництва, ГУАМ (наприклад, Угода між урядами держав-учасниць ГУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і іншими небезпечними видами злочинів від 20.07.2002 р. та Угода між урядами держав-учасниць Чорноморського Економічного Співробітництва про співпрацю в боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою від 2.10.1998 р., Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифіковано Законом України № 2129-VIII від 12.07.2017 р.).

За напрямком протидії злочинності можна поділити багатосторонні міжнародні договори на:

- договори, які направлені на боротьбу із кримінальними правопорушеннями транснаціонального характеру (міжнародними кримінальними правопорушеннями і кримінальними правопорушеннями міжнародного характеру), наприклад, Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р., Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом, 1990 р. ;
- договори, які направлені на боротьбу з організованими формами

злочинності, у т.ч. транснаціональною, наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р., Рамкова Конвенція проти організованої злочинності від 21.07.1997 р.;

- договори, які направлені на боротьбу з незаконною діяльністю щодо підтримки та розвитку деяких видів транснаціональної злочинності, наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, 1999 р.

Окремо можна виділити багатосторонні міжнародні договори направлені на надання правової допомоги у кримінальних справах, наприклад, Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р., Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. тощо.

Також можуть бути підписані багатосторонні міжнародні договори на рівні відомств та урядів держав, наприклад, Типова угода про співробітництво органів внутрішніх справ прикордонних регіонів від 17.02.1995 р., затверджена Рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД від 17.02.1995 р.

Що стосується двосторонніх договорів, то в свою чергу їх також можна поділити на ті, що підписані на рівні відомств держав (наприклад, Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща в боротьбі зі злочинністю від 12.03.1992 р.) та на ті, що підписані на рівні урядів держав (наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 3.03.1999 р.).

За напрямками протидії злочинності двосторонні договори можна поділити на:

- договори, які направлені на боротьбу із злочинністю, наприклад, Угода про співробітництво у боротьбі зі злочинністю між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Румунії від 18.05.1992 р.;

- договори, які направлені на боротьбу з конкретними видами кримінальних правопорушень, наприклад, Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Федеральним міністром внутрішніх справ Австрійської Республіки в боротьбі з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю від 08.09.1992 р.

Багатостороннім міжнародним договором, який регулює питання щодо протидії транснаціональній злочинності на рівні світового співтовариства, включаючи держави ЄС є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. (далі – конвенція), Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р., Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти

транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р.

Мета конвенції полягає у сприянні співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. Виходячи зі змісту конвенції транснаціональна організована злочинність включає в себе відмивання коштів, корупцію, торгівлю людьми, особливо жінками і дітьми, нелегальну міграцію.

Конвенція застосовується до попередження, розслідування і кримінального переслідування у зв'язку із кримінальними правопорушеннями транснаціонального характеру, тобто такими кримінальними правопорушеннями, які вчинені

- у більш ніж одній державі;
- в одній державі, але істотна частина їх підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- в одній державі, але їх істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Конвенція передбачає комплекс організаційно-правових питань та організаційно-практичних заходів.

Іншим міжнародним документом, який регламентує діяльність правоохоронних органів щодо протидії транснаціональній організованій злочинності є Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р., який вказує на те, що оскільки відсутність відповідних механізмів співробітництва різко знижує ефективність спільних зусиль, державам слід при необхідності розвивати і удосконалювати канали двосторонньої та багатосторонньої допомоги. У зв'язку з цим слід опиратися на більш широке застосування «типових» договорів і відповідних регіональних міжнародно-правових документів і сприяти такому застосуванню.

Інші багатосторонні міжнародні договори направлені на боротьбу з конкретними видами конвенційних кримінальних правопорушень транснаціонального характеру, наприклад, Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1950 р., Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців 1989 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р. тощо.

Що стосується багатосторонніх міжнародних договорів прийнятих державами-учасниками СНД, то в даному випадку становить інтерес Концепція взаємодії держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 2.04.1999 р., яка передбачає необхідність врегулювання на договірній основі таких питань:

- 1) порядок перебування працівників компетентних органів одних держав на територіях інших держав-учасниць СНД (з метою підвищення оперативності взаємодії);
- 2) розроблення системи заходів (з метою підвищення оперативності

взаємодії), спрямованих на спрощення порядку перетинання кордонів учасників СНД суб'єктами кримінального судочинства, працівниками компетентних органів у службових цілях, а також переміщення через ці кордони речових доказів у кримінальних і адміністративних справах, вилучених у злочинців цінностей і інших предметів, пов'язаних із припиненням, розкриттям і розслідуванням кримінальних правопорушень;

3) створення для загального користування спеціалізованих банків інформації (стосовно до задач і ситуацій боротьби з організованою злочинністю): про стан і тенденції злочинності на територіях учасників СНД; про спрямованість і сфери злочинної діяльності, структури, лідерів, активних учасників, транснаціональних зв'язків злочинних організацій і співтовариств; про кримінальні правопорушення, що вчинені і підготовлені злочинними співтовариствами; про фізичних і юридичних осіб, контрольованих злочинними організаціями і співтовариствами, іншим пов'язаним з ними способом; про фінансову і майнову базу злочинних співтовариств, про сфери і способи легалізації злочинних доходів; про корумповані зв'язки злочинних співтовариств; про заходи, що розробляються злочинними співтовариствами для забезпечення їх функціонування;

4) забезпечення проведення спільної оперативно-розшукової роботи, у т.ч., при необхідності, шляхом створення об'єднаних груп з метою завоювання міцних оперативних позицій у криміналізованих сферах економічних структур, наркобізнесу, нелегального обігу зброї, відмивання злочинних доходів, транснаціональних злочинних зв'язків серед кримінальних авторитетів, корумпованих чиновників і інших категорій осіб, причетних до організованої злочинності, проведення контрольованих поставок, створення легендованих підприємств, установ і організацій, інших оперативно-розшукових мір підвищеної складності.

Концепція передбачає боротьбу з такими видами кримінальних правопорушень транснаціонального характеру як: тероризм, бандитизм, захоплення заручників; «замовлені» і серійні вбивства; викрадення і торгівля людьми, органами або тканинами людини для трансплантації; найманство, незаконне виробництво або поширення зброї масового знищення, напади на осіб і установи, що користуються міжнародним захистом, і іншими кримінальними правопорушеннями проти миру і безпеки людства; незаконне перетинання державного кордону держав-учасниць СНД терористичними групами й іншими злочинними елементами; незаконна міграція; фальшивомонетництво, контрабанда, легалізація засобів і майна, придбаних незаконним шляхом, податкові й інші кримінальні правопорушення в економіці, що наносять збиток державам-учасникам СНД; кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним виробництвом і обігом зброї, радіоактивних матеріалів, боєприпасів, вибухових і отруйних речовин, вибухових пристроїв; незаконне виробництво і обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; кримінальні правопорушення в сфері інтелектуальної власності; кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації;

хабарництво, комерційний підкуп в області міждержавних, економічних і інших відносин учасників СНД; порушення законодавства про охорону навколишнього середовища, забруднення вод, атмосфери, морського середовища й інших екологічних кримінальних правопорушень, що торкаються інтересів держав-учасниць СНД; кримінальні правопорушення проти безпеки руху й експлуатації транспорту, що нанесять збиток державам-учасницям СНД; кримінальні правопорушення, вчинені проти осіб зі складу колективних миротворчих сил; нелегальний алкоголь, антикварний, ігорний бізнес, а також порнографія і проституція; будь-які кримінальні правопорушення, вчинені злочинцями-«гастролерами», що діють на територіях держав-учасниць СНД, або особами, що мають транснаціональні злочинні зв'язки; нелегальний автомобільний бізнес і інші злочинні зазіхання на автотранспортні засоби; організована і транснаціональна злочинність.

Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 25.11.1998 р. (вступила в силу 14.09.1999 р.), передбачає такі форми взаємодії:

- виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій;
- розшук осіб, що переховуються від кримінального переслідування або відбування покарання, а також безвісти зниклих осіб;
- розшук і повернення у встановленому порядку викрадених предметів, що мають номери або специфічні відмітні ознаки, у тому числі автотранспорту і вогнепальної зброї, а також номерних цінних паперів і паспортів (посвідчень особи);
- обмін інформацією про кримінальні правопорушення, що вчинені або готуються, і причетних до них фізичних і юридичних осіб;
- обмін інформацією про нові види наркотичних засобів і психотропних речовин, що з'явилися в незаконному обороті, технологіях їхнього виготовлення і речовинах, що використовувалися при цьому, а також про нові методи дослідження й ідентифікації наркотичних засобів, прекурсорів і психотропних речовин;
- обмін інформацією про юридичних осіб і об'єкти власності, що використовувалися для легалізації (відмивання) доходів від злочинної діяльності;
- обмін досвідом роботи, у тому числі проведення стажувань, консультацій, семінарів і навчальних курсів, а також інформацією про нові способи і засоби вчинення кримінальних правопорушень і досвідом їхнього розслідування;
- обмін законодавчими й іншими нормативно-правовими актами, сприяння в придбанні навчальної і методичної літератури;
- проведення спільних наукових досліджень з проблем, що представляють взаємний інтерес;
- обмін на взаємовигідній основі науково-технічною інформацією;
- узгодження дій по припиненню кримінальних правопорушень і

діяльності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення або готуються до їхнього вчинення;

- використання методу контрольованого постачання предметів, засобів і речовин, обіг яких регулюється спеціальними правилами, з метою виявлення осіб, що беруть участь у незаконному обігу таких предметів, засобів і речовин і їх кримінального переслідування (ст. 8);

- вжиття погоджених заходів для забезпечення безпеки осіб, а в разі потреби – і їх близьких родичів, показання або дії яких мають або можуть мати важливе значення для розслідування або судового розгляду кримінальних справ (ст. 9).

Відповідно до вказаної Угоди співробітництво відбувається у попередженні, припиненні, виявленні, розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, особливо таких діянь, як кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, волі, честі і гідності особи; незаконний обіг зброї, боєприпасів, вибухових і отруйних речовин та вибухових пристроїв, а також ядерних і радіоактивних матеріалів, міжнародний тероризм, бандитизм, захоплення заручників; незаконний обіг наркотичних засобів, прекурсорів і психотропних речовин; кримінальні правопорушення в сфері економічної діяльності, у тому числі у сфері оподаткування, легалізації (відмивання) доходів від злочинної діяльності, контрабанда, фальшивомонетництво і підробка цінних паперів; кримінальні правопорушення проти власності, у тому числі розкрадання автотранспортних засобів і зв'язані з цим незаконні операції; торгівля людьми й експлуатація проституції третіми особами; незаконний обіг культурних і історичних цінностей; екологічні кримінальні правопорушення; незаконна міграція.

Угода про співробітництво Міністерств внутрішніх справ у сфері боротьби з організованою злочинністю від 17.02.1994 р. Відповідно до угоди Співробітництво в боротьбі з організованою злочинністю буде здійснюватися в наступних формах:

- обмін оперативно-розшуковою, довідковою, криміналістичною й іншою інформацією;

- проведення на запити оперативно-розшукових заходів і окремих процесуальних дій по справах, пов'язаних з організованою злочинністю;

- планування й здійснення скоординованих заходів, спрямованих на попередження, виявлення й припинення злочинної діяльності організованих груп, включаючи в необхідних випадках проведення «контрольоване постачання» тощо.

Угода про співробітництво між урядами держав-учасниць ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджанська Республіка, Республіка Молдова) у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і іншими небезпечними видами злочинів від 20.07.2002 р. передбачає співробітництво у таких сферах: боротьба з тероризмом; боротьба з організованою злочинністю; боротьба з незаконними збройними формуваннями; боротьба з незаконним обігом зброї й боєприпасів, військової техніки, окремих видів сировини, матеріалів, устаткування й

технологій, які можуть бути використані для їхнього створення, вибухових і отруйних речовин; боротьба з незаконним обігом ядерних матеріалів, радіоактивних речовин, матеріалів, устаткування й технологій подвійного призначення, які можуть бути використані в створенні й виробництві зброї масового знищення; боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; боротьба з підробкою засобів платежу, цінних паперів, фінансових документів, документів, що засвідчують особистість, а також впровадженням їх в обіг і незаконне використання; боротьба із кримінальними правопорушеннями в економічній і фінансовій сферах, у т.ч. кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з ухиляння від сплати податків, відмиванням грошей і корупцією; боротьба з контрабандою й іншими митними правопорушеннями; боротьба із кримінальними правопорушеннями проти особистості, а також майновими кримінальними правопорушеннями; боротьба із крадіжками, незаконним обігом і торгівлею автотранспортними засобами; боротьба з нелегальною міграцією, незаконним переміщенням і торгівлею людьми; боротьба із кримінальними правопорушеннями в сфері використання комп'ютерних технологій і комп'ютерних мереж; боротьба із кримінальними правопорушеннями в сфері інтелектуальної власності; боротьба із захопленням повітряних, морських суден і інших транспортних засобів.

Додатковий протокол про боротьбу з тероризмом до Угоди між урядами держав-учасниць Чорноморського Економічного Співробітництва (Азербайджанська Республіка, Республіки Албанія, Республіка Болгарія, Республіка Вірменія, Грецька Республіка, Грузія, Республіка Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія і Чорногорія, Турецька Республіка, Україна) про співпрацю у боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою від 3.12.2004 р. передбачає співробітництво, зокрема в питаннях:

- боротьби з підготовкою та здійсненням актів тероризму, а також забезпеченням терористів будь-якою формою підтримки, у тому числі фінансовою;
- відмови надання безпечного притулку тим, хто фінансує, планує, підтримує або здійснює акти тероризму;
- розкриття та ліквідації місць, де здійснюється навчання терористів, планування та підготовка актів тероризму, якщо надано конкретні докази; запобігання пересуванню та ліквідації маршрутів руху терористів і терористичних груп;
- виявлення та ідентифікації структур, які використовуються терористичними групами або організаціями для приховування їхньої діяльності;
- недопущення, викриття та припинення фінансової підтримки, постачання зброї та боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв, ядерних і радіоактивних матеріалів та їхніх джерел, хімічної та біологічної зброї та їхніх складових, а також надання будь-якої допомоги будь-яким особам й організаціям стосовно планування, підготовки та здійснення актів тероризму.

Програма спільних заходів боротьби з організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів на території держав-учасниць СНД від 12.03.2003 р. (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Грузія, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменистан, Республіка Узбекистан, Україна) передбачає комплекс організаційно-правових питань та організаційно-практичних заходів боротьби зі злочинністю. Вказана програма передбачає проведення організаційно-практичних заходів щодо боротьби з бандитизмом і збройною злочинністю, наркобізнесом та злочинністю в сфері економіки.

Типова угода про співробітництво органів внутрішніх справ прикордонних регіонів від 17.02.1995 р. направлена на безпосереднє співробітництво прикордонних регіонів один з одним, діючи в межах своєї компетенції, з дотриманням законодавства і міжнародних договорів держав та передбачає взаємний обмін оперативно-розшуковою, криміналістичною та іншою інформацією. Відповідно до Типової угоди органи внутрішніх справ прикордонних регіонів обмінюються досвідом своєї діяльності у сфері попередження злочинності і боротьби з нею, сприяють у внесенні змін до діючого порядку надання правової та іншої допомоги у кримінальних справах, спрямованих на спрощення процедур і розширення можливостей такої допомоги, зокрема шляхом надання правоохоронним органам прикордонних регіонів права безпосередніх зносин з питань надання правової допомоги по кримінальних справах (ст.ст. 7, 8).

Двосторонні міжнародні договори відображають ті ж положення щодо напрямків і форм співробітництва, які містяться в багатосторонніх міжнародних договорах, але з конкретизацією суб'єктів протидії злочинності та організаційно-правових питань і організаційно-практичних заходів.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. На національному рівні питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності регулюються Законами та іншими нормативно-правовими актами. В даному випадку нормативно-правові акти можна поділити на:

- нормативно-правові акти загальної дії (Укази Президента України, Державні програми, постанови Верховної Ради України, розпорядження Кабінету Міністрів України);
- міжвідомчі нормативно-правові акти, які регламентують вказану діяльність кількох відомств (накази, інструкції);
- відомчі нормативно-правові акти, які регламентують вказану діяльність одного відомства (МВС України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України, Державна митна служба України).

На національному рівні протидія транснаціональній злочинності за відсутності окремого Закону регулюється іншими загально-спеціальними

Законами: Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання корупції», «Про національну безпеку України» тощо.

Вказані закони, як і інші нормативно-правові акти визначають загальні засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. Наприклад, в статті 4 «Міжнародне співробітництво поліції» Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., зазначено, що взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції. Поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Основними нормативно-правовими актами загальної дії є Укази Президента України, Державні та інші програми, Концепції, постанови Верховної Ради України та розпорядження Кабінету Міністрів України.

Вказані нормативно-правові акти направлені на реалізацію конкретних дій направлених на протидію транснаціональній злочинності.

В більшості випадків міжвідомчими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність кількох відомств у протидії транснаціональній злочинності є спільні інструкції.

2. Положення щодо міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності знаходить своє відображення в багатосторонніх (конвенціях) та двосторонніх міжнародних договорах.

Виходячи з великої кількості та різноманітності міжнародних договорів можна здійснити наступну їх класифікацію.

За кількістю сторін (держав): багатосторонні міжнародні договори та двосторонні міжнародні договори.

3. Двосторонні міжнародні договори відображають ті ж положення щодо напрямків і форм співробітництва, які містяться в багатосторонніх міжнародних договорах, але з конкретизацією суб'єктів протидії злочинності та організаційно-правових питань і організаційно-практичних заходів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності – це співробітництво держав та її правоохоронних органів, яке передбачено багатосторонніми та двохсторонніми договорами, спрямоване на розробку і координацію заходів щодо попередження, припинення і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень міжнародного характеру, а також вироблення комплексу цілей, завдань, форм і напрямків з мінімізації транснаціональних і внутрішньодержавних протиправних діянь.

2. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності спрямоване на попередження, припинення і розкриття міжнародних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень міжнародного характеру. В більшості випадків міжнародні кримінальні правопорушення сформульовано у статутах міжнародних військових трибуналів (Нюрнберг, Токійський, Югославський), в конвенціях (Женевська конвенція 1946 р.) а також у Римському Статуті 1998 р. Що стосується кримінальних правопорушень міжнародного характеру, то діяльність яка направлена на їх запобігання регламентується двосторонніми чи багатосторонніми міжнародними договорами, конвенціями, угодами тощо).

3. Міжнародне співробітництво Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними організаціями та правоохоронними органами інших держав у сфері запобігання злочинності здійснюється на підставі двосторонніх відомчих та багатосторонніх договорів (конвенцій, угод), які передбачають напрямки та форми співробітництва, кількість та види котрих залежать від узгодженості сторін.

4. Виходячи з аналізу двосторонніх договорів міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності між правоохоронним органами здійснюється в різних напрямках боротьби із кримінальними правопорушеннями, передбаченими чинним кримінальним законодавством.

5. Договори про міжнародне співробітництво передбачають форми такого співробітництва, кількість та види котрих залежать від узгодженості Міністерств внутрішніх справ, а також можливість розробки та розвитку інших взаємоприйнятних форм співробітництва.

6. Сьогодні можна констатувати наявність системи міжнародних універсальних та регіональних організацій міжурядового та неурядового характеру, які займаються окремими аспектами протидії злочинності. Очолює цю систему Організація Об'єднаних Націй, одним із основних напрямків діяльності якої є попередження злочинності як соціального явища.

Прийняття України до Інтерполу відбулося 4 листопада 1992 р. на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал).

7. 24 вересня 1993 р. Радою глав урядів СНД відповідно до Програми спільних заходів для боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними злочинами на території СНД було прийняте рішення про створення Бюро по координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами кримінальних правопорушень на території Співдружності незалежних держав.

16 грудня 1998 рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД від р. було затверджено Регламент Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД.

8. Внутрішньодержавними суб'єктами міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності є: Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державне

бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України.

9. На національному рівні питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності регулюються Законами та іншими нормативно-правовими актами.

На національному рівні протидія транснаціональній злочинності за відсутності окремого Закону регулюється іншими загально-спеціальними Законами: Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання корупції», «Про національну безпеку України» тощо.

Вказані закони, як і інші нормативно-правові акти визначають загальні засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.

Основними нормативно-правовими актами загальної дії є Укази Президента України, Державні та інші програми, Концепції, постанови Верховної Ради України та розпорядження Кабінету Міністрів України.

Вказані нормативно-правові акти направлені на реалізацію конкретних дій направлених на протидію транснаціональній злочинності.

В більшості випадків міжвідомчими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність кількох відомств у протидії транснаціональній злочинності є спільні інструкції.

10. Положення щодо міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності знаходить своє відображення в багатосторонніх (конвенціях) та двосторонніх міжнародних договорах.

Виходячи з великої кількості та різноманітності міжнародних договорів можна здійснити наступну їх класифікацію.

За кількістю сторін (держав): багатосторонні міжнародні договори та двосторонні міжнародні договори.

11. Двосторонні міжнародні договори відображають ті ж положення щодо напрямків і форм співробітництва, які містяться в багатосторонніх міжнародних договорах, але з конкретизацією суб'єктів протидії злочинності та організаційно-правових питань і організаційно-практичних заходів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Правові і організаційні засади міжнародного поліцейського співробітництва.
2. Характеристика кримінальних правопорушень щодо яких здійснюється міжнародне співробітництво.
3. Діяльність міжнародних організацій у сфері запобігання злочинності.
4. Формування міжнародних стандартів у сфері запобігання злочинності.